

K R I M

К Р И М

Kroz povijest

(prijevodi s ukrajinskoga)

Priredio Jevgenij Paščenko

Zagreb, 2020

Katedra za ukrajinski jezik i književnost
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“
Knjižnica *Ucrainiana Croatica*
Knjiga 21

Nakladnik
Hrvatsko ukrajinska suradnja
Za nakladnika
Jevgenij Paščenko

Urednik
Jevgenij Paščenko

Recenzenti
Ivo Banac
Đuro Vidmarović

Lektura i korektura
Domagoj Kliček

Likovna oprema, grafička i računalna obrada
Aleksandr Paščenko

Tisak
MediaPrint Tiskara Hrastić

Godina i mjesec objavljivanja: 2020, rujan

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 001071061.

ISBN 978-953-49097-0-6

Na naslovnici: *Arhyp Kujindži, ukrajinski i ruski slikar grčkoga podrijetla, „More, Krim“ (1898-1908).*
Na poledini: *intervencija na Krym snagama Ruske Federacije.*

SADRŽAJ

Riječ urednika	7
----------------------	---

I.

Uvod u Krim

Krim kroz povijest (<i>Jevgenij Paščenko</i>)	9
Obilježja fizičke geografije Kryma i njegov povijesni razvoj (<i>Oleksandr Odrin</i>)	32
Krym u povijesti Ukrajine (<i>Oleksandr Ćalenko</i>)	36
Države na teritoriju krymskog poluotoka kroz povijest (<i>Oleksandr Ćolovko</i>)	38
Zašto je uz povoljan geografski položaj na raskrižju civilizacije na Krymu postojalo malo samostalnih i ekonomski moćnih država? (<i>Oleksandr Ćalenko</i>)	39
Povijesni nazivi krymskog poluotoka (<i>Oleksandr Ćalenko</i>)	41
Jezici stanovništva krymskog poluotoka (<i>Oleksandr Ćalenko</i>)	43
Procesi etničkog međudjelovanja na Krymu (<i>Jaroslava Vermenyč</i>)	45
Postoji li „krymski narod“? (<i>Volodymyr Ljubčenko</i>)	48
Suvremene etničke skupine koje su nastale na krymskom poluotoku (<i>Larysa Jakubova</i>)	52
Ruske aneksije Kryma (<i>Boĝdan Korolenko, Larysa Jakubova</i>)	58
Kako je i zbog kojih okolnosti stanovništvo Kryma postalo uglavnom rusko? (<i>Larysa Jakubova</i>)	66

II.

Povijesna razdoblja

Prvi stanovnici Kryma (<i>Oleksandr Ćolovko</i>)	73
Stanovnici Kryma u antiĉko doba (<i>Oleksandr Odrin</i>)	75
Krymski Grci i njihova povijesna sudbina (<i>Jevĝen Ćernuhin</i>)	78
Pozicija Kryma u meĊunarodnim odnosima	
Kijevske Rus'i (<i>Oleksandr Ćolovko</i>)	82
Uloga Kryma u pokrštavanju Rus'- Ukrajine (<i>Oleksandr Ćolovko</i>)	84
Poloĝaj Krymskog Kanata u Osmanskom Carstvu (<i>Oleksandr Ćalenko</i>)	86
Tatarski napadi na ukrajinske zemlje (<i>Sergij Lep"javko</i>)	89
Ugovori o savezu izmeĊu ukrajinskih kozaka i krymskih Tatara (<i>Taras Ćuhlib</i>)	91
Otkada je Rusija poĉela osvajati Krym? (<i>Oleksandr Ćalenko</i>)	95
Uzroci i posljedice deportacije Grka iz Krymskog Kanata 1778. godine (<i>Pavlo Usenko</i>)	97
Administrativna inkorporacija Kryma u Rusko Carstvo (<i>Tetjana Bykova</i>) ...	102
Tko je postao vlasnikom najplodnije zemlje poluotoka? (<i>Tetjana Bykova</i>)	107
Kako je nastao Sevastopolj (<i>Pavlo Usenko</i>)	108

III.

Krym u 20. - 21. stoljeću

Etnodemografski sastav stanovništva	
Kryma 1917. – 1920. (<i>Volodymyr Ustymenko</i>)	113
Koliko se zna da je Krym 1918. godine na inicijativu lokalnog stanovništva mogao postati dijelom Njemaĉkog Carstva? (<i>Larysa Jakubova</i>)	115

Pitanje Kryma u vrijeme ukrajinsko-ruskih mirovnih pregovora 1918. godine (<i>Oleg Bažan</i>)	121
Okolnosti stvaranja Krymske Socijalističke Sovjetske Republike (<i>Oleksij Lupandin</i>)	124
Posljedice crvenog terora na Krymu 1920.- 1921. (<i>Vladyslav Verstjuk</i>)	125
Uzroci gladi na Krymu 1921. – 1923. (<i>Tetjana Bykova</i>)	128
Teror protiv krymskotatarske inteligencije 1928. – 1930. (<i>Tetjana Bykova</i>)	132
Veliki teror na Krymu 1937. – 1938. (<i>Tetjana Bykova</i>)	136
Deportacija krymskih Tatara 1944. godine (<i>Oleksandr Lysenko</i>)	139
Međunarodni značaj i aktualnost događaja Krymske konferencije 1945. (<i>Stepan Vidnjans'kyj</i>)	144
Kako se mijenjao nacionalni sastav stanovništva Kryma u drugoj polovici XX. stoljeća (<i>Viktor Danylenko</i>)	149
Zašto je nastao mit o „carskom poklonu“ Nikite Hruščova? (<i>Stanislav Kuljčyc'kyj</i>)	152
Što je Ukrajina poduzela ne bi li ispravila povijesnu nepravdu nad potlačenim narodima? (<i>Larysa Jakubova</i>)	161
Ruska aneksija Kryma 2014. (<i>Stepan Vidnjans'kyj, Andrij Martynov</i>)	164
Kako je krymska kriza (veljača/ožujak 2014.) utjecala na europsku i globalnu sigurnost (<i>Stepan Vidnjans'kyj, Andrij Martynov</i>)	169
Kako su se formirale pozicije UN-a, OEES-a, Europske unije, Vijeća Europe, ZND-a, NATO-a vezano uz problem Kryma (<i>Stepan Vidnjans'kyj, Andrij Matrynov</i>)	173

Riječ urednika

Knjiga predstavlja još jedan korak u projektu Put kroz Ukrajinu, kojim knjižnica *Ucrainiana Croatica* vodi čitatelja kroz regije – od karpatskih prostora i dalje, u ovome slučaju – prema južnim predjelima.¹ Upoznavanje se ostvaruje prevođenjem znanstvenih radova uglavnom ukrajinskih autora. Knjiga o Krimu zasniva se na prijevodima iz izdanja koje je pripremio kijevski Institut za povijest Nacionalne akademije znanosti Ukrajine.² Tekstovi su izabrani s ciljem predočiti neke osobitosti povijesnog razvoja na prostoru Krima od davnina do danas. Uvodni dio pruža sažet povijesni prikaz pripremljen i objavljen na prijedlog uredništva časopisa „Hrvatska revija“ Matice hrvatske, što potvrđuje zainteresiranost hrvatske javnosti za temu Krima.³ Tekstovi ukrajinskih povjesničara prikazuju burnu, često dramatičnu povijest na ukrajinskome jugu, odnosno sjevernom Pricrnomorju koje je bilo središte prepletanja brojnih etnija, tradicija i kultura te sukoba različitih snaga i političkih interesa, što potvrđuju suvremeni događaji na tom području.

Određena zanimljivost hrvatskoj javnosti može biti i niz povijesnih aspekata, u nekoj mjeri povezanih, kako se pretpostavlja, s pitanjem hrvatske etnogeneze i kulture. Krimski regija bila je svojevrsna tranzitna zona u neprekidnim migracijskim valovima koji su išli s istočnih predjela prema

1 *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Prijevod s ukrajinskoga. (Priredio Jevgenij Paščenko). Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 10. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, 2013. *Ukrajinski Karpati. Etnogeneza – arheologija – etnologija*. Prijevod s ukrajinskoga. (Priredio Jevgenij Paščenko). Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 12. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, 2014. *Ukrajinska Galicija* (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 12. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2015. *Prikarpatska Galicija*. Prijevodi s ukrajinskoga. Jevgenij Paščenko, Tetyana Fuderer (ur.). Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 14. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017. *Bukovina*. Prijevodi s ukrajinskoga. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 15. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta, 2017. Mykola Kužutjak. *Kamena svetišta ukrajinskih Karpata*. Prijevodi s ukrajinskoga. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 16. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018. Kšištof Vjernicki. *Ukrajina. Glazbeno putovanje*. Tekst čita Jevgenij Paščenko. Audioknjiga. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 19. Zagreb–Ljviv, 2019.

2 *Історія Криму в запитаннях та відповідях*. Київ: Науково-виробниче підприємство „Видавництво 'Наукова думка' НАН України“, 2015.

3 Jevgenij Paščenko. *Krim, povijesni, etnički, politički*. Hrvatska revija, 2016, br. 3, str. 10-20.

zapadnima, protežući se sve do jadranske vertikale. Posebno su značajne skupine iranogovornih nomada – Skita, Sarmata i njihovih ogranaka. U toj sredini mogao je nastati etnonim Hrvat kao etnički iranizam, koji se postupno stapa sa slavenskom etnijom, prerastajući u slaveno-iransku simbiozu. Jedna od grana tih plemena, koja se spominju u srednjovjekovnim ukrajinskim izvorima, bili su Bijeli Hrvati. Na moguće tragove iranogovornih prahrvatskih nomada, kako se pretpostavlja, upućuje i zidno slikarstvo skitske grobnice na Krimu s prikazom kockica kao nekog amblema brojne etničke zajednice. Također se izražavala pretpostavka o mogućoj povezanosti glagoljice s modelima sarmatskih pismena na Krimu.

Osim razdoblja davnih ukrajinsko-hrvatskih dodira, Krim privlači pozornost nizom tema koje u knjizi naznačava izbor prevedenih radova. Prvo poglavlje predočava neka opća pitanja koja se odnosi na pojam Krima. U drugom poglavlju ocrтана su glavna razdoblja povijesti na Krimu, treće poglavlje prikazuje događaje od 20. stoljeća do sadašnjosti.

Nastavljajući težnju prenijeti u hrvatski leksik nazive s ukrajinskih terena u njihovu autentičnom zvučanju, određeni toponimi navedeni su prema ukrajinskim oblicima. Takvima pripada i naziv poluotoka prema ukrajinskome – Krym, uz paralelno korištenje već postojećeg naziva Krim. Kod prenošenja ukrajinskih vlastitih imena kao i toponima, ukrajinski grafem Г kojim se zapisuje grleni fonem, u hrvatskom /g/ koristi se Ć, grafem И preslojava se kao Y.

Prijeводе su ostvarili studenti ukrajinistike na Katedri za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Izražavamo zahvalnost svima na potpori u pripremi i objavljivanju knjige.

I.

Uvod u Krim

Jevgenij Paščenko

Krim kroz povijest

Poluotok Krim je južna regija Ukrajine s kojom je povezana uskim prolazom Perekop. Imenovao se tijekom povijesti različito – prema stanovništvu koje se ondje kao u kaleidoskopu neprekidno mijenjalo. Sadašnji su nazivi: ukrajinski Крим / Крым; krimskotatarski Qırım yarımadası, Qırım, Къырым ярымадасы; ruski Крымский полуостров, Крым / Krymskij poluostrov. Zemljopisno je regija neujednačena, ulaz s materinskoga kontinenta – Ukrajine izražen je stepskom monotonijom, koja je za razliku od matičnog prostora plodne ukrajinske crnice uglavnom sušna, malo plodna stepa uza slana jezera sa strane Azovskog mora, po kojima je regija poznata od davnina kao glavni izvor soli za mnogobrojne etnije koje su pristizale na ukrajinske prostore i gotovo tradicionalno odsjedale na Krimu. Tek su na krajnjem jugu planine, koje su vizurom srodne jadranskim i zauzimaju 20% ukupne površine poluotoka (22 860 četvornih km), a ostalih je 72% ravnica. Morska obala uz Crno i Azovsko more proteže se na više od 2500 km. Uključenost u kontinentalni, zatim mediteranski dio uvjetovala je povijesnu sudbinu poluotoka kao svojevrsnog raskrižja na koje su pristizale, sudarale se, stapale se ili nestajale mnogobrojne etnije, političke formacije, što traje od prehistorijskog razdoblja do modernoga doba. Povijesno-etničku sliku Krima čine prehistorijske skupine, zatim dugotrajno razdoblje iranogovornih skupina, nakon kojih stoljeća turkijskogovornih nomada, zatim – slavenski narodi, uz ne manje brojne vjerske izražaje – od prastarih mitskih odjeka do modernih vjera. Politički je Krim danas jedno od trusnih područja, što je doduše karakteristično za regiju, geodetski trusnu, ali ima i svoje alegorijsko značenje. Krim je 2014. okupirala Ruska Federacija, što je međunarodna zajednica osudila i zbog čega je Rusija dobila sankcije. Zato je Krim jedna od zona potencijalnih konflikata, uključujući ugroženost vojne eskalacije na

Ukrajinu. Ruska intervencija na Krimu kao da reflektira i nastavlja dramatičnu sudbinu Ukrajine i njezina mediteranskog juga – Krima kroz povijest, koja zna bezbrojna upadanja, osvajanja, poraze.

Poluotok Krim, satelitska snimka

Iranogovorni nomadi i drugi

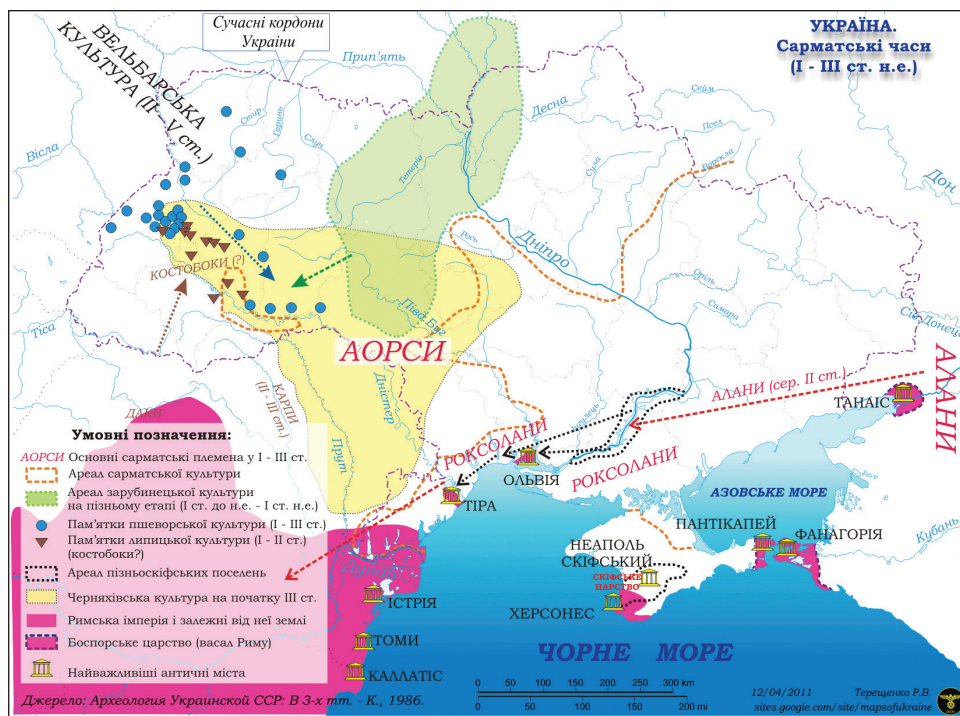
Prehistorijska vremena obilježena su prvim i najstarijim tragovima neandertalaca na prostoru Ukrajine. Svjedočenja o stanovnicima pristižu uglavnom iz antičkih izvora, koji spominju jedno od prvih imena – Kimerijci (12. stoljeće pr. Kr.), koji su bili stočari, koristeći se stepskim tлом pogodnim za ispaše, a pripadali su najvjerojatnije iranogovornom krugu nomada. Iz iste su sredine drugi doseljenici, koji su potisnuli prethodne. Bili su to Skiti, koji su pristizali na za stočarstvo plodne ukrajinske ravnice, odakle su dolazili do stepskih i predgorskih regija Krima, ne koristeći se morem, na obalama kojeg su se nastanili antički Jelini. Skiti su bili poznati kao ratoborni jahači koji su na ukrajinskim stepama pronašli pogodno tlo za stočarstvo, nadugo se ondje nastanili, što potvrđuju i njihove mnogobrojne grobnice poznate kao kurgani.

Visoki zemljani humci u kojima su pokapani vladari, zajedno s ukrasima, imenovanim kao skitsko zlato, bogato ornamentirano zoomorfnim stilom, upućuju na povezanost s antičkom kulturom. Nju su predstavljali stari Grci koji su u 6. st. pr. Kr. pristizali s Helade do sjevernoga Prichernomorja, odnosno juga Krima, gdje su uz azovske i crnomorske obale osnivali svoje kolonije, mala carstva. Njihov je dolazak na ukrajinske prostore značio promicanje antičkih civilizacijskih vrijednosti, koje su postupno preuzimali nomadi. Određeni dio skitske elite približavao se grčkom načinu života, napuštajući nomadske tradicije. Jednom od ilustracija služi mjesto na Krimu, imenovano Neapolis Skitski (Νεάπολις), odnosno Novi Skitski Grad, kao prijestolnica skitskoga carstva na Krimu (3–2. st. pr. Kr.). Među ostacima grada, još uvijek nedovoljno istraženog, od posebne je važnosti grobnica-mauzolej skitskoga vladara i druge grobnice sa zidnim slikarstvom. Za nas može biti zanimljiv jedan od elemenata slikarstva, gdje je uz scene iz života Skita prikazan veliki četverokut s kockama, koji istraživači još uvijek nisu rastumačili. Mogao bi predstavljati simboličan izraz pripadnosti velikom skitskom prostoru, gdje bi kocke upućivale na strane

Iranogovorni nomadi Skiti, Sarmati

svijeta opširnoga prostora, sve do Zauralja, kojem je pripadala ta skupina jahača i ratnika, stočara koji su išli nekom trasom sunca sve do jadranskih prostora, disperzirajući se na tim putovima kao i ovdje predočeni skitski plemić koji se odlučio nastaniti na Krimu. Jedan od odjeka njihova nazivlja povezuje se i s korijenom Hors, u kojem osluškujemo ime solarnog božanstva iranogovornih nomada od kojih je, kako pretpostavljamo, nastalo ime polietničke skupine, imenovane Horvati. U svojim kretanjima pristizali su migracijskim valovima do Karpatata i dalje – do jadranske obale.¹

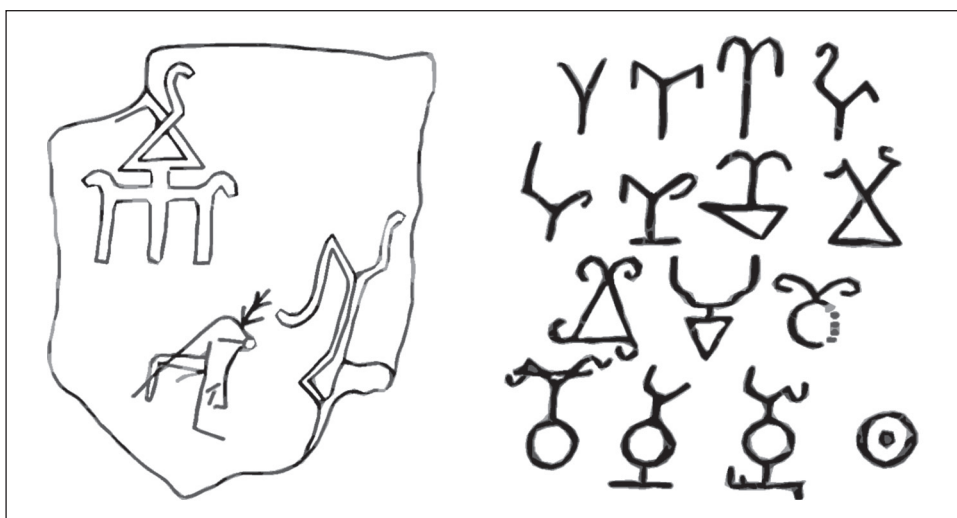

Sarmati

S vremenom su Skiti potiskivani novim iranogovornim valom – Sarmatima. Pripadali su istoj govornoj skupini, tradiciji ratobornih jahača-nomada koji su okupljali mnogobrojna plemena pod jednim nazivom, kako se to često događalo na azijskim prostorima, i vodili ih na osvajanje novih teritorija, gdje je ukrajinska crnica bila tradicionalni zavičaj poznat po pogodnim uvjetima za stočarstvo. U polietničkoj skupini Sarmata spominju se plemenski na-

¹ O tome: Evgen Paščenko. *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*. Zagreb: Mediator, 1999.

kao Jazigi, Roksolani, Aorsi, Siraki, Alani. Potonji su posebice zanimljivi po dinamici migracija, naravno ratnih, koje dosežu sve do Španjolske, a poznavali su i jadranski pravac.² Prema suvremenom ukrajinskom jezikoslovcu Kostiantynu Tyščenkju prolazak Alana kroz hrvatski prostor odrazio se u nizu toponima, među ostalim i u nazivu planine Alan.³ Među tragovima Sarmata na Krimu znanstvenike su privukli takozvani sarmatski znakovi. U trajnoj diskusiji o njihovu nastanku i funkciji posebice je zanimljiva pretpostavka ukrajinskih istraživača o mogućnosti povezanosti nastanka glagoljice s tim znakovima, za koju bi mogli biti korišteni određeni modeli u izgradnji te grafije.⁴

Sarmatski znakovi

U svakom slučaju još prije kršćanstva putovi od Krima do jadranskih prostora i nadalje bili su poznati ovdašnjim iranogovornim jahačima.

Krim nisu mimoišla rimska osvajanja, koja u 1. st. pr. Kr. dosežu sjeverno Prichernomorje u formi vojne okupacije. Grčki polis Hersonez kao morsko pristanište bio je privlačan za vojsku, gdje se u blizini nastanio rimski garnizon s ciljem pokoravanja provincije. Preko Rimljana na taj su prostor pristizale i neke civilizacijske norme, kao rimsko pravo i drugo. Krimski etnički mozaik

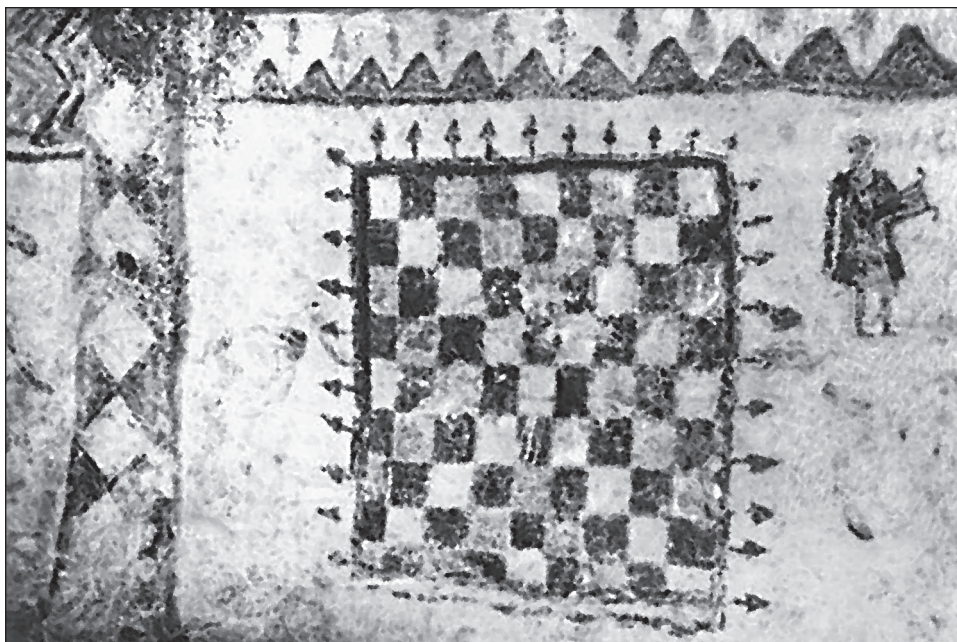
2 Agusti Alemany. *Sources on the Alance*. Leiden, Boston, Koln: Brill, 2010.

3 Kostiantyn Tyshchenko. *Alanski sloj toponimije Hrvatske*. // Zagreb: FEB 2012, str. 293–303.

4 М. Ю. Брайчевський. Утвердження християнства на Русі. Київ, 1988., Jevgenij Paščenko. *Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija*. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2010.

Neapolis Skitski, grobnica, današnji Simferopolj

Neapolis Skitski, zidno slikarstvo skitske grobnice

obogaćuje se još jednom komponentom – germanskom, kroz nastali (u znanosti) pojam krimski Goti, koji su prebivali na Kerčenskom poluotoku istočnoga Krima i koji se čak imenovao Gotija. Bili su tada rijetki ratnički osvajači Krima neazijskog podrijetla. Došli su iz skandinavskoga pravca, potisnuvši Skite. Primili su kršćanstvo uz suradnju s Bizantom. Pristigli su u velikim seobama do Krima već u 3. stoljeću a zadnji se spomen o njima datira 9. stoljećem, iako su ondje postojali dulje, s vremenom se pretvorivši u srednjovjekovnu kršćansku kneževinu, te su postupno asimilirani grčko-bizantskim kršćanstvom.

Turkijski osvajači

Velike seobe naroda, ostvarivane povijesnim putem velike stepe od Mongolije do Karpata s obveznim upadanjem na ukrajinske ravnice, neizbježno su se odrazile na etničkoj riznici Krima. Azijske seobe presjekle su vjekovno dominiranje iranogovornih etnija i započele su ne manje trajna upadanja turkijskogovornih nomada, također stočara, ratnika. Svi su išli s mačevima i s ciljem pokoriti prethodno stanovništvo. Azijske etnije su se pojavile potkraj 4. stoljeća u obliku Huna, koji su potisnuli Gote i najavili dominaciju mongoloidne rase koja će doprijeti sve do Rima i poljuljati ga. Vraćajući se natrag, djelomično su se nastanili na Krimu sve do kraja 6. stoljeća, kada su bili pripojeni novoj turkijskoj snazi – Avarima. Avarski kaganat nastao je u stepama središnje Azije, odakle je dosezao do Krima, što navalama i pljačkama što nastanjujući se ondje i ugrožavajući Bizant, ili su se kretali dalje prema Panoniji i zapadnije. Njih potiskuju nove turkijske pridošlice iza Volge – Bulgari, koji se kao i njihovi prethodnici djelomično nastanjuju na Krimu od 7. stoljeća, prekidaju s nomadstvom, dok drugi kreću dalje sve do Balkana, gdje ih asimiliraju Južni Slaveni, pretvarajući se u današnje Bugare. U 7–10. stoljeću pojavili su se nomadi iz Hazarskoga kaganata, koji se sastojao od turkijskogovornih naroda dagestanskoga tipa. Neki od njih su poprimili islam, drugi judaizam, dio - kršćanstvo, mnogi su krenuli prema Krimu. Hazari-judaisti zauzeli su dio stepskog i priobalnoga Krima, donijevši svoju vjeru na taj prostor. Sudarali su se s Bizantom, koji utvrđuje kršćanstvo i koje Hazari sprječavaju svojim intervencijama. Počeli su ugrožavati Slavene na prostoru

Ukrajine, ali će upravo otuda dobiti snažan udarac, zbog čega vladavina Hazara na Krimu od 9. stoljeća slabi i nestaje. Rušenjem Hazara Carigrad snažnije širi svoju jurisdikciju na cijeli poluotok. Glavni sugovornik Bizanta postaje jaka slavenska formacija Rus', s Kijevom kao središtem. Međutim, brojne etnije - turkijske i semitske – i nadalje vraćaju se do Krima. To su Karajimi, koji su došli u Hazariju iz Izraela kroz Perziju i Kavkaz, zatim Krimčaci (krimski Židovi), koji su ostali na Krimu kao ostatci srušenoga Hazarskoga kaganata, gajili su judaizam-ravinizam. Od kraja 9. stoljeća ovdje se pojavljuju pridošlice iz Turkmenije poznati kao Pečenezi, potisnuti od Guza-Oguza. Od 11. stoljeća Polovci osnivaju na Krimu svoju državnost, najavljujući dolazak novih valova – mongoloida.

Kršćani

Ako su azijski osvajači bili mnogobošci, kršćanska vjera ovdje je poznata u najranijem razdoblju kršćanstva. Spominje se apostol Andrej, koji je iz Krima išao širiti vjeru dalje po Dnjepru sve do Kijeva. U krimskome središtu kršćanstva, grčkom gradu Hersonezu, bio je u progonstvu papa Klement, gdje je primio mučeničku smrt 97. ili 101. godine. S priznanjem kršćanstva u Rimskome Carstvu dinamizira se misionarska djelatnost preko Krima, gdje tijekom 6–8. stoljeća nastaje niz samostana u pećinama. U gradovima bizantske vladavine podižu se hramovi, neki barbarski narodi kao Goti prelaze na kršćansku vjeru te u 8. stoljeću nastaje Gotska mitropolija. Upravo iz bizantskih središta Krima, najprije Hersoneza, kršćanstvo je bilo poznato na prostorima srednjovjekovne Rus'-Ukrajine. Kršćansko društvo nadopunjuje se dolaskom Armena, vjerojatno od 11. stoljeća, koji napuštaju domovinu zbog upadanja Perzijanaca i Turaka-Seldžuka. U srednjem vijeku katoličanstvo dolazi s Apeninskoga poluotoka preko italo-romanskih naroda koji su se širili morem. Od druge polovice 13. stoljeća trgovačko gospodstvo Grka na južnoj obali Krima smjenjuje se nastankom trgovačkih središta Genove i Venecije. Težeći proširiti trgovinu u suparništvu s Mlecima, Genova je tražila potporu Bizanta i tijekom 13–15. stoljeća utvrđivala svoj monopol u trgovini širom crnomorskoga akvatorija. Na krimskoj obali nastaju genovske utvrde, koje

donose određene renesansne oblike u krimski krajolik. Trgovačka je aktivnost popraćena misionarskom djelatnošću katoličkih svećenika. Iako su genovski trgovci uspijevali kroz stoljeća sređivati odnose s krimskim Tatarima, talijanski su trgovci s vremenom sve više potiskivani te su 1475. genovske kolonije na Krimu osvojili Osmanlije i pripojili svojem carstvu.

Rus' - Ukrajina

Jedno od diskutabilnih, često ideološki obojenih pitanja jest nastanak i etnička pripadnost zemlje Rus' sa središtem u Kijevu, na temelju čega je ruska znanost prošlih stoljeća, pravdajući osvajačku politiku, uvela naziv Kijevska Rus', što se u hrvatskoj terminologiji imenuje kao Kijevska Rusija, dakle pogrešno – kao dio suvremene Rusije. Ruska caristička, zatim i sovjetska historiografija imala je ideološku funkciju, svesrdno je zabranjivala Ukrajincima povezivati svoju povijest s vlastitim teritorijem. Međutim, zemlja koja se imenovala Rus' nastala je na prostoru Ukrajine, bila je staroukrajinska država srednjovjekovnoga doba. Nastajala je tijekom 7–8. st., kada su se više desetaka feudalnih zajednica postupno u 9. stoljeću ujedinile u moćnu državu Rus'. Ispočetka je postojala na ukrajinskom etnogovornom području sa središtem u Kijevu, zatim se proširila na sve zemlje Istočnih Slavena i drugih etnija na kojima će poslije nastati i Moskovska kneževina. Međutim, u 19. stoljeću s ciljem jačanja imperijske ideologije moskovski su povjesničari ustvrđivali ideju pripadnosti zemlje Rus' izričito Rusiji, iako je potonja nastala kasnije preuzevši sebi slavno ime, službeno uvedeno tek 1721. godine kao Rosija.⁵ Sovjetska je ideologija lansirala stajalište o postojanju davne ruske narodnosti iz koje su izišla tri bratska naroda – ruski, bjeloruski, ukrajinski, gdje bi prvi, dakle velikoruski, bio najstariji, što reflektira ideologiju rusko-sovjetskoga socrealističkoga bratstva. Ukrajinska znanost ustvrđuje vlastitu pripadnost svojoj povijesti, terenu, državi Rus', koja se s vremenom pretvorila u svojevrsni srednjovjekovni imperij od karpatskih prostora do Volge. Konsolidirajućim središtem bio je Kijev, s narodom koji je prema iskonskom nazivu Rus' imenovan Rusyni, Rusyči, od kojih je nastao

⁵ O imenu Rus': *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2013.

suvremeni ukrajinski narod. Zemlja se širila zahvaljujući ratnim tradicijama, u sudaru s osvajačima koji su neprekidno dolazili na ukrajinske ravnice. Šireći svoju vladavinu, staroukrajinska država Rus' neizbježno se sudarala s krimskim problemom. Arheološka svjedočenja upućuju na slavenske tragove na tom prostoru još iz praslavenskoga razdoblja, ali dinamika proširenja na Krim izražena je od 9. stoljeća, kada postaju sve češći sudari kijevskih kneževa s krimskim etnijama, vojnim formacijama. Prvi su kijevski kneževi Askoljd, Oleg, Igor, Svjatoslav, Volodymyr ratnim pohodima dobili i raširili pristup Crnomu moru, na kojem su vršili vojnu ekspanziju.

Zahvaljujući trgovačkim aktivnostima morskim putovima s Grčkom, upadanjima s mora na Carigrad (860), ratnim sudarima s Bizantom pod vodstvom kneževa Olega (911), Igora (945), Crno more postalo je prostorom domnacije starokijevske države. Po nadmoći flote ono se imenuje Rus'ko more. Knez Volodymyr težio je oteti Bizantu južni Krim. Kijevska država ugovorima je s Bizantom uspostavila prvu morsku granicu na Krimu kroz koju je tekla dinamična razmjena, praćena širenjem bizantske kulture koja je obilježila stilistiku srednjovjekovne kulture Ukrajine-Rus'. Braneći Krim od Hazara, kijevski su kneževi 965. proširili vladavinu na istočni, zatim jugozapadni dio poluotoka i na grad Hersonez. Razvoj trgovine s Bizantom ostvarivan je i po Dnjepru, što je zahtijevalo kontroliranje toga puta. Starogrčko uporište Hersonez imalo je posebnu ulogu povezivanja s Bizantom. To je dovelo do prihvaćanja kršćanstva, središtem kojega je na Krimu bio taj grad, u kojem je 988. pokršten knez Volodymyr s vojskom, što je značilo uvođenje kršćanstva na prostor rus'ke Ukrajine, odakle će se ta vjera širiti istočnoeuropskim prostorom. Dinamične veze s Krimom – trgovačke, vojne, kulturne, crkvene razvijaju se tijekom sljedećih vjekova i posebice u doba procvata kijevske države u 11–12. stoljeću. Antički izvori upućuju na rus'ko širenje poluotokom, kada se, po grčkoj terminologiji, uz naziv Rus' spominju i nazivi Rossia, dok arapski, zapadni izvori Crno more imenuju Rus'ko more (lat. *Rucenum mare*). Krim je bio pod kontrolom kijevskih kneževa sve do propasti njihove države pod mongolo-tatarskim udarcima 1240. Nakon pada rus'ke zemlje Krim od 13. stoljeća postaje polazište napada stepskih Tatara. Međutim, s vremenom se ratne tradicije preporadaju kozaštvom, koje nastavlja materijalnu i duhovnu kulturu srednjovjekovnoga doba, što se opet izrazilo u kontaktima s Krimom.

Tatarski kanat

Ostvarujući invaziju na istočnoeuropski prostor, mongolsko-tatarska navala širila se i na Krim, gdje se prvi put pojavljuje 1223. Međutim, azijski osvajači morali su tada napustiti poluotok, ali vraćaju se s padom Kijeva. Krim im se svidio i oni se nastanjuju ovdje kao dio Zlatne horde. Odsada se cijeli poluotok imenuje Krym, preostalo stanovništvo bilo je prisiljeno isplaćivati danak kanu. Uskoro Horda prihvaća islam sunitskoga tipa, ali unutarnje razmirice ometaju tatarsko konsolidiranje, koje se ostvaruje tek sredinom 15. stoljeća, kad se osniva Krimski kanat s formiranjem krimskotatarske etnije uz znatan udio Polovaca. Stanovništvo Krimskoga kanata bavilo se agrarnom proizvodnjom, stočarstvom, u stepskoj zoni još se čuvao nomadski način života. Gospodarstvo se razvijalo zahvaljujući proizvodnji soli, po kojoj je Krim bio poznat na istočnoeuropskom prostoru.

Tatarska upadanja značila su snažan udarac za kršćansku tradiciju na poluotoku, otežavala su egzistenciju ukrajinskog naroda, koji se našao pred ugrozom Krima. Napadima na rus'ke zemlje tatarski su osvajači dobivali zarobljenike, prodavali su ih u ropstvo Turcima.

Osmanlijski pritisak

Potkraj 15. stoljeća vojska Osmanskoga Carstva započinje invazije na obalni dio Krima, koji je postao vazal Osmanlija. S osvajanjem Carigrada 1453. i do kraja 15. stoljeća Osmansko se Carstvo utvrdilo širom Crnoga mora. Ukrajina je gubila izlaze na trgovačke putove, a tatarska su upadanja na ukrajinska naselja pustošila južnoukrajinske regije, s kojih stanovništvo odlazi što dalje od primorskih, nezaštićenih prostora. Međutim, na prostoru Ukrajine obnavlja se prastara militantna tradicija koja je pustila korijene još u doba iransko-slavenskoga prožimanja (Anti) i postala u doba kijevskih kneževa glavnom snagom širenja Rus'ke zemlje. Udruživanje snaga slobodnih jahača poznato je na ukrajinskim prostorima od prastarih vremena, što se nastavlja kroz kozaštvo. U organiziranju otpora tatarskim navalama značajnu je ulogu odigralo ukrajinsko jahaštvo – zaporoški kozaci sa središtem na Dnjepru,

poznato kao Sič (utvrde), nastale od 16. stoljeća. Zaporožci su zaustavili tatarsku ugroženost i obnovili pohode na Krim, sve do osmanlijskih crnomorskih gradova, dolazeći do Istanbula, pa je u srednjem vijeku rus'ka flota znala osvajati Carigrad. Vještinu ukrajinskih kozaka u ratovanju na moru dobro su poznavali i Osmanlije i Poljska, koja je težila uspostaviti gospodstvo nad Ukrajinom. Svaki put kada su se poduzimale velike vojne akcije protiv Osmanlija poljski su kraljevi obećavali zaporoškom kozaštvu raznovrsne privilegije, premda se kozaštvo i bez toga svestrano uključivalo u obranu kršćanstva. Osmanlije su često doživljavali teške poraze u sudarima s ukrajinskim vojnim snagama, među kojima je – pobjeda u bitci pod Hotynom, koju je opjevao Ivan Gundulić, ili oslobođenje Beča 1683., u čemu je kozaštvo bilo posebice zaslužno.

Osim sudaranja s krimskim Tatarima, kozački su hetmani obnovili neovisnost Ukrajine, posebice u ratovanju s Poljskom. Znali su se dogovoriti i o savezništvu s Krimskim kanatom, koji je također manevrirao u suradnji s ukrajinskim snagama. Kada je hetman Bogdan Hmeljnyc'kyj tražio saveznike u otporu Poljskoj, pomišljao je na savezništvo s krimskim kanom, koji je sudjelovao u nekim bitkama s Poljskom. Hmeljnyc'kyj, iscrpljen ratovanjima s tada snažnom državom i vojskom Poljske, uspostavio je 1654. savezništvo s Moskovijom, što se uskoro pokazalo pogrešnom odlukom jer moskovski car nije bio spreman vidjeti u Ukrajini neku drugu zemlju, nego ju je doživljavao kao objekt osvajanja. Sljedeći hetman Vygovs'kyj opet se okrenuo Poljskoj. Opet je došlo do povezivanja s Krimom u zajedničkom otporu Moskovskomu Carstvu, koje je počelo provoditi ekspanziju na sve strane, a potkraj 17. stoljeća dospjelo je do Azovskoga mora, ali se nije uspjelo ondje utvrditi. Međutim, Porta nije bila zainteresirana za preporod i jačanje kršćanske slavenske državnosti Ukrajine, čiji su kozaci predstavljali glavobolju sultanima, pa je presjekla suradnju krimskoga kana s hetmanom. Krim s vremenom postaje ciljanim objektom osvajanja od postupno rastuće snage na sjevernom istoku. Preuzimajući sve uokolo pod svoju dominaciju, Moskovsko se Carstvo odlukom Petra Prvoga od 1721. imenuje Rossija – nazivom preuzetim iz bizantskih crkvenih izvora. To je značilo da se narod, izvorni nositelj i vlasnik imena srednjovjekovne države Rus' morao odreći vlastitoga imena. Međutim, to nije uspijevalo tijekom cijeloga 18. stoljeća, kada je Rus'-Ukrajina konačno kolonizirana pravoslavnim

osvajaćima- Rusijom. Južni pravac s ciljem izlaska na Crno more i osvajanja Krima postao je cilj ruskih careva. Nemajući izlaska na toplo more, Rusija se nije mogla oteti osvajanju Krimskoga poluotoka. U idućim stoljećima sudbina Krima će se formirati upravo s toga sjevernog pravca.

Rusko Carstvo

Tijekom 18. stoljeća Rusko Carstvo imenuje sebe imperijem, carevi – imperatorima, dinamizira se osvajачka politika, pripajaju se tuđi teritoriji. Imperijska je ideologija podrazumijevala prisvajanje tuđih atributa (ime, zastava, grb) te imenovanje svega toga svojim, što će postati dominantom ruskoga političkog mentaliteta. Izlazak na Crno more bio je prioritet ratova s Turskom 1686–1700. Ruska vojska prodire do Krima i 1771. poluotok je pokoren. Krim više nije vazal Turske, za kana je postavljen proruski lobist, podupiran ruskim vojnim snagama razmještenim po utverdama. Carica Katarina Druga ostvaruje etničke promjene – iseljava u Rusiju lokalne kršćane, uglavnom Grke i Armene, što nije uspijevalo pa su se oni vraćali stvarajući naselja uz Azovsko more. Godine 1783. Katarina je proglasila ukidanje Krimskoga kanata a Krim dijelom Ruskoga Carstva. Turska je ultimativno osporavala odluku, što je dovelo do novoga rata u korist Rusije. Krimskotatarsko stanovništvo napuštalo je poluotok, koji je naseljavan Slavenima s ukrajinskih i ruskih teritorija. Ostatci tatarskoga stanovništva podvrgavani su asimiliranju, seljaštvo napušta regiju, što vodi propadanju mjesnih tradicija. Provodi se militarizacija s ciljem stvaranja crnomorske flote, čija je utvrda Sevastopolj, osnovan 1783. pokraj antičkoga Hersoneza. Porast vojne moći Rusije izaziva nezadovoljstvo europskih država, što je dovelo do Krimskoga rata, kada je 1854. englesko-francuska vojska gotovo uništila Sevastopolj, uz zabranu Rusiji da posjeduje crnomorsku flotu, koja se obnavlja tek 1871.

U drugoj polovici 19. te na početku 20. stoljeća Krim se dinamično razvija uz ruska ulaganja u infrastrukturu, gradi se željeznica koja povezuje Sevastopolj s Moskvom. Razvija se poljodjelstvo, prije potiskivano stočarstvom. Krim postaje važno lučko središte u razvoju trgovine ruskoga kapitalizma. Kolonizirana Ukrajina središte je proizvodnje žita, šećerne repe, industrijske

sirovine, obilno izvožene u druge zemlje. Razvija se proizvodnja vina, bogatstvo kapitalizma odjekuje u gradnji raskošnih palača uz crnomorsku obalu kao odvjetka europske secesijske arhitekture.

Ukrajinci zajedno s krimskim Tatarima čine većinski dio pučkoga stanovništva, uglavnom ruralnoga. Ruski kontingent je u manjini predočenoj u činovništvu, oficirstvu flote, gdje je ukrajinsko pučanstvo regrutirano s južnih regija predstavljalo većinu u crnomorskoj floti i pješastvu. U godinama Prvoga svjetskog rata ruska flota vodi s Krima ratove s njemačkom i osmanlijskom flotom.

Sovjetske intervencije

S padom carizma 1917. širom Krima odjekuje političko kovitlanje zemlje – od nacionalnih do političkih previranja. Tatarski kontingent proglašava nacionalnu samostalnost, što je bilo karakteristično za osamostaljivanja naroda s padom carizma. Proglašena Krimska Narodna Republika vodi građanskomu ratu na partijskoj, nacionalnoj osnovi, nacionalne zajednice sudaraju se s boljševicima, Tatari - s Grcima. Boljševici pobjeđuju i 1918. proglašavaju Sovjetsku Socijalističku Republiku Tauride, gdje započinju prvi val crvenoga terora – najprije nad bjelogardijcima, a zatim nad seljacima, kojima oduzimaju hranu zbog gladi u zemlji. S proglašom SSSR-a 1922. boljševici čuvaju teritorij carstva u formi novog sovjetskog zajedništva, a Krim je imenovan dijelom toga konglomerata. Ukrajina je s osamostaljenjem 1917. usmjerila svoju vojsku na očuvanje Krima od njemačke okupacije, ali budući vojno slaba, prisiljena je predati poluotok Njemačkoj. Tatarske snage ratuju s boljševicima, težeći osamostaljivanju, Krim potpada pod kontrolu Njemačke, koja je podupirala njegovu neovisnost, ali se Njemačka nakon poraza u ratu uskoro povukla s poluotoka. Proglašena ukrajinska država s hetmanom Skoropads'kym na čelu poduzela je pripojenje Krima. Međutim 1918. snage Antante s ciljem sprječavanja boljševičke ekspanzije zauzimaju južne regije Ukrajine i Krima, u čemu ih je spriječila boljševička vojska, pa 1919. napuštaju Krim. Povratkom boljševika došlo je do proglašenja Krimске Sovjetske Socijalističke Republike. Međutim, vojska bjelogardijaca istjeruje boljševike, započinje teror nad

svima s ciljem obnove carističkoga sustava. Ofenziva Crvene vojske potiskuje bjelogardijce, poluotok je ponovno pod boljševicima, koji započinju novi val crvenoga terora 1920–21. godina. Politika vojnoga komunizma dovela je do velike gladi s masovnim izumiranjem stanovništva. S ciljem obnove gospodarstva 1921. proglašena je Krimska Autonomna Sovjetska Socijalistička Republika s tendencijom priključenja Ukrajini, uz preporod polietničke strukture stanovništva. Sve je presjeno represivnom politikom Staljina od 1928., kada su pod paskom borbe s buržoaskim nacionalizmom iskorjenjivani svi izrazi nacionalne osebnosti.

U Drugome svjetskom ratu Sevastopolj je branjen 250 dana, ali 1942. Krim se našao pod Njemačkom, koja ga je podredila rajhkomesarijatu Ukrajina, zatim stvorila poseban okrug Krim. Rukovodeći se uvjerenjima o povijesnoj nazočnosti Gota na Krimu, nacisti su proglasili poluotok iskonski njemačkim područjem, planirali su totalno iseljavanje stanovništva doseljavanjem Njemaca. Polietnička struktura stanovništva rabila se s ciljem sudaranja naroda, formiranja nacionalnih grupa kolaboracionista, proganjanja poznatih osoba. S obzirom na antikomunistička raspljoženja nacionalnih manjina, neki su prihvaćali suradnju s okupatorima.

Sovjetska vojska oslobodila je Krim 1944. i započela sličnu politiku represiranja nacionalnih manjina. Zbog optužbe za suradnju s okupatorom sovjetske su službe odmah nakon dolaska nasilno iselile Tatare, zatim Grke, Armence, Bugare – ukupno 230 tisuća stanovnika, uz represiranje ukrajinskog pučanstva. Ljudi su izvoženi u vagonima za stoku, gdje su mnogi, posebice djeca i stariji, umirali. Etnička je čistka tijekom 1944–48. praćena svestranim brisanjem neruskih toponima. Autonomija Krima ukinuta je 1945., poluotok je imenovan Krimskom oblast u sastavu Ruske Federacije.

Regija je bila u vrlo teškom gospodarskom stanju, porušena, osiromašena, neobrađivana. Međutim, zbog priprema za Jaltsku konferenciju u veljači 1945. tisuće radnika, zarobljenika, dovoženi su radi izgradnje i uljepšavanja puta dolaska sudionika. Arhitekti iz Lenjingrada izrađivali su plan obnove u stilu tadašnje socijalističke izgradnje, u kojem je obnovljen Sevastopolj.

Krim i Hruščov

S obzirom na gospodarsku degradaciju Krima, posebice nakon deportiranja lokalnoga stanovništva, partijski vrh u Kremlju donio je u veljači 1954. odluku *O predaji Krimске oblasti iz sustava Ruske Federacije – sustavu Ukrajinske SSR*. Krim je bio uključen u gospodarski kompleks Ukrajine s naredbom da se regija obnovi iz proračuna te sovjetske republike. To je bio težak zadatak za ukrajinski narod, iscrpljen prethodnim represijama – sovjetskim kao *gladomor* 1930-ih, zatim nacističkim paljenjem zemlje u Drugom svjetskom ratu. Najvažniji je zadatak bio prokopati kanal koji bi doveo vodu na poluotok, tradicionalno bez vode. Sjevernokrimski kanal bio je kopan tijekom 1957–71. i dnjeparska je voda dala poticaj za razvoj gospodarstva. Svestrano se ulagalo u brojne grane gospodarskoga oporavka, infrastrukture. Krim je pretvoren i proglašen svesaveznom lječilištem SSSR-a, gdje se u priobalnim palačama koje je podignula buržoazija carskoga doba odmarala partijska elita, narod – u kolektivnim odmaralištima. Unutarnji turizam poticao je razvoj međunarodnog turizma te su hotele uz krimsku obalu gradili i jugoslavenski izvođači.

Neovisna Ukrajina

Iako su se deportirani krimski Tatari pokušavali pojedinačno vraćati u domovinu, službena je politika sprječavala masovni povratak. Krim se smatrao etnički ruskim. S Gorbačovljevom *perestrojkom* 1989. sovjetska vlast priznala je zločinom deportiranje krimskih naroda, započeo je povratak Tatara. Referendumom 1991. prihvaćena je obnova Krimске Autonomne Sovjetske Republike kao subjekta SSSR-a. S raspadanjem potonjega ukrajinska je vlast proglasila prijašnju oblast krimskom autonomijom u sastavu Ukrajine. Na sveukrajinskom referendumu o neovisnosti 1. prosinca 1991. godine 54% birača Krima i 57% birača Sevastopolja potvrdili su državnu neovisnost Ukrajine. Međutim, u prvim godinama neovisnosti zbog pravne, gospodarske nesređenosti, ekonomskoga kolapsa i posebice velikoga broja doseljenih ruskih stanovnika s izričitim antiukrajinskim uvjerenjima, u ozračju borbe za vlast i pljačke lokalnih lidera ostataka gospodarstva krimsko je pitanje iskorištavano u propagandi antiukrajinizma, zaoštavanja krize radi odcjepljenja, pa su

1992. lokalne vlasti proglasile Krim neovisnim. Ukrajinska je vlada unatoč separatistima proglasila Krim suverenom državom u sustavu Ukrajine, bio je postignut dogovor o razgraničenju punomoći između Krima i Ukrajine, što je nešto oslabilo napetost, s obzirom na spremnost ruskih paravojnih formacija da idu »na obranu ruskoga Krima«. Ulogu u obuzdavanju konflikta odigrao je i rat na prostoru bivše Jugoslavije. Porast gospodarskoga kolapsa 1992–93. podgrijavao je revanšistička raspoloženja na Krimu pa su 1994. na izborima u krimski parlament vlast dobile proruskke snage, koje su vratile prvotnu deklaraciju o neovisnosti. Kijev je u doba Kravčuka naredio podređenost vojske, policije centru, što je oslabilo separatiste. Iako su krimski »voždovi« deklarirali priključenje poluotoka Rusiji, Jeljcinova vlada nije dopuštala promjenu granica. Kijev je iskoristio unutarnja konfrontiranja krimskih klanova i podredio je izvršnu vlast Krima središnjoj vladi Ukrajine. Krimska kriza konfrontiranja ruskih paravojnih formacija s Kijevom završila je 1995., opet ne bez ugledanja na rat u bivšoj SFRJ. Uz problem s ruskim nacionalizmom započeo je krimskotatarski pokret, koji je već 1991. proglasio deklaraciju o državnom suverenitetu krimskotatarskog naroda.

Krimsko-ruski separatizam

U okolnostima političke krize, separatističkih tendencija, koje je nakon Jeljcina sve više podupirao Kremlj, konflikt je prebivao na rubu vojnoga sukoba. Proruske nacionalističke snage, koristeći se većinskim statusom Rusa u vojsci, vršile su pritisak na Ukrajinke u mornarici, koja je od samog početka konfrontiranja postala objekt posebne obrade – propagandne, psihičke, fizičke s proganjnjem ukrajinskih kadrova, uništavanjem nacionalne simbolike i drugo. Separatisti su čak htjeli proglasiti flotu krimskom s ciljem pripajanja Rusiji, što je imalo potporu kod nekih predstavnika Jeljcinove vlade. Kao posljedicu toga još 1992. ruski parlament donosi odluku o nepravomoćnosti predaje Krima Ukrajini iz 1954., uz širenje mita o Hruščovu kao Ukrajinu koji je podgrijavao revanšistička antiukrajinska raspoloženja. Sve je stvaralo uvjete za priključenje poluotoka Rusiji. Međutim, na Krim je upućen veliki kontingent ukrajinske nacionalne garde, što je, uz Jeljcinova zauzimanja, spriječilo odcjepljenje koje bi vodilo krvoproliću. Godine 1994. nakon poraza antijeljcinovske grupacije u

Moskvi postignut je sporazum o raspodjeli flote s iznajmljivanjem ukrajinskoga Krima ruskoj floti na 20 godina. Rusija je preuzela 80% flote i prenijela brojnu tehniku na druge lokacije širom Rusije, pa je tako u biti oduzela Ukrajincima naoružanje. Ruske nacionalističke snage ne smanjuju antiukrajinski naboj, formiraju brojne udruge, stranke s proglašavanjem pripojenja poluotoka Rusiji. Na Krimu se vrši jaka proruska propaganda s formiranjem negativnoga lika Ukrajine kao pronatovske zemlje, dok je Rusija u duhu sovjetske ideologije predočavana kao tradicionalni branitelj neovisnosti pred zlokobnim zapadom. Antinatovska propaganda postaje jednim od faktora u agitiranju stanovništva postsovjetske svijesti, dakle antizapadne s jakim antiukrajinskim raspoloženjima. Sve je praćeno organiziranim mitinzima, apeliranjima prema međunarodnim organizacijama, režiranim protestima pučanstva prigodom dolaska zapadne mornarice u ukrajinske luke i slično.

Ruska agresija

Krimski problem u ozračju ruskog antiukrajinstva doseže vrhunac s Putinovim dolaskom na vlast. U razdoblju poznatom kao Euromajdan – masovnog protesta ukrajinskog društva protiv korumpiranoga režima tadašnjega predsjednika Janukovyča – službena Moskva je potkraj veljače 2014. započela pripremanu vojnu operaciju okupiranja Krima. Izvršitelji su bile posebne snage središnje obavještajne službe, vojni desant i čečenski bataljun, uz sudjelovanje paravojnih formacija dovedenih iz Rusije – takozvanih »kozaka« te prethodno mobilizirane takozvane »snage lokalne samoobrane« (ruski vojnici bez znakova državne pripadnosti i uniformi). Okupacija je završena u ožujku 2014. Ukrajinske su se vojne snage koje su držale baze predale bez boja, najprije zbog izbjegavanja krvoprolića koje bi moglo proširiti vojnu eskalaciju Rusije na cijelu Ukrajinu. Većina nekadašnjih naoružanih snaga Ukrajine, uglavnom lokalni stanovnici, ostali su na Krimu, manji je dio dobio mogućnost evakuiranja s poluotoka s dijelom vojne tehnike, koju su uglavnom oštetili diverzanti. U ožujku je proveden nelegitimni referendum kao dio scenarija okupacije, prema kojem je donesena odluka o pripojenju Krima Rusiji. Duma u Moskvi već sljedeći dan prihvaća Ugovor o ulasku Krima u sustav Ruske Federacije. Putin je 21. ožujka 2014. potpisao ukaz o ratificiranju Ugovora, prema kojem je

Krim postao »federalni okrug u sustavu Ruske Federacije«. Aneksija Krima popraćena je režiranim prikazima masovnoga likovanja stanovništva, u čemu su posebice aktivni bili mnogobrojni ruski intelektualci, estradne zvijezde i drugi koji su izražavali beskrajno oduševljenje Putinom, koji je oduzeo »ruski Krim« omraženim Ukrajincima.

Uskoro je Rusija započela takozvani hibridni rat na istoku Ukrajine, što je zajedno s pripojenjem Krima dovelo do napetosti odnosa s međunarodnom zajednicom. Bez obzira na međunarodnu osudu Kremlj se ne odriče aneksije Krima, nastavlja rat na Donbasu, stvarajući permanentnu krizu s ciljem sprječavanja europskih integriranja Ukrajine.

Krim je i u najnovijem razdoblju i za budućnost potvrdio svoj povijesni status regije koja postaje poligon konfrontiranja različitih snaga. Međutim, Krim je samo obična regija koju iskorištavaju u politici slabljenja Ukrajine, čija je sudbina ovisna o daljnjem razvoju geostrateških interesa velikih snaga. U tom suodnosu Rusija nastupa kao svojevrsni fatum za Ukrajinu, koja je takvim susjedstvom kroz povijest doživljavala tešku sudbinu. U temeljima ruske aneksije Krima leži kriza u ruskoj ideologiji koja izlaz vidi u obnavljanju dviju prethodnih ideoloških epoha – carističke i sovjetske. Antiukrajinska raspoloženja u njima su bila zakonitost. Ruska ukrajinfobija predstavlja interes u nizu aspekata karakterističnih za svijest čovjeka postkomunističkoga razdoblja, kao što su međuetnički sukobi, oživljavanje povijesnih trauma, politička antropologija, mentalitet čovjeka sovjetskog doba u novim okolnostima i drugi.

Predodžba o Ukrajini

Jedna je od dominirajućih osobitosti ruske politike - agresivnost prema republikama koje nisu više u krugu sovjetskog konglomerata, što se percipira kao neprijateljski stav. U tome kontekstu Ukrajinci su tradicionalno predstavljeni kao negativci. Lansiraju se i medijski napuhavaju mitovi iz povijesti i sadašnjosti koji ocrtavaju Ukrajinu kao potencijalnog neprijatelja koji zaslužuje kaznu sve do oduzimanja teritorija kakav je Krim. Adekvatno ideološkim dogmama koristi se caristička i sovjetska ideologija. Prva podrazumjeva potpuno negiranje Ukrajine kao države, nacije, a njezina se povijest tumači kao izričito rusko vlasništvo. Takav je stav izražen već u 17. stoljeću, kada je nakon

apela Bogdana Hmeljnyc'kog o savezništvu Ukrajina za Moskvu bila prostor za priključenje. Da moskovsko društvo nije bilo sposobno prihvatiti ideje slavenske solidarnosti potvrđuje sudbina Jurja Križanića, prognanog u Sibir, gdje je prebivao 15 godina, u čemu je doživio sudbinu sličnu Ukrajincima.⁶ Nadalje koristi se igra naziva. Moskovijska se imenuje prema grčkoj terminologiji kao Velikorosija, a Ukrajina – Malorosija, dakle manji dio velikoga. Pogrešan je mit jer je u carigradskoj patrijaršiji pojam *mali* povezivan s izvornim, osnovnim značenjem upravo autentične zemlje Rus', imenovana u grčkim izvorima Malorosija, odnosno Ukrajina. Katarina Druga u 18. stoljeću proglašava Malorosiju iskonskim vlasništvom Velikorosije, premda se potonja povijesno pojavljuje kasnije. Ruski povjesničari početkom 19. stoljeća oduzimaju pravo Ukrajine na ime Rus' tvrdeći da je to iskonski njihovo, iako se Moskovska kneževina pojavila mnogo kasnije od kijevske države.

S pojavom Tarasa Ševčenka i njegove pjesničke zbirke *Kobzar* ustvrđuje se antiimperijski diskurs ukrajinske književnosti, ali carizam uvjerava kako je taj jezik samo narječje velikoruskoga ili posljedica "poljskoga kvarenja ruskog", što je izraz velikodržavne ideologije. Od druge polovice 19. stoljeća ukrajinski je jezik neprekidno zabranjivan s žestinom neviđenom u drugim slavenskim sredinama, što samo potvrđuje postojanje toga jezika i osvajački duh ruske ideologije.⁷ Ukrajinci su predočivani u ruskim vizijama kao gruba, prostačka masa, a njihovo nacionalno dostojanstvo – kozaštvo kao gomila pijanica i razbojnika. Ivan Gundulić u spjevu *Osman* oslikava kozačke pukove u baroknom sjaju viteštva, a ruski slikar Ilja Repin predočava na platnu 1880–91. kolektivni lik Zaporožaca gomilom ružnih likova.

U sljedećem stoljeću Ukrajina je sve do sloma carizma još više kolonizirana, a secesijske vile izgrađene na krimskim obalama, stilizirajući različite izražaje, sve do turskih ili starorimskih, klasicističkih formi, nigdje ne sadrže ukrajinske nacionalne elemente koje je secesija voljela unositi u arhitekturu. Ukrajinci su seljačka masa i njima nije mjesto na Krimu, koji je otada omiljeno središte ruskih aristokrata ili građanstva. Pokušaj Ukrajine da obnovi svoju neovisnost

6 Više o tome: Jevgenij Paščenko. *Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

7 O zabranama: Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split: Književni krug, 2010.

1917–18. izaziva agresiju iste žestine u objema sukobljenim stranama ruskoga društva – bjelogardijaca i crvenih, koji su bili u istoj mjeri žestoki u teroru prema ukrajinskim nacionalnim snagama. Jednostavno nisu dopuštali ni pomisliti da je tako nešto – osamostaljivanje Ukrajine – moguće! Slobodarski duh ukrajinskih ratnika izražen u liku Nestora Mahna, koji je pružio otpor jednima i drugima, ruskom je propagandom ismijan i prikazivan kao izraz seljačkoga primitivca. Međutim, radilo se o snažnom izražaju ukrajinske nacionalne osebnosti koja je raspoznavala i carizam i boljševizam kao zlo za Ukrajinu, koja je ugrožavala nastanak boljševičkog totalitarizma. Težnje Ukrajine da kroz socijaldemokratsku ideologiju pruži svoj model socijalističkoga društva srušila je staljinistička represija i genocidni zločin istrebljenja seljaštva 1932–33., kada su od gladi izumrli milijuni seljaka, i to u najplodnijoj, crnicom najbogatijoj regiji svijeta!⁸ U drugom svjetskom ratu Ukrajinu su, prethodno iscrpljenu glađu, spalili nacisti. Međutim, Ukrajinci su odgovorili na njemačku okupaciju snažnim otporom. Ali nakon završetka rata Staljin je proglasio pobjedu ruskoga oružja, dok su Ukrajinci imenovani izdajicama i suradnicima s okupatorom, iako je vojska ruskoga generala Vlasova svesrdno surađivala s nacistima. Ukrajinci se imenuju banderovcima, dok je Stepan Bandera prebivao je u nacističkom zatvoru.⁹ U sovjetskom razdoblju Ukrajinom su neprekidno harali valovi sovjetske represije, optužbe za suradnju s okupatorima, iako je upravo sovjetska vlast dopustila munjevito okupiranje zemlje.

Krim nastupa kao dio antiukrajinskih mitova. Budući etnički očišćen od lokalnog stanovništva, poluotok je gospodarski propadao. Uz administrativno priključenje poluotoka matičnoj zemlji provodila se politika rusificiranja. Krim je bio regija iskorištavanja njegovih bogatstava, uz ukrajinsku zaduženost. Ukrajinsko je stanovništvo rusificirano, ukrajinski jezik jedva je izražen u životu, a o krimskim Tatarima nije bilo ni govora. Sevastopolj je posebice kultiviran kao grad ruske vojne slave, iako su branitelji bili brojni Ukrajinci. Ukrajina je prebivala pod strogom kontrolom sprječavanja nacionalnih manifestiranja,

8 *Genocidni zločin totalitarnog režima u u Ukrajini. 1932–1933. Gladomor.* Zagreb: HORUS, 2008.

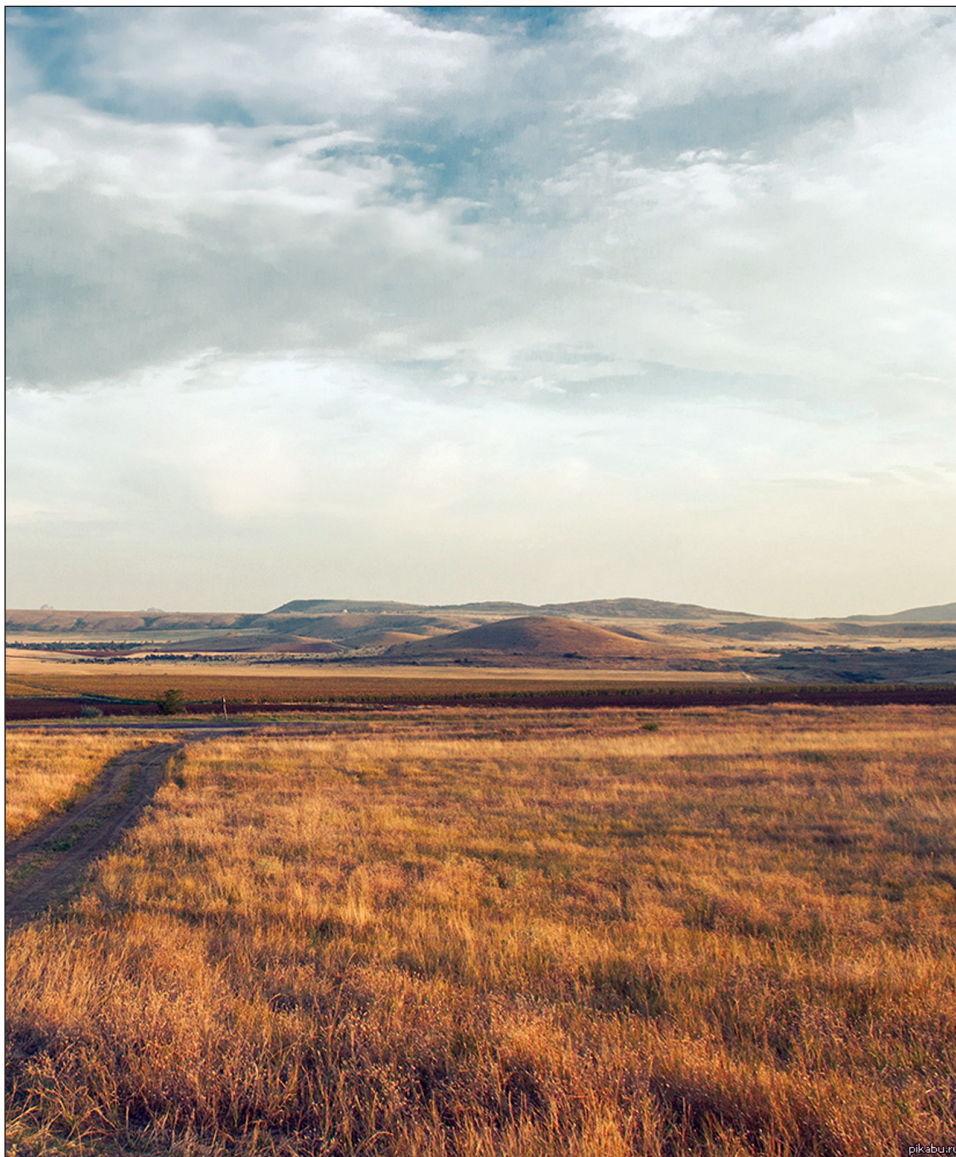
9 O tome: *Ukrajinska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga).* Uredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica *Ucrainiana Croatica*, 12. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

koja se izražavala uglavnom kroz folklorizam idejnoga glorificiranja bratstva i jedinstva sa starijim bratom i sličnih ideologema sočrealizma. Među ostalim, postojalo je neslužbeno zabranjivanje teme mora, Krima, bilo kojih povezanosti s morskim motivima u ukrajinskoj kulturi, posebice književnosti. Pisci bi morali slaviti kolhoze kao mentalnu dominantu, ne i ljepote Krima. Zato su ruski tekstovi prepuni morskih motiva, iako je Rusija bila najkasniji i najkraći povijesni posjetitelj Krima.

U godinama raspadanja sovjetskoga konglomerata, što je bila zakonitost svakog imperija, upravo je Krim bio jedan od argumenata podgrijavanja antiukrajinizma. Zaživio je mit o Hruščovu kao Ukrajinu koji je »budući pijan poklonio svojim zemljacima ruski Krim, otrgnuvši ga od materinske Rusije«. Mit je lažan jer Hruščov nema nikakvih obilježja Ukrajinca – rodnom, prezimenom, vlastitim priznanjima o neznanju toga jezika bio je tipičan rusko-sovjetski partijac koji je još Staljinovom voljom ostvarivao krvave represije po Ukrajini – od *gladomora* i nadalje sve do proganjanja ukrajinskih disidenata. Krim je bio priključen pod paskom bratske ljubavi, prigodom 300. godišnjice »ujedinjenja« Ukrajine i Rusije na molbu Bogdana Hmeljnyc'kog. Taj ideološki mit neprekidno je rabljen u ruskome propagandom carističkom, sovjetskom i sadašnjem razdoblju. Povijesnog »ujedinjenja« nije bilo jer se radilo o različitim narodima koji nisu bili u zajednici, Bogdan je apelirao na savezništvo u kritičnim godinama iscrpljenosti u ratu s jakom Poljskom. Već idućih godina ukrajinski su se hetmani neprekidno pokušavali otrgnuti od Rusije kulminacijom čega je bio pokušaj hetmana Mazepe da se 1709. u savezništvu sa švedskim kraljem oslobodi cara Petra Prvoga. Neprekidna težnja Ukrajine odvojiti se od Rusije uza zapadno savezništvo traje do današnjih dana. Međutim, u svim sljedećim razdobljima rusko-sovjetska ideologija stalno je uvjerala Ukrajinca da oni nisu drugi narod, kultivirala se sovjetska propaganda da je to – mlađi brat ruskoga, toliko srodan da se ničim ne razlikuje. S obzirom na to da se ukrajinski jezik ipak razlikuje, jer je bliži drugim slavenskim jezicima, taj jezik je u sovjetsko doba neprekidno potiskivan.

Generalna je skupština UN-a 27. ožujka 2014. većinom glasova (100 zemalja) poduprla odluku koja je priznavala nedodirljivost teritorijalne cjelovitosti Ukrajine, a ruski referendum o statusu Krima priznala nevažećim. Krim je kao i cijela Rusija podvrgnut međunarodnim sankcijama.

Krim je danas u stanju poligona eskalacije velikodržavnih ambicija koje ne vode prema boljitku običnoga čovjeka, nego služi zadovoljavanju opasnih namjera s teškim posljedicama. Izlaz se vidi u međunarodnoj suradnji, gdje Ukrajina, koja je proglasila put prema Europi, može poslužiti primjerom Rusiji, na koju je kroz povijest utjecala – od kršćanstva, uvedenog s Krima i nadalje kroz stoljeća.

Stepski Krim

Oleksandr Odrin

Obilježja fizičke geografije Kryma i njegov povijesni razvoj

U fizičko-geografskom smislu, teritorij krymskog poluotoka jasno se dijeli na dva dijela. Ravničarski Krym, dio Istočnoeuropske nizine, po krajobraznom i geografskom zoniranju čini odvojeni krymski prostor koji pripada južnostepskoj podzoni stepske zone. Na ovome području prevladava umjereno suha stepska klima, pri čemu se količina godišnjih padalina povećava u smjeru od Syvaša do Krymskoga gorja.

Krymsko je gorje, za razliku od ravničarskog Kryma, dio submediteranskog planinskog pojasa. Tamošnja klima, osobito na južnim padinama, ima karakteristike mediteranske klime. Vegetacija je također sredozemna, iako ponešto osiromašena (točnije subsredozemna, u kojoj gotovo da i nema zimzelenog drveća koje je karakteristično za Sredozemlje).

Poluotok je od ukrajinskog kopna odijeljen mrežom plitkih, izuzetno slanih uvala koje se nazivaju Syvaš, odnosno Gnjilo more. Međutim, u antičkom razdoblju, Syvaš sa svojim sadašnjim izgledom još nije postojao. Na njegovu zapadnom dijelu, smjestili su se spremnici slatkovodne vode (po antičkim izvorima – jezero Buk), čije je obale prekrivala šuma. Postojanje značajnog šumskog masiva, barem sjeverno od Syvaša, potvrđuju arheološki podaci koji svjedoče da su se u srednjem i kasnom brončanom dobu na ovome području nalazila naselja davnih metalurga. Potonji su se, kao što je poznato, nastojali naseliti u blizini šumskih masiva zbog potrebe za velikim količinama drvenog ugljena, dok su rudu uvozili.

Na istočnom dijelu današnjeg Syvaša nalazio se zaljev Azovskog mora (Meotskog jezera). Po mišljenju geomorfologa, Arabatska prevlaka u antičkom razdoblju, a i kasnije, još uvijek nije postojala, no arheolozi su pronašli ostatke starih naselja upravo na samoj prevlaci, što nas prisiljava da se opreznije odnosimo prema paleogeografskim rekonstrukcijama ovoga dijela Syvaša.

Razaranjem šumskih masiva poluotok se postupno otvarao što je pogodovalo prodiranjima sa sjevera, a zaslanjivanjem mjesnih spremišta vode,

zaslanjivalo se i tlo pa je osiromašila i mjesna stepska i livadna vegetacija. Pojedini geografi syvaški prostor promatraju čak kao polupustinjsku zonu, iako se za razliku od pravih polupustinja, mjesna vegetacija ne određuje klimatskim, nego edafskim čimbenicima (svojstva tla).

Osim prysyvaško-krymskog nizinskog područja koji je dio krymskog stepskog prostora, izdvajaju se još tri područja: Srednjokrymska visoravan, Tarhankutska te Kerčka brežuljkasto-grebenasta visoravan.

Prema sastavu vegetacije, stepe središnjeg Kryma općenito su slične stepama Crnomorske nizine. Na sjeveru su pretežito raširene stepe na kojima se uzgajaju žitarice, dok je na jugu, bliže gorju, vegetacija bogatija sastavom različitih trava i žitarica. Ovo je područje u potpunosti pogodno za razvoj nomadskog gospodarstva. Nomadi i polunomadi doista su i živjeli ovdje gotovo od samih početaka nomadskih zajednica pa sve do njihova potpunog nestanka. Tek povremeno i pretežito na periferiji regije, naseljavali su se poljoprivrednici. Najpoznatije područje koje su poljoprivrednici odavno naseljavali bila je sakijsko-jevpatorijska obala. Međutim, odsutnost prirodnih granica, koje bi ih mogle zaštititi od nomadskih najezda, dovela je do toga da su poljoprivredna naselja, jedna za drugim, bila uništavana pa su se tradicije sjedilačkog gospodarstva izgubile.

Puno nepogodnija za nomade bila su područja tarhankutskog i kerčkog poluotoka. Tarhankutski poluotok, smješten na sjeverozapadu Kryma, ima prilično mozaičan reljef: nizina je ovdje razdijeljena brojnim klancima i kotlinama iz kojih izbija vapnenac. Biljni svijet ovog područja također ima svoju posebnost: ovdje su raširene petrofitne (kamene) stepe te vegetacija karbonatnih izdanaka. Vegetaciju čine mnoge mediteranske biljke. Na osnovi toga može se smatrati da je u prošlosti u lokalnim klancima bilo rašireno raslinje i drveće koje je zatim gotovo u potpunosti uništio čovjek (njihovi ostaci još uvijek postoje u klancu Velykyj Kastelj). Za razliku od središnjeg Kryma, gdje je tisućljećima dominiralo nomadsko stočarstvo, na tarhankutskom su se poluotoku još u antičkom razdoblju javila poljoprivredna naselja: grčka na obali te skitska u unutrašnjosti poluotoka. Međutim, i ovdje se s vremena na vrijeme prekidalala poljoprivredna tradicija pod pritiskom nomada.

Najodjeljenije i najosebujnije u krajobraznom smislu jest stepsko brežuljkasto i grebenasto područje Kerča. Ovdje se objedinjuju krajobrazni

kompleksi, karakteristični za područje Syvaša, Tarhankuta te podgorja Krymskoga gorja, a javljaju se također i blatni vulkani. Upravo je geografska odijeljenost područja pogodovala dugotrajnom utvrđivanju poljoprivrednih civilizacija na njezinu prostoru. Poljoprivredne su tradicije uglavnom dolazile s Mediterana, od antičke Grčke do kasnosrednjovjekovne Italije. Ovdje su se naseljavali i brojni nomadi. No za razliku od zapadnog Kryma, bez obzira na brojne nomadske napade, poljoprivredne tradicije na kerčkom poluotoku nikada u potpunosti nisu nestale. Pritom je važno napomenuti kako lokalna tla, među kojima veliki postotak čine ona zaslanjena, nisu izrazito pogodna za poljoprivredu. Plodna se zemlja uglavnom nalazi na manjim masivima, na sjevernom dijelu obale kerčkog tjesnaca, Krymskom Priazovlju, u Bađerovoj dolini i slično.

Ako je stepski Krym, barem svojim središnjim dijelom, imao ulogu svojevrsnog koridora koji je spajao poluotok s kopnom i kojim su na Krym dolazili novi narodi, onda je planinski Krym uvijek bio svojevrsnim skloništem. Ondje su se plemena i narodi mogli sakriti od neprijatelja i, makar privremeno, sačuvati svoju kulturu i etnički identitet. Dovoljno je prisjetiti se malog etnosa krymskih Gota koji su u gorski Krym stigli još u vrijeme velike seobe naroda, sredinom III. st. n. e. i uspjeli sačuvati svoj jezik i kulturu sve do XVI. st.

U donjem dijelu sjevernih padina Krymskoga gorja, okrenutih prema stepskom Krymu, smjestio se pojas šumske stepe. Ovdje se izmjenjuju (ili su se izmjenjivala u prošlosti) područja hrastovih šuma (hrasta medunca) i pravih stepa (a ne livadskih, kao u ukrajinskim nizinskim šumskim stepama). Naviše, u srednjem pojasu, rasle su hrastove šume (hrasta kitnjaka), jasenove te grabove, a iznad njih, u gornjem pojasu javljaju se još i klenove šume. Na vrhovima nalik visoravnima (jajlama) smješten je pojas alpskih livada i planinskih stepa.

Ovdje, na sjevernim padinama, gdje se spajaju stepska i šumska područja, redovito su se naseljavali nomadi, od Skita do krymskih Tatara. Upravo se na tim područjima pojavila prva prava lokalna država (za razliku od polisa grčkih kolonista koji su svoju državnost donijeli iz metropolisa) pod nazivom kasno Skitsko Carstvo. Ondje je bilo središte krymske jurte, a zatim Krymskog Kanata, gdje su se smjestile prijestolnice tih država – Neapolis Skitski u okolici današnjeg Simferopolja, Solhat (Staryj Krym), Kyrk-Jer (Çufut Qale) te Bahčysaraj. Stanovnici sjevernog podgorja postupno su napredovali prema

Gorski Krim

jugu, asimilirajući svoje prethodnike. Na taj su način kasni Skiti asimilirali Taure, a krymski Tatari Gote.

Južna se obala Krymskoga gorja nalazi na području submediteranske klime, s blagim zimama i vrućim ljetima. U prošlosti su u donjem pojasu prevladavale šume hrasta medunca i pistacije, koje su karakteristične za submediteranske lokalitete, a također i rijetke šume borovice i bora Stankevyča. Danas je tu vegetaciju u značajnoj mjeri uništio čovjek. U višim su predjelima rasle hrastove i borove šume (šume hrasta kitnjaka i krymskog bora), a u gornjem pojasu borove i bukove šume.

Južne padine Krymskoga gorja prilično su strme, tlo je kamenito, a priobalni je pojas uzak (iako iznimku čini Sudačka dolina). Navedeni čimbenici u prošlosti nikako nisu pogodovali socijalno-ekonomskom razvoju te regije. Ni Grci ni Bizantinci, a ni Đenovljani nisu pridavali veliku pozornost širenju prema južnoj obali Kryma, jedino su uspostavljali utvrđena pristaništa za brodove kako bi mogli neometano prolaziti duž obale od Hersonesa (kasnijeg Hersona) ili Čembala prema Feodosijskom zaljevu te kerčkom poluotoku. Jedina je iznimka, naravno, bila Sudačka dolina kojom su nastojali ovladati još u antičkom razdoblju i gdje je niknuo jedan od najvažnijih srednjovjekovnih i ranih novovjekovnih krymskih gradova.

Možemo ustvrditi da unatoč svojoj maloj površini, krymski poluotok ima složenu i šaroliku strukturu krajolika. To je i razlog zašto se povijesni razvoj pojedinih njegovih dijelova u mnogočemu razlikovao, a etnički sastav uvijek bio podosta šarolik.

S ukrajinskog prevela Tena Mašić

Oleksandr Čalenko

Krym u povijesti Ukrajine

Početkom povijesti određenog teritorija smatra se pojava pisanih izvora jer oni nam u pisanom obliku daju uvid u ljudska razmišljanja toga vremena. Međutim, o nekim lokalitetima prije izvješćuju strani, a ne mjesni izvori. Taj period pripada pretpovijesti. Povijest krymskog poluotoka, kao i cijele Ukrajine, dijeli se na dvije takve etape.

Prvi stanovnici Ukrajine, koji se spominju u pisanim izvorima, bili su nomadski stočari Skiti i Kimerijci koji su živjeli u stepama i u kopnenom dijelu Ukrajine i na krymskom poluotoku. Postali su poznati zahvaljujući ratovima s carstvima Urartuom, Asirijom, Lidijom u Zakavkazju i Anadoliji. Spominjali su ih i pisani spomenici careva Urartua i Asirije s kraja VIII. st. pr. n. e. Kronike i dvorski dokumenti asirskih careva Asarhadona (681. – 669. pr. n. e.) i Ašurbanipala (668. – 627. pr. n. e.) spominju careve Kimerijaca (Gamir) i Skita (Iškuza) pod imenima: Tušpa, Tugdamme, Išpakaj, Bartatua. Spominje se njihovo preuzimanje „kimerijskog remenja“ (očigledno konjska oprema), „kimerijske obuće“, „kimerijskih lukova“, a također i „kimerijski“ robovi i „strijelci na konjima“ koji su bili u službi cara. Na zidovima carskih asirskih palača uklesane su scene bitaka s nomadima koje upućuju da su se s njima susreli čak i ranije, u IX. st. pr. n. e.

Kimerijce je spominjao glasoviti grčki pjesnik Homer. Uslijed grčke kolonizacije sjevernih obala Crnog mora, od VII. st. pr. n. e., stepsko stanovništvo i ostale podčinjene narode spominju i grčki pjesnici, povjesničari i geografi. Isprva su Grci sjeverno Prichernomorje nazivali zemljom Skita ili kako ju je u V. st. pr. n. e. nazvao otac povijesti Herodot – Skitijom. Sam krymski

Starogrčke kolonije na sjevernom Prichernomrju

poluotok prvi spominje grčki geograf iz druge polovice IV. st. pr. n. e. poznat kao Pseudoskilaks. On ga je označio kao „rt kopna“ i po imenu lokalnog naroda prozvao ga Taurikom.

Stepski stanovnici, međutim, jako dugo nisu imali svoje pismo. Skitske kovanice kovane su na grčkom jeziku. Bizantski povjesničar Jordan (umro nakon 551.), gotskog podrijetla, u svojoj knjizi „Getika“ na latinskom jeziku piše o germanskom plemenu Gota koje je vladalo stepskim prostorima iznad Crnog mora u III. i IV. stoljeću. No povijesni trenutak za ukrajinsku stepu počinje tek za vrijeme Hazarskog Kaganata. Istina, nakon prihvaćanja judaizma, hazarski vladari koristili su se hebrejskim jezikom. O tome, između ostalog, svjedoči pismo cara bega Josipa u kojemu se uz hazarske posjede spominje i Dnjepar, poznat na turkijskom kao „Vagz“ (srodno s kasnijim nazivom „Ozi“) te neka naselja smještena na južnoj obali krymskog poluotoka.

Međutim, Hazari su koristili i turkijski jezik i služili se vlastitim pismom, takozvanim „turkijskim runama“ kako o tome svjedoči runski zapis u pismu iz hazarskog Kijeva oko 930. godine. Nakon pada Hazarskog Kaganata pismenost na području ukrajinske stepe ustalila se u kulturi lokalnog stanovništva tek s obraćenjem na islam u postmongolsko doba.

Istodobno, stari Grci nisu bili tek sporedni promatrači u sjevernom Prichernomorju. Osnivanje vlastitih naselja, a kasnije i suverenih država, pretvorilo je zemlju koju su oduzeli stepskom stanovništvu, u teritorij grčke ekumene, a samim time uključili je u mediteranski svijet. Zbog zanimanja obližnjeg stepskog stanovništva za sjedilačke civilizacije, taj je teritorij, uz sva politička previranja, i nadalje ostao dijelom sredozemnog civilizacijskog kruga, sve dok ga krajem XVIII. st. nije pokorilo Rusko Carstvo. Iz tog aspekta, možemo smatrati da povijesno vrijeme na ovom teritoriju otpočinje s prvim spomenima u grčkim pisanim izvorima.

A prvim pisanim spomenikom, pronađenim na prostoru Ukrajine, može se smatrati osobno pismo, na olovnom valjku koje je pronađeno na otoku Berezanji. Taj spomenik datiran je približno oko 500. g. pr. n. e. Na teritoriju krymskog poluotoka prvi tamošnji otkriveni pisani spomenici jesu napisi iz Pantikapeja, prijestolnice Bosporskog Kraljevstva, čiji se najraniji spomenici datiraju na kraj 5. - početak 4. st. pr. n. e.

S ukrajinskog preveo Pavle Ljubić

Oleksandr Ćolovko

Države na teritoriju krymskog poluotoka kroz povijest

Sredinom prvog tisućljeća pr. n. e. doseljenici iz Grčke osnovali su nekoliko svojih kolonija na sjevernim obalama Crnoga mora. Na Krymu su nastale dvije značajne grčke države: Hersones i Bospor. Hersones, smješten u granicama današnjeg grada Sevastopolja, imao je moćne fortifikacijske građevine te je zapravo kontrolirao značajan dio zapadnog Kryma. Njemu su između ostalog pripadali gradovi Kerkitida (u blizini Jevpatorije), Kalos-Limen (zapadno priobalje poluotoka Tarhankut) te ostali. Po državnom je ustroju Hersones bio demokratska republika.

Na istoku Kryma, na području današnjeg grada Kerča, Grci su osnovali grad Pantikapej. Središte Pantikapeja bila je Akropola, koja je bila smještena

na gori Mitridatu. Pantikapej se ubrzo pretvorio u autokratsku državu – Bosporsko Kraljevstvo, koji je obuhvaćao ne samo istočni dio Kryma, nego i Tamanski poluotok. Godine 355. pr. n. e., za vladavine cara Leukona, Bosporu je bio pripojen grad Feodosija. Na istoku Kryma također su nam poznata grčka naselja Nimfeja (17 km od Kerča, pokraj sela Ćerojivka), Kimerik (na zapadnom obronku gore Onuk), Tiritaka (južno od Kerča kod naseobine Aršincev), Mirmekij (4 km od Kerča), Kitej (40 km južno od Kerča), Parfenij i Porfmij (sjeverno od Kerča). Grčki su kolonisti na Krymu uzgajali grožđe i masline te su se bavili ribarstvom.

U I. stoljeću pr. n. e. Rimsko Carstvo počinje osvajati Krym. U to je vrijeme glavno sjedište rimskih vojnika bila tvrđava Haraks nedaleko od današnjeg grada Jalte. Rimljani su napustili Krym tek u III. stoljeću nove ere.

S ukrajinskog prevela Ana Grbavac

Oleksandr Ćalenko

Zašto je uz povoljan geografski položaj na raskrižju civilizacije na Krymu postojalo malo samostalnih i ekonomski moćnih država?

Prednosti povoljnog položaja Kryma na raskrižju civilizacija neutralizirala je ekonomska i politička ranjivost stepskog stanovništva koje je vladalo poluotokom tijekom većeg dijela njegove povijesti.

Nomadi nisu imali ni unutarnje tržište ni vlastiti trgovački stalež. Zato su u stepi trgovali samo putujući trgovci koji su također preuzeli komercijalnu inicijativu jer su stanovnici stepe imali veliku potrebu za robom sjedilačkog stanovništva, posebno za obrtničkim proizvodima i vinom, dok je povratna potražnja bila ograničena. Od stočarskih proizvoda, Krym je, osim kože, izvezio još samo kajmak koji su voljeli Osmanlije. Roblje, kao još jedna stavka po kojoj je krymski izvoz bio poznat, naravno nije bila u funkciji ekonomije poluotoka. K tome, osnovna dobit od trgovine robljem nije odlazila lovcima na ljude, nego profesionalnim trgovcima koji su roblje preprodavali na tržnicama robljem.

Zanimanje stanovnika stepe za trgovinu sa sjedilačkim stanovništvom zapravo je i uvjetovalo neprekidno postojanje kolonija i provincija sredozemnih država na Krymu. Znakovito je da su čak i moćna stepska carstva tolerirala stranu vlast koja je bila prisutna na jugu poluotoka, na primjer na poluotoku Hazarsko je Carstvo supostojalo uz Bizantsko, iako je proglasilo svoj suverenitet nad njime, dok je Mongolsko Carstvo na vrhuncu svoje moći dopustilo Đenovljanima da uspostave koloniju u Kafi.

Snažno je stepsko carstvo, naravno, kontroliralo međunarodnu trgovinu i njezinu dobit. Međutim, za organizaciju stepskih plemena u državu na krymskom poluotoku nedostajao je jedan od glavnih preduvjeta – moćna susjedna država sa sjedilačkim stanovništvom od koje bi stepsko stanovništvo moglo izvući profit. Ekonomski je potencijal južnog priobalja Kryma bio zanemariv. Bio je dovoljan za održavanje morskih luka koje su iziskivale mnoštvo lokalnih resursa, ali teritorij te zone bio je neznatne površine te na teško dostupnom gorskom području. Iznimku čini Bosporsko Kraljevstvo koje se proslavilo bogatstvom careva, zlatnicima te Demostenovim zahvalnim govorima o izvozu žita u Atenu u IV. stoljeću pr. n. e., ali i ono je zauzimalo tek mali dio teritorija. Postoje podaci o izvozu žita i lana iz Kryma u srednjem vijeku. Slavni su bili i ribarski obrti, iako su se obrti u okolici Azova smatrali najvećima u cijelom Pricrnomorju. Dobit od trgovine, koja je imala kolonijalan karakter, u velikoj je mjeri pripadala putujućim trgovcima. Samo su povremeno Bospor, Hersones, Sudak te Kafa igrali ulogu regionalnih ekonomskih središta. U većini slučajeva oni su bili komercijalno predziđe Sredozemlja.

Na Krymu su, dakle, tijekom dvije i pol tisuće godina povijesti, suverene države postojale vrlo rijetko. Skitsko je Carstvo imalo nekoliko uspona, posebice za vrijeme potomaka cara Skolota koji su pobijedili Perzijance za vrijeme careva Ateja (IV. st. pr. n. e.) i Skilura (II. st. pr. n. e.), koji su kovali novac s vlastitim imenima, no nije potvrđeno potječu li ti vladari iz iste države. Preostaje nam prisjetiti se sićušne kneževine Feodoro u gorskom Krymu (XIV. – XV. st.). Premda je Krymski Kanat imao povijest dugu tri stoljeća, njegova je samostalnost brojila tek nekoliko desetljeća.

S ukrajinskog prevela Ana Grbavac

Oleksandr Čalenko

Povijesni nazivi krymskog poluotoka

Nazivi koje su Grci dali poluotoku zauvijek su se očuvali u europskoj geografskoj tradiciji. Nazivi „Taurija“ ili „Taurika“, potječu od imena naroda Tauri. Prvi put spominju se u djelu „Peripl ili Plovidba morem uz obale nastanjene Europe“ Pseudoskilaka, anonimnog pisca iz IV. stoljeća prije n. e. koji se predstavljao za Skilaka iz Karijande, grčkog kapetana iz VI. stoljeća prije n. e koji je bio u službi Perzijanaca. Također, poluotok se na grčkom nazivao Hersonez Taurički, odnosno Taurijski poluotok. To su bila glavna imena kojima su Europljani imenovali poluotok približno do kraja XVII. stoljeća.

Ime „Krym“ turkijskog je podrijetla. Isprva je to bio naziv grada (danas grad Staryj Krym), administrativnog središte mongolskog *tumena*, odnosno provincije, koja je po potrebi mogla dati vojsku do 10 000 vojnika. Novi je naziv svjedočio o promjenama koje su nastale nakon mongolskog osvajanja. Navedeni tumen prostirao se između Dnjepra i Dona, dakle nije uključivao samo poluotok, nego i znatno veće kopnene površine. Postojao je već za vrijeme papinskog izaslanstva pod vodstvom dal Piano dei Carpinija k Mongolima 1245. – 1247. Sam grad Krym prvi se put spominje 1262./1263. kada su kroz njega prošli izaslanici mamelučkog sultana Baibarsa na putu k Berkeu, kanu Zlatne Horde. Ime „Krym“, kako se pretpostavlja, označavalo je „jarak“. Istovremeno to je vojno sjedište nosilo i drugi naziv – „Solhat“ što je značilo „lijevo krilo“. Odrednica „lijevo“ ukazivala je na njezinu sporednost u odnosu na vojno sjedište desnog krila. Potonje, „desno krilo“, bilo je smješteno u naselju Eski-Yurt (metaforički „stara prijestolnica“) na području današnjeg grada Bahčysaraja. Ali Krym/Solhat postao je važniji zahvaljujući, najvjerojatnije, blizini glavnih središta međunarodne trgovine, kao što su Sudak i Kafa. Zato se, uostalom, područje ulusa¹⁰ počelo poistovjećivati upravo s tim gradom.

Značajna trgovina odvijala se također sušnim područjem u kopnenom dijelu Krymskog ulusa, u smjeru istok – zapad. Zahvaljujući tome, ondje su također niknuli važni gradovi, a jedno vrijeme tamo je bilo smješteno i

10 Ulus – na krimskotatarskom jeziku označava riječ država, nacija (ovdje i dalje op. prev.)

vojno sjedište Mamaja (Mamajev grad), poznatog političara iz doba anarhije u Zlatnoj Hordi od 1369. do 1380. g. Međutim, trgovina je oslabjela krajem XIV. stoljeća, a Krym/Solhat očuvao je vodeću gospodarsku i političku ulogu. Još 1438. g. stanovnici stepe taj su grad nazivali „ordu-bazar“ („sjedište-bazar“), kako se tradicionalno imenovala prijestolnica ulusa. Premda se među đenovskim posjedima našao i znatno veći grad – Kafa, ti su se posjedi smatrali podređenima Zlatnoj Hordi. U znak toga, đenovski se novac kovao s pečatom Zlatne Horde (Ulus Džudži). Zato u očima Tatara Kafa nije mogla zamijeniti važnost Kryma/Solhata.

Na taj se način političko i gospodarsko središte ulusa Zlatne Horde smjestilo upravo na dijelu poluotoka. Budući da su kopnena područja opustjela, između ostalog i zbog gubitka sjevernog dijela uslijed širenja Velike Kneževine Litve i Moskovske Kneževine krajem XIV. stoljeća, glavni ljudski resursi ulusa nalazili su se na poluotoku. Poluotok se pretvorio u središnje područje ulusa, a kanal na prevlaci s tvrđavom Or (Perekop) ili Or Kapy (Vrata u Perekopu) postao je njegova granica. Tako je turkijsko stanovništvo poluotok nazivalo po gradu koji su smatrali glavnim – Kirim adasi („otok“ Krym). Područje izvan granica poluotoka dobio je naziv Or-Tašrasy, tj. „Zaorje, područje iza Ora/Perekopa“. S druge strane, za susjedne države tvrđava Or postala je glavno obilježje ovog ulusa, a potom i države pa se upravo njezinim imenom Krymski Kanat nazivao – Perekopska Tartarija (Tartaria Precopensis). No Europljani su ipak prihvatili i turkijski naziv za poluotok Krym. Barem od sredine XVI. stoljeća na europskim se kartama susreće njegov latinizirani oblik „Crimea“, ali u početku se on, kao i nazivi „Mala Tartarija“ ili „Perekopska Tartarija“, odnosio na cijeli teritorij Krymskog Kanata, dakle na poluotok zajedno s kopnenim dijelom. Ponekad, zbog nerazumijevanja turkijskog govora, Europljani su koristili oblik „Krimenda“, što je bio lokativni oblik turkijskog naziva, odnosno „u Krymu“.

Na europskim se kartama krymski poluotok do kraja XVII. stoljeća, također, često označavao kao Gazarija. Ovaj naziv potječe od popularnog i službenog naziva koji je Republika Genova koristila za imenovanje svojih kolonija na obalama Crnog mora. Njihovo administrativno središte bio je grad Kafa (današnja Feodosija). Sam naziv Gazarija bez sumnje upućuje na Hazare.

Nakon pripojenja Krymskog Kanata Ruskom Carstvu 1783. godine, ruski vlastodršci pod utjecajem vlastitog *filhelenizma* ili *tatarofobije*, u službenu upotrebu vratili su grčki naziv Taurika (dakle „Taurijski poluotok“), ali naziv „Krym“ zadržao je popularnost.

Prema odredbama ruske carice Katarine II. od 13. (2.) i 19. (8.) veljače 1784. godine, na teritoriju pripojenog Krymskog Kanata stvorena je Taurijska oblast, a 20. listopada 1802. godine, prema naredbi ruskog cara Aleksandra I., utemeljena je na toj istoj zemlji Taurijska gubernija koja je postojala sve do 1921. godine.

S ukrajinskog prevela Andreja Tominac

Oleksandr Čalenko

Jezici stanovništva krymskog poluotoka

Od početka povijesnih vremena u stepama sjevernog Prichernomorja prevladavali su Indoeuropljani: Skiti, Sarmati i Alani. Skiti, koji su protjerali Kimerijce, isto su, vjerojatno, bili Indoeuropljani. Nema naznaka da su među njima bili prisutni govornici turkijskih jezika. U osmanskim izvorima Kryma i Krymskog Kanata spominju se potomci Alana pod etničkim nazivima „Jasi“ i „Čerkezi“.

Germanojezični Goti vladali su Prichernomorjem u III. i IV. st. Veleposlanik Habsburške Monarhije, barun Ogier Ghiselin de Busbecq, još je sredinom XVI. st. čuo i razumio jezik dvojice krymskih Gota s kojima se susreo u Istanbulu, zapisao je i nekoliko desetaka riječi u svojim zapisima o poslanstvu, poznatijima kao „Turska pisma“.

Turkojezično stepsko stanovništvo vjerojatno se već krajem IV. st. p. n. e. pojavilo u Prichernorju. Bili su to Huni. Njihovi politički nasljednici bili su takozvani Oguri – predstavnici plemenskih zajednica Saragura, Kurtigura, Utigura, Bugara i dr. Nadalje, turkijski jezici širili su se ekspanzijom Turkijskog Kanata krajem VI. st. te za vrijeme vladavine Hazarskog Kaganata koji ga je naslijedio u istočnoj Europi. Novi došljaci, Ugri, Pečenezi i Kumani, također

su govorili turkijskim jezikom. Istina, te plemenske zajednice uključivale su u svoj sastav predstavnike raznih etnolingvističkih skupina, osobito Ugrofine i Protomongole, ali turkijski govor služio je kao univerzalno sredstvo komunikacije (*lingua franca*). Zadržao je taj status i nakon mongolskih osvajanja o čemu svjedoči pisani spomenik s početka XIV. st. koji su sastavili dominikanski redovnici za potrebe misija među nomadima Mongolskog Carstva. Riječ je o zbirci uvjetno nazvanoj „*Codex Cumanicus*“ koja je sadržavala rječnik, folklorne i religijske tekstove na razgovornom turkijskom jeziku. Jezik tog spomenika smatra se bliskim jeziku Kumana (turkijski naziv „Kipčaci“, grčki i latinski naziv „Kumani“) koji pripada kipčaćko-nogajskoj grani turkijskih jezika. Na njegovoj osnovi razvio se suvremeni krymskotatarski jezik. Istina, na dijalekt s južne obale utjecao je turski jezik koji pripada južnoj ili oguškoj grani turkijskog jezika. Međutim, čagatajski je jezik bio administrativni i književni jezik na Krymu nakon Mongola, njime je govorilo i pisalo turkojezično stanovništvo u središnjoj Aziji jer je Horezm¹¹, koji je pripadao Zlatnoj Hordi, bio glavnim izvorom obrazovanja i kulture. Čagatajski jezik također je u početku bio administrativni jezik Krymskog Kanata.

Osmanska osvajanja dovela su do migracija Turaka u gradove na južnom priobalju koji su postali sastavnim dijelom provincije Kefe (tako se na turskom počeo izgovarati naziv „Kafa“), prije svega u prijestolnicu provincije. U skladu s time, na teritoriju provincije Kefe dominirao je osmansko-turski jezik. Osim toga, taj jezik postupno je istisnuo čagatajski jezik iz pisane i književne upotrebe.

Grčko stanovništvo očuvalo je materinski jezik čemu je pogodovala stabilnost postojanja sredozemne civilizacijske zone. Međutim, nakon Mongola, pod utjecajem turkojezičnih doseljenika – koji se naseljavaju i iz stepskih predjela poluotoka i iz turskih provincija Osmanskoga Carstva – među krymskim Grcima proširilo se znanje krymskotatarskog i turskog jezika. Na toj osnovi, s određenim elementima grčkog jezika, Grci su stvorili vlastiti jezik koji je dobio naziv urumski jezik. Pritom su čak prilagodili grčko pismo za zapisivanje turkijskog govora što im je dalo mogućnost da se koriste tim jezikom u religijske svrhe.

11 Horezm – antičko područje na donjem toku Amu-Darje, nastanjeno iranskim narodom. Danas u sastavu Uzbekistana i Turkmenistana.

Slične pojave bile su karakteristične i za judejske i armenske zajednice kojima su se pridruživali migranti s Bliskog istoka, Anadolije, Kijevske Rusi, sjeverne Europe i Španjolske. Tako su na temelju turkijskih govora nastali armensko-kipčaćki, krymčaćki i karaimski jezici. Pri zapisivanju su se koristili odgovarajućim armenskim i hebrejskim pismom.

Naposljetku, i dvostoljetna đenovska kolonizacija ostavila je tragove talijanskog jezika. Pored toga, administrativni jezik u vrijeme đenovske vladavine bio je latinski koji je sadržavao brojne talijanske riječi i termine. Ipak, ponegdje u mjesnim toponimima i u posuđenicama iz pomorske terminologije zadržale su se i talijanske riječi.

S ukrajinskoga prevela Timea Svoboda

Genojska utvrda 14-15. stoljeće

Jaroslava Vermenyč

Procesi etničkog međudjelovanja na Krymu

Situacija koja prevladava u međuetničkim odnosima na poluotoku može se sagledati u kategorijama prastarog latentnog etnopolitičkog sukoba. Njegov korijen datira iz srednjeg vijeka i ranog novog doba, kada je regija postala mjestom sudara poljoprivredne i stepske, islamske i kršćanske civilizacije.

Njegovim simbolom bila je tržnica robljem u Kafi, gdje se stoljećima odvijala živa trgovina zarobljenicima koje su Turci i Tatari zarobili u Ukrajini. I premda danas novo tumačenje tradicionalnih oblika nomadskog načina života unosi značajne korektive u prirodu međusobnih odnosa poljoprivredne i nomadske civilizacije, usmjerene na naglašavanje uloge kontakta, u povijesnoj svijesti Ukrajinaca ipak prevladava stereotip otuđenja glede turkijskog elementa.

Ruska ekspanzija produbila je etnički sukob na Krymu svojom otvoreno diskriminirajućom orijentacijom vladine politike i masovnim iseljavanjem i raseljavanjem autohtonog stanovništva. Nedostatak radne snage kompenzirao se migracijama što je rezultiralo time da se stanovništvo Kryma odlikovalo iznimnom raznovrsnošću i pokretljivošću. Ovdje su se već potkraj XIX. stoljeća pojavile jasne naznake oštrog sukoba između krymskotatarskog stanovništva s jedne i Rusa te inozemnih kolonista s druge strane.

Na kraju, strategija ruske vlasti o nacionalnom pitanju, koju stručnjaci nazivaju terminom „etnički inženjering“, samoj je sebi stvorila bezbroj problema. Upravljanje iz Moskve opustjelim Krymom postalo je izrazito otežano što je u velikoj mjeri i pridonijelo predaji Kryma u sastav Ukrajinske SSR. Krym, gotovo u potpunosti „oslobođen“ od autohtonog stanovništva, naseljavali su uglavnom doseljenici iz Ukrajine, ali oni su se loše prilagodili teškim uvjetima upravljanja gospodarstvom na poluotoku. Velika ih je većina napustila Krym. Situaciju nije popravio ni snažan novi val ruskih preseljenika. Usprkos tome, Kremlj se do zadnjeg trenutka protivio povratku krymskih Tatara na svoju povijesnu domovinu te je pod snažnim pritiskom krymskotatarskog pokreta donio konkretnu odluku tek u vrijeme Gorbačovljeve perestrojke. Od kraja 1990. godine na Krym se vratilo više od 97 000 krymskih Tatara, a godinu dana nakon toga, još prije osamostaljenja Ukrajine, nastao je problem njihove prilagodbe u ukrajinsko društvo.

Identifikacijski konflikt na Krymu, koji je Ukrajina naslijedila, svojim je sastavom bio trostran. Za određivanje njegovih osobina koristi se koncept etničke anizotropije. Takva se situacija javlja kada etničke zajednice koje žive na istom području različito gledaju na razvoj njegove budućnosti, imaju različite vrijednosne prioritete te etničkoj istovjetnosti daju prednost nad regionalnom. Taj je konflikt ostao latentan tijekom 22 godine. Krymski Ukrajinci osjećali su

Karlo Bossoli, Feodosija, sredina 19. stoljeća

snažan pritisak rusifikacije, od 2004. godine na poluotoku se od 606 obrazovnih ustanova nastava na ukrajinskom odvijala samo u četiri.

Praktički nepostojeću koncepciju etnopolitičkog razvoja izrazito oštro osjećali su krymskotatarski povratnici (besposlica, neodgovarajuće zemljište i boravište koje im je dodijeljeno, nezadovoljavajuće stanje infrastrukture povratničkih naselja itd.). Velik dio Rusa, općenito vjernih ukrajinskoj vlasti, bio je zarobljen u nostalgičnim osjećajima i tješio se iluzijama o stvaranju etnosa „Krymljanin“, „krymski Rus“ i sl.

Tijekom svih ovih godina, Ruska Federacija pomno je pratila razvoj situacije na Krymu i pokušavala utjecati na nju prvenstveno jačanjem vlastite prisutnosti na poluotoku (otvaranjem ruskih visokoškolskih ustanova, kulturnih centara, radnih mjesta, utjecanjem na rješavanje stambenog pitanja), a onda i provođenjem masovne promidžbene kampanje vezane uz „zakonska prava“ Ruske Federacije na Krym, a osobito Sevastopolj. Sa svoje je strane Turska, naizgled neupadljivo, putem svojih kanala aktivno utjecala na poziciju krymskih Tatara. Što se tiče Ukrajine, ona je neprestano gubila u promidžbenim kampanjama i nije pridavala krajnju važnost problemima etničkih međuodnosa na poluotoku. Nova ukrajinska vlast nije pokazala odgovarajuću operativnost čak ni tada kada je situacija na poluotoku počela graničiti sa separatizmom. Posljedice ovih strateških propusta dovele su do, nadajmo se, privremenog gubitka Kryma.

S ukrajinskog prevela Sanja Sabljak

Volodymyr Ljubčenko

Postoji li „krymski narod“?

Ruska vlast, opravdavajući aneksiju Kryma koju je izvršila na temelju takozvanog referenduma 16. ožujka 2014. godine, često se poziva na pravo „krymskog naroda“ na samoodređenje. Ali postoji li uopće multietnička zajednica „krymski narod“ i je li imalo postojana u svojim povijesnim, etničkim i demografskim obilježjima, povezana zajedničkom vizijom budućnosti u svojim glavnim sastavnicama? Koliko je i kako dugo ova zamišljena zajednica, ako ona stvarno postoji, neraskidivo povezana s Krymom? Pokušajmo odgovoriti na ova pitanja analizom etnodemografskih podataka popisa stanovništva.

Godine 1783., kad je Rusko Carstvo pripojilo Krym, započeo je val masovnih iseljavanja autohtonog stanovništva poluotoka, krymskih Tatara, na teritorij koji je bio pod vlašću Osmanskog Carstva. U isto vrijeme započinje gospodarska kolonizacija Kryma dolaskom slavenskog stanovništva (prvenstveno ruskih seljaka, a kasnije i Ukrajinaca) te Židova, a također i stranaca: Nijemaca, Bugara, Grka i dr. Obje ove pojave odredile su daljnju promjenu etničkog sastava krymskog stanovništva, čija je glavna tendencija bila ponekad postupno, a ponekad naglo (u godinama kada su se dogodili valovi masovnih iseljavanja ili prisilne deportacije) smanjiti udio krymskotatarskog stanovništva među stanovnicima poluotoka.

Do početka Krymskog rata (1853. – 1856.), krymski Tatari ipak su činili apsolutnu većinu (više od tri četvrtine) krymskog stanovništva. Međutim, rat, odlazak dijela krymskih Tatara zajedno s turskim postrojbama 1856. godine i val masovnog iseljavanja početkom 60-ih godina XIX. stoljeća (kojem je pogodovala ruska vlada), 1864. godine smanjili su udio krymskotatarskog stanovništva među stanovnicima Kryma na 50%. Upravo nakon Krymskog rata i ukidanja kmetstva 1861. godine započinje masovna selidba Rusa, Ukrajinaca i kolonista drugih etničkih skupina na opustjelu zemlju poluotoka.

Prema prvom popisu stanovništva Ruskog Carstva iz 1897. godine, krajem XIX. stoljeća, unatoč činjenici da je udio etničkih Rusa među stanovnicima Kryma porastao na 33,11 % (180 963 stanovnika) i Ukrajinaca na 11,84 % (64 703 stanovnika), krymski Tatari, izgubivši apsolutnu većinu, i dalje su

ostali najveća etnička skupina među više od pola milijuna (546 592) stanovnika poluotoka, s ukupno 35,55 % (194 294 stanovnika).

I tek u XX. stoljeću Rusi postaju najveća (u početku relativna, a nakon zločinačke deportacije krymskih Tatara između 18. i 20. svibnja 1944. godine, i apsolutna) etnička skupina stanovništva poluotoka. Tako su, prema podacima sovjetskog popisa stanovništva iz 1926. godine, oni već činili 42,22 % (301 398 stanovnika) Krymske Autonomne Sovjetske Socijalističke Republike (od 713 823 stanovnika), dok je udio krymskih Tatara iznosio 25,09 % (179 094 stanovnika), Ukrajinaca 10,84 % (77 405), Nijemaca 6,11 % (43 631), Židova 5,59 % (39 921 stanovnika). Od 1939. godine, uoči Drugog svjetskog rata i uoči porasta broja stanovnika poluotoka (1 123 800 ljudi), udio Rusa povećao se na 49,6 %, udio krymskih Tatara smanjio se na 19,4 %, udio Ukrajinaca narastao je na 13,7 %.

Gubici krymske populacije tijekom Drugog svjetskog rata, deportacije Nijemaca s poluotoka 1941. godine i krymskih Tatara, Grka, Bugara i Armenaca 1944. godine, radikalno su promijenili njegovu etničku sliku, pretvorivši Krym u teritorij s većinski etnički ruskim stanovništvom. K tome, većina je povijesnih krymskih toponima nestala.

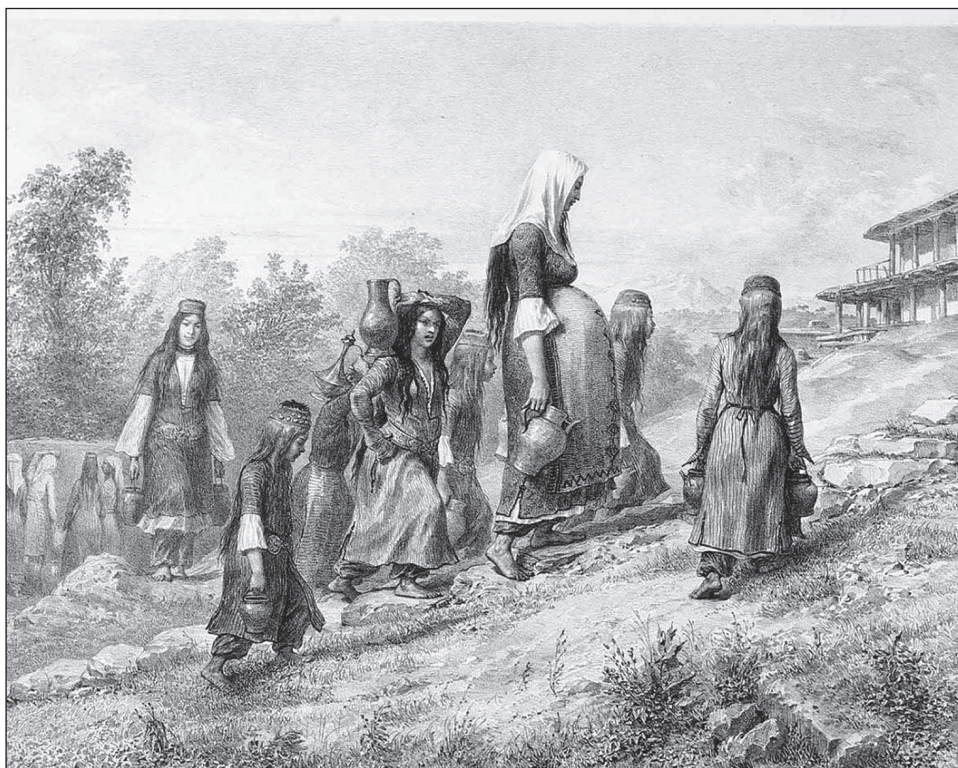
Promjene u etničkom sastavu stanovništva Krymske oblasti u sastavu Ukrajinske SSR mogu se pratiti prema podacima dvaju (prvog i posljednjeg) poslijeratnog sovjetskog popisa stanovništva iz 1959. i 1989. godine. Tijekom proteklih 30 godina udvostručilo se stanovništvo Krymske oblasti, povećavši se s 1 201 517 na 2 430 495 stanovnika. Udio Rusa u stanovništvu tek se neznatno smanjio sa 71,43 % (858 273 stanovnika) na 67,05 % (1 629 542 stanovnika), a udio Ukrajinaca povećao se s 22,28 % (267 659 stanovnika) na 25,75 % (625 919 stanovnika). Uoči početka masovnog povratka krymskih Tatara u domovinu, popis iz 1989. godine zabilježio je da je njihov broj na poluotoku 38 365 stanovnika (1,58 %).

Nakon proglašenja neovisnosti Ukrajine 1991. godine, u uvjetima ekonomske nestabilnosti 90-ih godina XX. stoljeća, negativnog prirodnog prirasta stanovništva (broj umrlih nadmašio je broj rođenih), broj stanovnika obnovljene Autonomne Republike Krym, po popisu stanovništva Ukrajine iz 2001. godine (ovdje i nadalje, zbog korektnosti usporedbe, podacima prethodnih popisa pridružuje se i grad Sevastopolj, koji administrativno

nije dio Autonomne Republike Krym), neznatno je smanjen na 2 413 200 stanovnika. To je smanjilo relativni i apsolutni broj Rusa u Autonomnoj Republici Krym (uglavnom za 6,95 %) na 60,1 % (1 450 400 stanovnika), i Ukrajinaca (u manjoj mjeri, za 1,85 %) na 23,9 % (576 600 stanovnika). I samo su krymski Tatari, zbog masovnog povratka koji još uvijek traje, iako je značajno usporen, bitno povećali svoj udio u populaciji poluotoka na 10,2 % (245 300 stanovnika). S obzirom na činjenicu da je još od 1993. godine broj ruskih migracijskih tokova na Krym i iz Kryma postao negativan, već u doglednoj budućnosti moglo bi se očekivati da će udio ruskog stanovništva u Autonomnoj Republici Krym pasti ispod 50%, tj. moglo bi se dogoditi da na poluotoku više neće prevladavati etnički rusko stanovništvo. U 13 godina, koliko je prošlo od popisa stanovništva iz 2001. godine, vrlo je vjerojatno da se to već dogodilo ili bi se uskoro, u idućih nekoliko godina, trebalo dogoditi.

Ako se uzme u obzir činjenica da se broj stanovnika poluotoka od 1897. do 1989. (povijesni maksimum) povećao za 4,45 puta (s 546 592 na 2 430 495 stanovnika), broj se Rusa u isto vrijeme povećao 9 puta (sa 180 963 na 1 629 542 stanovnika), dok se broj stanovnika Ukrajine u današnjim granicama (uključujući Krym) za to vrijeme (podaci ruskoga i austrougarskoga popisa iz 1897. i 1900.) povećao samo 1,78 puta (s 28 810 000 na 51 452 000 stanovnika), postaje jasno da se sve ovo vrijeme broj stanovnika poluotoka nije toliko povećavao prirodnim prirastom, koliko redovitim snažnim migracijskim priljevima novih doseljenika, pretežito etničkih Rusa. Pritom, ova je tendencija bila snažna i u razdoblju kada je Krym bio u sastavu Sovjetske Ukrajine. Dok se u razdoblju od 1959. do 1989. godine broj stanovnika Ukrajinske SSR povećao za 1,23 puta (s 41 869 046 na 51 452 034 stanovnika), u Krymskoj oblasti stanovništvo se udvostručilo (s 1 201 517 na 2 430 495 stanovnika), a broj Rusa na Krymu narastao je za gotovo dva puta (točnije 1,9) za 771 269 stanovnika (s 858 273 na 1 629 542 stanovnika), tj. za 30 godina apsolutni prirast broja Rusa među stanovnicima poluotoka premašio je cjelokupnu populaciju Krymske ASSR od 1926. godine (713 823 stanovnika).

Štoviše, podaci o mjestu rođenja stanovnika Kryma, utvrđeni popisima, ukazuju da su tijekom cijelog XX. stoljeća autohtoni stanovnici poluotoka činili manjinu među stanovništvom. Dakle, prema popisu stanovnika iz 1989. godine, samo je 43,3 % njegovih stanovnika rođeno na Krymu, dok je 27,4 %

Auguste Marie Raffé. Krym, Povratak s bunara, sredina 19. stoljeća

rođeno u Ruskoj FSR, a 20,7 % bilo rođeno u kontinentalnom dijelu Ukrajinske SSR. Čak i nakon popisa iz 2001. godine, stanovništvo rođeno izvan granica Kryma (posebice u Rusiji – 20 %, u kontinentalnoj Ukrajini – 16 %, u Uzbekistanu – 7 %), prevladavalo je u odnosu na one rođene na Krymu (49,3 %).

To znači da među onim stanovnicima Kryma, koji su 16. ožujka 2014. sudjelovali na nezakonitom „referendumu“ i koji su glasovali za pridruživanje Ruskoj Federaciji, većinu čine ti koji po mjestu rođenja uopće nisu Krymljani ili su tek Krymljani prve ili druge generacije, čiji korijeni ne sežu u povijest poluotoka dublje od 1944. godine.

S obzirom na činjenicu da najmanje polovica stanovništva vuče svoje podrijetlo izvan granica poluotoka, sasvim je jasno da se o „krymskom narodu“ ne može govoriti.

S ukrajinskoga prevela Anamaria Haviđić

Larysa Jakubova

Suvremene etničke skupine koje su nastale na krymskom poluotoku

Od mnogih naroda koji su od davnina živjeli na prostoru Kryma i čija je vlastita povijest neraskidivo povezana s poluotokom, samo četiri etničke zajednice postoje i danas. To su krymski Tatari, Karaimi, Krymčaci i mariupoljski Grci. Njihova etnogeneza započela je na prostoru poluotoka u vrijeme ranog srednjeg vijeka.

Karaimske zajednice postoje u cijelom svijetu, najstarije su u Litvi i Poljskoj. S obzirom na tu okolnost, određeni dio znanstvenika naziva ih etničko-religijskom zajednicom. Međutim, pozicija samih Karaima o tom pitanju prilično je principijelna: oni se osjećaju kao zaseban narod. Smatra se da su Karaimi potomci starosjedilačkog naroda poluotoka koji je s vremenom prešao na karaizam. Židovi koji su izbjegli iz Perzije masovno su se pojavili na Krymu krajem VIII. st. Spašavajući se od muslimanske navale, naselili su se u Hazarskom Kaganatu. Jedno su vrijeme kagani nastojali uvesti judaizam kao državnu religiju, stoga je navedena religija imala puno sljedbenika. U ovo je vrijeme nastao i karaizam koji se u Bagdadu pojavio kao sekta koja je kao jedini izvor vjere priznavala Bibliju te odbacivala niz talmudističkih dogmi. Religijski progoni prisiljavali su ih na migracije diljem svijeta. Krajem XIII. st. s područja Bizantskog Carstva došli su na Krym. S vremenom se među mjesnim starosjedilačkim stanovništvom i sljedbenicima karaimske vjere odvila etnogeneza suvremenih krymskih Karaima.

Jezik Karaima (sami sebe nazivaju „karaj”, od aramejskog „čitatelj”) pripada kipčackoj podskupini turkijskih jezika, altajske jezične porodice. Uvođenje Kryma u sastav Ruskog Carstva (1783.) aktiviziralo je procese etničke mobilizacije naroda. Ubrajanje Karaima među Židove izravno je zajednicu stavilo u položaj najslabije zaštićenog društvenog sloja. Zajednica se udružila i objasnila autokratima glavne razlike između Karaima i Židova te između njihove vjere i judaizma. Izjava o oslobođanju od dvostrukog oporezivanja postala je njihovim svojevrsnim nacionalnim manifestom (1794.). U toj je

izjavi iznesen stav da su Karaimi staro sjedilačko stanovništvo Kryma. Godine 1795. zajednica, koja je službeno definirana kao „taurijski Židovi, zvani Karaimi”, bila je oslobođena od dvostrukog oporezivanja. U 30-im godinama XIX. st. zajednica od 6000 pripadnika dobila je novu definiciju: „ruski Karaimi starozavjetne vjeroispovijesti”. Godine 1857. Karaimi su stekli pravo raditi u državnoj službi, stjecati akademske stupnjeve i vojno obrazovanje. Godine 1914. u Carstvu je živjelo oko 14 000 Karaima, od kojih 8000 na Krymu. To je bila jedna od najobrazovanijih i najimućnijih etničkih skupina u carskoj Rusiji: na početku XX. st. zajednici je pripadalo 12 milijunaša i 500 aktivnih časnika.

To je jedan od razloga zbog čega je razdoblje crvenog terora na Krymu bio početak za nepopravljive demografske i kulturne gubitke karaimske zajednice: preživjeli ostaci bogatih slojeva i časnika emigrirali su iz zemlje. Prestale su postojati religijske zajednice i obrazovne ustanove. Jednako je tako nepopravljive gubitke zajednica osjetila za vrijeme Drugog svjetskog rata jer su nacisti uništavali Karaima kao Židove. Dio njih bio je deportiran zajedno s Tatarima 1944. g.

Godine 1958. brojnost ovog naroda u Ukrajini smanjila se na 2600 osoba, od čega je samo 19 % smatralo karaimski jezik materinskim. Broj krymskih Karaima 1979. g. iznosio je 1047 osoba, 1989. g. 823 osobe, 2001. g. 671 osobu.

Na početku 90-ih godina XX. st. obnovila se djelatnost karaimskih religijskih zajednica. Tada je svoju djelatnost započelo Društvo Karaima Kryma („Krymkarajlar”) koje se brine za preporod kulturnih tradicija naroda, organizaciju nacionalnih svetkovina, izdavanje periodike, povrat vjerskih građevina i nacionalnih svetinja, između ostalog starog pećinskog grada Çufut Qale s grobljem i svetištem Balta-Tyjmez. Zbog značajne jezične asimilacije etnos je na granici etničkog nestajanja.

Krymčaci su se kao etnos konsolidirali tijekom XIV. i XV. st. oko jedne od struja judaizma (rabanitizam) koja priznaje učenja Starog zavjeta i Talmuda. Krymčački molitveni ritual ustalio se u XVI. i XVII. st. pod utjecajem Židova talmudista iz Istanbula i Palestine. Jezik Krymčaka (tzv. krymčak) formirao se na osnovi nekoliko jezika i dijalekata: na osnovi jezika turkojezičnih Židova u razdoblju prije mongolske najezde, srednjokrymskog dijalekta i dijalekta

krymskotatarskog jezika s južne obale poluotoka; zatim na jezicima koji su se koristili u židovskim zajednicama u regiji; starožidovskom jeziku ivritu kao jeziku kulta i poslovne korespondencije.

Naziv „Krymčaci” skraćeni je oblik punog naziva „Krymčaci Židovi“ koji je pak prevedenica krymskotatarskog naziva „jahudiler kyrymča“ („Židovi krimskog tipa“). U drugoj polovici XIX. st. termin „Krymčaci“ postao je osnovni termin za označavanje ove etničke skupine u službenim dokumentima (u početku se koristio kako bi se razlikovali mjesni Židovi talmudisti koji su govorili turkijskim jezicima i Židovi koji su se počeli doseljavati na Krym poslije 1783.) i tek je krajem XIX., početkom XX. st. postao etnonim. Upravo je u to vrijeme završio proces etničke samosvijesti zajednice. Tradicionalna središta preseljavanja Krymčaka bili su Feodosija (Kafa) i Bilogirs'k (Karausbazar). U XVI. st. njihova je brojnost iznosila 500 – 700 osoba, početkom XIX. st. oko 600, 1897. – 3345, 1912. – 7500, 1926. – 6338, 1940. od 9,5 do 10 tisuća.

Kulturni zanos započeo je prvih godina XX. st. Tijekom 1901./1902. godine krymčaćki aktivisti u Karasubazaru počeli su izdavati časopis „Ğazethaberleri” na krymčaćkom jeziku, koristeći židovsku grafiju, a u to je vrijeme sa svojom djelatnošću počeo i prvi krymčaćki prosvjetitelj I. Kaja (1887. – 1956.). No tijekom sovjetskog razdoblja djelatnost im je znatno oslabljena. Pod pritiskom ateističke propagande zatvorile su se gotovo sve sinagoge Krymčaka, kao i religijske škole (midraši i karasubazarska „Talmud-Tora”). Umjesto toga otvarale su se svjetovne krymčaćke organizacije i kulturno-prosvjetna društva, počela je obrazovna reforma i normiranje književnog jezika na osnovi latinične abecede. Krajem 20-ih godina XX. st. objavljena je krymčaćka početnica i priručnik za osnovnu školu. Godine 1930. tri su krymčaćke škole (u Simferopolju, Karasubazaru i krymčaćkoj općini Tabuldy) prešle s ruskog na dvojezični sustav obrazovanja. Krajem 30-ih godina XX. st. zatvorene su krymčaćke organizacije, kulturno-prosvjetne i obrazovne ustanove.

U godinama okupacije nacisti su uništavali Krymčake jednako kao i Židove. Zbog toga, za vrijeme Drugog svjetskog rata, zajednica se smanjila s 8000 na 700 do 750 osoba. Po nekim procjenama za vrijeme njemačke okupacije poginulo je oko 80 % Krymčaka. Godine 1948. na prostoru SSSR-a pobrojano je između 1400 i 1500 pripadnika. Asimilacija je uzela maha: 1959. g. od 1500 Krymčaka, samo je 189 navelo krymčaćki jezik kao materinski.

S ciljem spašavanja naroda od etničkog nestajanja, 1989. godine stvoreno je kulturno-prosvjetno društvo „K'rymčahlar”, međutim asimilacija Krymčaka nije zaustavljena. Prema popisu iz 2001. g. u Ukrajini je živjelo 406 Krymčaka (od kojih 204 na Krymu), među njima samo je 16,7 % govorilo nacionalni jezik.

Složeni put etnokulturnog razvoja prevladala je posebna etnička zajednica, danas poznata pod nazivom mariupoljski Grci (još i priazovski Grci). Nju čine potomci davnih stanovnika Kryma koji su se dugo razvijali bez aktivnih veza s povijesnom domovinom, u uvjetima nacionalne, kulturne i religijske izolacije. Gotovo ravnomjerno dijele se na dva subetnosa (Romeje i Urume). U znanstvenim krugovima ne prestaju diskusije oko vremena formiranja zajednice i njezinih etničkih komponenti koje čine njezinu osnovu. Znanstvenici su skloni mišljenju da su tijekom bizantskog razdoblja svoje etničke povijesti Grci Male Azije i Kryma komunicirali na grčkom jeziku. Nastanak osmanske države doveo je do jezične asimilacije maloazijskih Grka i nestanka njihova materinskog jezika, a zatim i do prelaska na komunikaciju turkijskim jezikom. Podjela Grka na dvije jezične skupine (čiji se jezici bitno razlikuju od grčkog, kao i od krymskotatarskog) dogodila se u srednjem vijeku. Vjerojatno pod utjecajem okolnog grčkog stanovništva, dio krymskih Tatara prešao je na pravoslavlje; s obzirom na to da je u to vrijeme vjerska samoidentifikacija često dominirala nad etničkom, kršćani, govornici turkijskog jezika, počeli su se poistovjećivati s Grcima (kao sljedbenici grčke Crkve). Istovremeno, turkijski jezik bio je jezik međuetničke komunikacije u Kanatu, i Grci Romeji tečno su njime govorili (bili su dvojezični).

Zbog gubitka pisane tradicije, slični se problemi među znanstvenicima javljaju i oko kvalifikacije jezika druge subetničke skupine, Uruma. Sukladno s hipotezom O. Ğarkavca, urumski jezik priazovskih Grka nije dijalekt krymskotatarskog ili turskog jezika, nego samostalni jezik, blizak turkijskim jezicima. Na taj su jezik utjecali mjesni tatarski, karaimski, kypčacki, oguskoturski i nogajski govori što je dovelo do formiranja njegovog miješanog karaktera. Urumski govori sjevernog Priazovlja u svojim su dijalektnim obilježjima odraz krymskotatarskih govora onih mjesta iz kojih su Urumi bili iseljeni prije više od dva stoljeća.

Prisilno preseljenje zajednice u Priazovlje odigralo je odlučujuću ulogu u diplomatskom ratu ruskog carskog dvora koji je pratio aneksiju Kryma. Okružje Katarine II. dosljedno se držalo mišljenja da će preseljenje kršćana iz Kryma značiti osvajanje provincije. Ostvarujući zamisao, Rusija je unaprijed za gotsko-kafajskog metropolita posvetila Ignatija Gozadinova. Ignatij je započeo korespondenciju s caricom moleći ju da primi krymske kršćane „pod carsku ruku”. U međuvremenu, uz podršku ruskih bajuneta pod vodstvom A. Suvorova, u vladajućem vrhu Kanata dogodile su se izmjene: na njegovo je čelo došao ruski namještenik Šahin Giray. Svećenici su u crkvama gotovo dvije godine okretali vjernike protiv muhamedanaca, naglašavajući nepodnošljivost ugnjetavanja i neophodnost oslobođenja od muhamedanskog jarma. Međutim, kršćansko stanovništvo nije pristalo na slične pozive. Pjotr Rumjancev 23. ožujka 1778. zapovjednikom vojska Kryma i Kubanja imenovao je Suvorova koji je odmah okupio poglavare Gruzijske, Armenske i Grčke Crkve te im predložio da se zajedno sa svim kršćanima presele u Rusiju. Dana 23. travnja (na Uskrs) metropolit Ignatij obratio se vjernicima s prijedlogom, i iako nije dobio potpunu podršku, prisilno preseljenje nije bilo moguće izbjeći. Nisu ga zaustavili ni prosvjedi Šahina Giraya (njemu je isplaćena naknada za gubitak poreznih obveznika), kao ni prosvjedi samih vjernika. Počevši početkom kolovoza 1778. g., masovno je preseljavanje završilo za mjesec i pol dana. Ruska je vojska protjerala više od 31 000 kršćana, od kojih 18 391 Grka i 12 598 Armenaca. Armenci su nedaleko Rostova osnovali gradove Čalgyr i Mjasnikovan.

Ispostavilo se da se s grčkom zajednicom nije moglo tako upravljati. Kada su stigli na dogovoreno mjesto, u Samarsku palanku, Grci su izrazili oštro nezadovoljstvo uvjetima smještanja, odbili su zasijavati polja koja su im bila dodijeljena, i ne pokoravajući se nadzornim tijelima, uporno su tražili da se zajednica preseli i odvoji od ostalih naroda. Vodstvo grčke zajednice očito je težilo stvaranju autonomne administrativno-teritorijalne jedinice za Grke. Akcija građanskog neposluha urodila je plodom. U skladu s „Nalogom kneza Potemkina generalu poručniku Čertkovu o naseljavanju Grka u Azovskoj guberniji” (29. rujna 1779.), Grci su trebali naseliti azovsku obalu, nedaleko utvrde Petrovs’ka (koja je stajala na mjestu starog slavenskog naselja

Gorski Tatari, 19 st.

Adomaha). Vlada je Grcima dodijelila posebna prava na zasebno prebivalište u Mariupoljskom kotaru. Tijekom 1780. godine država se obvezala da će iseliti lokalne stanovnike iz kotara, iz državne riznice morali su se nadoknaditi imovinski gubici stanovnika tvrđave Petrovs'ka, o državnom trošku osiguravalo se prezimljavanje Grka u mjestima Tor, Majaky, Rojgorodok. Položaj Grka u tadašnjoj Rusiji bio je izniman. Opseg povlastica i ustupaka koje im je vlada dodijelila začuđuje kada se sjetimo da je istovremeno s preseljenjem Grka u Novorosiju bila likvidirana Zaporožka Sič i u krvi ugušena seljačka buna pod vodstvom Jemeljana Pugačova. Međutim, i grčki gubici bili su značajni: teret preseljenja rezultirao je visokom smrtnošću, osvajanje Priazovske ledine otegnulo se na duga desetljeća i na kraju se pretvorilo u kulturnu stagnaciju zajednice. Ostvarivši masovno preseljenje kršćana, Katarina II. zaista je vrlo brzo dosegla svoj strateški cilj: u samo nekoliko godina Kanat je doveden do ekonomskog i demografskog kolapsa. Iskoristivši formalni razlog (odreknuće položaja njezina namjesnika Šahina Giraya), Katarina II. 1783. godine pripojila je Krym kao siromašnu, opustjelu pokrajinu.

S ukrajinskog prevela Lucija Đuretić

Boğdan Korolenko, Larysa Jakubova

Ruske aneksije Kryma

Krymski se poluotok tijekom stoljeća nalazio na raskrižju političkih interesa raznih država zbog svog strateškog geografskog položaja i jedinstvenih klimatskih uvjeta. Godine 1425. na njegovu je teritoriju nastao Krymski Kanat koji je od 1478. godine bio u vazalnom odnosu prema Osmanskom Carstvu. Upravo se ovdje odvijala etnogeneza krymskih Tatara, Krymčaka i Karaima. Općenito je stanovništvo poluotoka bilo etnički šaroliko: u primorskim gradićima i naseljima odavno su živjele brojne zajednice Armenaca, Grka i Talijana.

Jedan od glavnih razloga osvajanja krymskog poluotoka bila je težnja ruske vlade da likvidira zadnju prepreku na putu prema intenzivnoj kolonizaciji

sjevernog Prichernomorja. Godine 1770. započela je gradnja pogranične dnjeparske linije koja se protezala od suvremenog Berdjans'ka duž rijeka Berd i Konke do Dnjepra.

U srpnju 1774. godine, pokraj bugarskog sela Kučuk-Kajnardži, sklopljen je mirovni sporazum između Turske i Rusije. Visoka Porta priznala je Krymski Kanat kao neovisnu državu. O. Bezborod'ko, državni tajnik carice Katarine II. i budući kancelar Ruskog Carstva (u vrijeme cara Pavla I.), i G. Potemkin predložili su pripojenje Kryma Carstvu.

Godine 1776. pojavio se dopis O. Bezborod'ka – „Opis ili kratko izvješće o ruskim ratovima i poslovima s Tatarima koji gotovo neprekidno traju osamsto godina, od sredine desetog stoljeća.“ Uvid u rusko-tatarske odnose u razdoblju od X. do XVIII. stoljeća kroz prizmu destruktivne uloge Krymskoga Kanata u povijesti Ukrajine i Rusije postao je temelj za izradu plana za konačnu likvidaciju krymske prijetnje. Bezborod'ko je 1777. godine ukazao da je „neovisnost Tatara na Krymu nesigurna za nas te da je potrebno razmišljati o prisvajanju tog poluotoka.“ Krajem rujna 1780. godine kada je Sankt-Peterburg pojačao svoju diplomatsku aktivnost prema Krymu, Bezborod'ko je dao na razmatranje carici dopis poznat pod nazivom „Memorijal za političke poslove“. „Rusija“, ukazao je O. Bezborod'ko, „nema potrebe željeti druge stečevine osim: 1) Očakiva s dijelom zemlje između Buga i Dnjestra; 2) krymskog poluotoka...“ Povod aneksiji Kryma mogla je postati sljedeća okolnost – „ako bi, iznad svakog očekivanja, tamošnja uprava nakon smrti sadašnjeg kana ili zbog nekih nepredviđenih okolnosti bila za nas nepovoljna i štetna.“ Osim toga, dopis Bezborod'ka sadržavao je i druge planove vezane uz istjerivanje Turaka iz Europe i obnovu grčke imperije na turskim posjedima na čelu s predstavnikom ruske carske kuće (planiralo se da predstavnik postane unuk Katarine II., Konstantin Pavlovič). Taj program osvajanja ušao je u historiografiju pod nazivom „Grčki projekt“. Potonji je zapravo i postavio temelje ruske vanjske politike dva stoljeća unaprijed.

U prvoj etapi postavljen je zadatak da se uništi ekonomija Kanata i jedinstvo krymskih Tatara te da se Krym izvede iz turskog protektorata. Prvi korak u realizaciji projekta aneksije Kryma organizirao je A. Suvorov, iselivši krymske kršćane od kojih su većina bili Grci. Službenim povodom aneksije Kryma bila je abdikacija posljednjeg kana.

Manje poznatom, ali ipak povijesno utemeljenom činjenicom Bezborod'kovo je autorstvo manifesta od 8. travnja 1783. godine o pripojenju Kryma Ruskom Carstvu. Iako se, i u ruskoj i u sovjetskoj historiografiji, u pravilu naglašava da je vodeću ulogu u ideološko-političkom osmišljavanju i diplomatskoj pripremi za aneksiju Kryma imao G. Potemkin, jer se upravo njemu često pogrešno pripisuje i autorstvo spomenutog manifesta. U međuvremenu, upravo je O. Bezborod'ko, koji je bio zadužen za odnose Rusije i Istoka, izvršio primjetan utjecaj na razvoj rusko-turskih odnosa s kraja 70-ih do početka 90-ih godina XVIII. st., u kojima je jedna od dominanta, neosporno, bilo krymsko pitanje.

U manifestu iz 1783. godine carica Katarina II. obećala je: „čuvati ih [Tatara] jednako kao i naše vlastite građane i štiti ih, njihovu imovinu, hramove i vjeru...“

U početku je ruska vlada pokazivala toleranciju prema vjerskim slobodama. Na Krymu je bio ustoličen posebni muftija, potpuno neovisan od poglavara muslimana u Rusiji. Brojni su begovi i mirze dobili plemićki stalež i uskoro se povezali rodbinskim vezama s ruskim plemićima. Među njihovim potomcima bili su G. Deržavin (rod Narbekovih), L. Tolstoj (rod Idrysovih), F. Dostojevski (Čelebeji), A. Kuprin (Tugan-Baranovskij), A. Ahmatova (rod Čagodaja) i drugi.

Bez obzira na rusku aneksiju Krymskog Kanata, Visoka Porta nije se prestala nadati da će vratiti nekadašnjeg vazala u domenu vlastitih interesa u crnomorskoj regiji, što je postalo jednim od čimbenika napetosti u odnosima dvaju imperija. Gledajući unaprijed, usput napomenimo da je temeljem manifesta Katarine II. o ratu s Turskom postao dopis Bezborod'ka „O uzrocima prekida mira između Rusije i Turske“.

Pripojenje Kryma Ruskom Carstvu 1783. godine otvorilo je nove perspektive za ovladavanje ovom regijom. Nakon aneksije poluotoka pred ruskom se vladom pojavio problem kako ondje ojačati svoje položaje. To je bilo potrebno i zbog vojnostrateške pozicije Kryma i zbog njegova budućeg trgovačko-ekonomskog razvoja. Ali na prvoj etapi pripojenja Kryma u Carstvo prioritetnima su i dalje bili već znani ciljevi da se poluotok pretvori u ruski mostobran na Crnome moru, posebno i za kavkasku kampanju koja je krajem

XVIII. stoljeća postala sve dinamičnija. Zbog toga je trebalo hitno osigurati stabilnost i sigurnost unutar Kryma.

Kao što su i pokazali događaji koji su uslijedili, mjesno krymskotatarsko stanovništvo nije moglo računati na odani odnos s novom vladom s obzirom na mentalitet i povijesne, političke i religijske čimbenike. Tomu je, posebice, posvjedočila masovna emigracija Tatara na turske posjede. Ruska uprava prilično opravdano nije vjerovala onom dijelu mjesnog stanovništva koje je ostalo na poluotoku s obzirom na njihove javne ili skrivene proturske simpatije. Polazeći od toga, važan sljedeći preduvjet za uključivanje Kryma u sastav Carstva postala je prisilna kolonizacija poluotoka uz pomoć lojalnog stanovništva, budući da je kao rezultat dugotrajnog rusko-turskog suprotstavljanja tijekom 70-ih i početkom 80-ih godina XVIII. st. te sljedeće seobe tatarskog stanovništva u Tursku, poluotok ostao gotovo bez ljudi. Osnovu kolonizacijskih resursa, prema mišljenju ruske vlade, imali su činiti Rusi i Ukrajinci. Ulog na ukrajinsku kolonizaciju Kryma bio je svjestan i namjeran. Zapravo, još prije aneksije Kryma, krajem 70-ih godina XVIII. st., u ruskim vladinim krugovima pojavio se anonimni projekt pod nazivom „Razmišljanja jednog Ruskog Patriota o bivšim poslovima i ratovima s Tatarima te načinima koji mogu poslužiti da ratovi zauvijek prestanu“ koji je predvidio pretvaranje poluotoka u dio imperijskog teritorija. U skladu s tim planom, nakon „oslobađanja“ Kryma od tatarskog stanovništva, sljedećim prioritetom trebala je postati njegova kolonizacija ruskim i ukrajinskim elementom: „Zatim se raspitati među donskim Kozacima i Malorusima, žele li živjeti na Krymu gdje bi im se dodijelila pogodna mjesta za bavljenje poljoprivredom ili ribarstvom, kamo bi, naravno, mnogi dobrovoljci voljeli poći.“ Očigledno, u ruskoj su vladi prilično opravdano očekivali da će se nakon ukinuća Zaporoške Siči barem dio Zaporožaca, s obzirom na njihovo osobno iskustvo kolonizacije stepske granice južnoukrajinskih zemalja, preseliti na Krym.

Carska vlada radila je stalan pritisak na krymske Tatаре, uslijed čega je velika većina njih bila primorana emigrirati u Tursku. S druge strane, još od vremena Katarine II., Krym su intenzivno naseljavali kolonisti kojima su dodjeljivani povlašteni uvjeti. U kontekstu politike državne kolonizacije, stanovništvo poluotoka obogaćeno je njemačkim, holandskim, pruskim,

švicarskim, židovskim i drugim zajednicama. Usporedno s vladinom, razvijala se i narodna kolonizacija u kojoj su aktivno sudjelovali Ukrajinci i Rusi.

Godine 1833. tisuće drevnih rukopisa i knjiga, „štetnih“ za stanovništvo i „opći mir“ bilo je oduzeto po cijelom prostoru Kryma i spaljeno. Početkom XX. stoljeća na poluotoku su gotovo sasvim nestale duhovno-obrazovne ustanove; ukupna količina džamija u razdoblju od 1805. do 1914. godine dvostruko se smanjila: s 1556 na 729. Drugi je put Rusija anektirala Krym krajem građanskog rata. Ustvari, dugotrajna povijest građanske konfrontacije od 1917. do 1921. godine pripada „riznici“ diplomatskog manevriranja i zakulisne politike.

Godine 1917. krymski Tatari, iskoristivši revolucionarni kaos u Rusiji, proglasili su suverenitet i osnovali Krymsku Narodnu Republiku. U stvaranje vlade bili su uključeni predstavnici litavsko-tatarske inteligencije na čelu sa Sulejmanom (Maciejem) Sulkiewiczem, međutim to im nije pomoglo da sačuvaju državnost. Godine 1918., nakon proboja boljševika, Republika je prestala postojati. U travnju 1919. godine na poluotoku se ponovno ustalila sovjetska vlast i boljševici su ga proglasili nezavisnom socijalističkom republikom. Na čelo vlade stao je brat V. Lenjina, D. Ul'janov. Republika je postojala oko dva mjeseca. Iskrcavši se iz mora u lipnju 1919. godine, bjelogardijci su obnovili svoju kontrolu nad Krymom i ondje se zadržali do studenog 1920. godine.

Izgubivši kontrolu nad poluotokom, bjelogardijske snage emigrirale su u Tursku. Za nekoliko dana civilnim parobrodima i vojnim brodovima, pretežito francuskim, bilo je evakuirano 145 700 vojnih pripadnika Vrangelovih jedinica i izbjeglica. Sudbina onih koji nisu željeli otići u tuđinu bila je tragična. Dana 10. studenog Revolucionarno vojno vijeće (RVV) Južnog fronta (zapovjednik – M. Frunze, članovi RVV-a: I. Smilga, M. Vladimirov, Bela Kun) uputilo je P. Vrangelu radiogram u kojem je obećano onima koji prestanu pružati otpor, čak i osobama višeg zapovjednog sastava, „potpuni oprost u vezi sa svim prijestupima počinjenima tijekom građanskog rata.“ Ustvari, u tom se obraćanju ponovio „Proglas časnicima vojske baruna Vrangela“, objavljenog u novinama „Pravda“ 12. rujna i koji su potpisali V. Lenjin, L. Trocki i S. Kamenev. Međutim, situacija se brzo promijenila. Nije slučajno 12. studenog na Krym na adresu RVV-a Južnog fronta stigao (upućen i L. Trockom)

Lenjinov telegram ovakvog sadržaja: „Upravo sam saznao za vaš poziv na predaju. Jako sam nezadovoljan neumjerenom popustljivošću uvjeta. Ako ih protivnik prihvati, onda treba realno osigurati preuzimanje flote i ne dopustiti isplovljavanje nijednog broda. Ako pak protivnik ne prihvati te uvjete, onda ih se više ne smije ponavljati, nego se nemilice s njima treba obračunati.“

Izlažući u Moskvi na skupštini sekretara središnjica moskovske organizacije Ruske komunističke partije boljševika 26. studenog 1920. godine, V. Lenjin govorio je: „Sada je na Krymu 300 000 pripadnika buržoazije. To je izvor buduće špekulacije, špijunaže, svakojake pomoći kapitalistima. Ali mi ih se ne bojimo. Mi poručujemo da ćemo ih uhvatiti, razjediniti, pokoriti i preodgojiti.“ Upravo su te direktive i stvorile temelje boljševičkog plana aneksije Kryma. Odlučujućim instrumentom njegove provedbe postao je crveni teror.

Vodeću ulogu u organizaciji državnog terora odigrala je Krymska udarna grupa (stvorena 21. studenog 1920. godine) i ponajprije njezin čelnik, zamjenik načelnika Posebnog odjela južnog i jugozapadnog fronta J. Jevdokimov, budući organizator Gladomora 1933. godine u Sjevernokavkaskom kraju. Vršitelj dužnosti načelnika Posebnog odjela Izvanredne komisije (Čeka) S. Dukel's'kyj, povodom aktivnosti Jevdokimova izjasnio se ovako: „Ekspedicijom pod vodstvom druga Jevdokimova, krymski je poluotok bio očišćen od ostataka vrangelovaca. Kao posljedica bilo je strijeljano do 12 000 osoba, od kojih približno 30 gubernatora, više od 150 generala, više od 300 pukovnika, nekoliko stotina kontraobavještajaca i špijuna. Bilo je upozoreno na mogućnost pojavljivanja bijelih bandi na Krymu.“ Zapovjednik fronta predložio da se Jevdokimova odlikuje Ordenom crvene zastave. Zaključak M. Frunzea na nagradnom listu bio je sljedeći: „Smatram da djelovanje druga Jevdokimova zaslužuje da ga se ohrabruje. Zbog specifične naravi takvog djelovanja nagrađivanje po ustaljenoj proceduri nije primjereno.“

Teško je odrediti ukupan broj žrtava crvenog terora. U literaturi se susreću razne stručne procjene. Prvu od njih objavio je S. Mel'gunov u svojoj knjizi koja je objavljena u Berlinu 1923. godine. Tom je prilikom Mel'gunov iznio svjedočenje književnika I. Šmel'ova na lausannskom sudu, koji je, pozivajući se na službene boljševičke izvore, spominjao 56 000 strijeljanih vojnih osoba i civila. Sam književnik dvoumio se oko te brojke pa je na sudu naveo broj od 120 000 strijeljanih. Posljednja objavljena procjena broja žrtava crvenog terora

na Krymu pripada V. Buldakovu: „Tijekom zime 1920./1921. godine na Krymu je bilo strijeljano, utopljeno u moru, javno obješeno oko 100 000 ljudi, i to ne samo ‘časnika, činovnika iz doba rata, vojnika, radnika u ustanovama dragovoljne vojske’, kojima je bilo zapovjedbno pojaviti se na registraciji, nego i mnogih predstavnika intelektualaca. Budući da mnogi utjecajni mjesni komunisti nikako nisu podržavali beskrajno krvavo bezvlađe, ne treba sumnjati da je ta akcija bila osmišljena u boljševičkom centru, iako se sačuvala i inicijativa odozdo.“ Tvrdnju da je teror bio osmišljen u boljševičkom centru, Buldakov je potkrijepio pozivajući se na važan dokument, doduše, nešto ranijeg podrijetla. J. Staljin 28. srpnja 1920. godine poslao je telegram L. Trockom: „Zapovijed o potpunom uništenju Vrangelova zapovjednog sastava namjeravamo izdati i proširiti u trenutku naše opće ofenzive.“

F. Dzeržinskij odškrinuo je stranicu te užasne povijesti 1923. godine u vrijeme rasprave oko rukopisa romana M. Tartakovskog „U slijepoj ulici“ (rus. *B mynuke*). Književnik se prisjećao: „Časnici su se odazvali na ponovnu registraciju. I počeo je krvavi pokolj bez ikakva smisla. Svi koji su se odazvali, bili su uhićeni. Noćima su ih odvozili izvan grada i strijeljali.“ Pitao sam Dzeržinskog zašto je to sve bilo učinjeno? Odgovorio je: „Vidite, tu je učinjena velika pogreška. Krym je bio glavno gnijezdo bjelogardijaca. I da razorimo to gnijezdo, poslali smo ondje drugove s potpuno isključivim ovlastima. Ali nismo mogli ni zamisliti da će oni TAKO iskorištavati te ovlasti.“

Na čelu „drugova s potpuno isključivim ovlastima“ bili su mađarski komunist Bela Kun koji je bio na čelu Krymskog revolucionarnog komiteta, njegov zamjenik J. Gaven (pseudonim Latvijca J. Daumana) i Zemljačka (tajni nadimak Rozalije Zalkind) na mjestu sekretara Krymskog komiteta Ruske komunističke partije boljševika. U siječnju 1921. godine Kun je pozvan u Moskvu. Zamijenio ga je M. Poljakov, ali to se nije odrazilo na tijek crvenog terora.

Utopivši Krym u krvi svojih političkih neprijatelja, Kremlj je međutim napravio niz koraka kako bi osigurao podršku mjesnog stanovništva. Dana 18. listopada 1921. godine prihvaćena je odluka Sveruskog centralnog izvršnog komiteta i Vijeća narodnih komesara „O autonomiji Krymske Sovjetske Socijalističke Republike“ koja je stvorena kao „teritorijalna“ autonomija u sastavu Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike. V. Lenjin i M.

Carica Katarina Druga, pripajanje Kryma 1783.

Kalinjin potpisali su odluku o formiranju Krymske Autonomne Socijalističke Sovjetske Republike. Predsjedatelj Vijeća narodnih komesara (koji je imao i izvršne i zakonodavne funkcije) Krymske ASSR postao je S-G. Sajid-Galijev. Na počasnu dužnost predsjednika krymskog Centralnog izvršnog komiteta bio je izabran J. Gaven. Krymski Tatarima dobili su 4 od 13 narodnih komesarijata u vladi. Točnije, narodnim komesarom poljoprivrede postao je V. Ibrajmov, radničko-seljačkog inspektorata – I. Ibrajmov, prosvjete – K. Hamzin, zaštite zdravlja – H. Čapčakči. Prisutnošću krymskotatarskih dužnosnika na važnim položajima u sustavu vlasti, centar je nastojao prikazati da Republika ima nacionalni karakter. Međutim njihove funkcionalne obaveze bile su bitno ograničene. Uskoro, 11. studenog 1921. godine delegati Prve osnivačke skupštine vijeća Kryma post factum su odobrili one odluke koje su uoči zasjedanja već prihvatila krymska i centralna tijela vlasti.

Idući, na prvi pogled, ususret željama vođa krymskotatarskog pokreta, kremaljski kormilari u isto su vrijeme postepeno postavljali svoje pouzdanike na sva vodeća mjesta u Republici. Tatarizacija u Krymskoj ASSR odvijala se prilično umjetno i ograničeno, a od 1928. godine, nakon likvidacije krymskotatarskog subcentra vlasti (strijeljanja V. Ibrajimova i njegovih suboraca), sve je propalo. Krajem 30-ih godina XX. st. svi smjerovi korjenizacije

u Republici bili su prekinuti, a njezini izvršitelji represirani. Ostvarivši 1944. godine akciju masovne deportacije autohtonog stanovništva najvećih razmjera u povijesti Kryma, sovjetska je vlast okrenula, kako je smatrala u to vrijeme, zadnju stranicu u dugotrajnim manevrima s mjesnim etničkim zajednicama. Sa samim zajednicama nestali su i formalni temelji za teritorijalnu autonomiju Kryma. U lipnju 1945. godine Krymska ASSR bila je pretvorena u oblast u sastavu Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike.

S ukrajinskog prevela Maja Širić

Larysa Jakubova

Kako je i zbog kojih okolnosti stanovništvo Kryma postalo uglavnom rusko?

Prije ruske aneksije (1783. g.) Krymski je Kanat bio jednonacionalna država u kojoj su krymski Tatari činili više od 92 % stanovništva. Prema materijalima petog popisa stanovništva iz 1795. godine, u Krymu je živjelo 157 319 osoba, od čega 126 000 krymskih Tatara. Pod pritiskom vlasti, krymski su Tatari počeli masovno emigrirati u Tursku, na mjesto muslimana postepeno su dolazili novi stanovnici iz raznih kutova Rusije. Nakon nekoliko emigracijskih valova, brojnost Tatara na Krymu bitno se smanjila: kao posljedica prvog emigracijskog vala 80-ih i 90-ih godina XVIII. st., broj im se smanjio za četiri puta, a nakon Krymskog rata – dvostruko. No usprkos tomu, Tatari su ostali apsolutnom većinom na poluotoku (više od 50 %) čak do 1864. godine, a također relativnom etničkom većinom do kraja XIX. st. (približno 36 % 1897. g.). Prema popisu iz 1897. godine od ukupnog broja krymskih Tatara (187 943) zabilježeni u Taurijskoj guberniji (102 274 muškaraca i 85 669 žena), na Krymu je živjelo 186 212 osoba. U svim kotarima poluotoka, izuzevši Perekopski, dominirali su nad ostatkom etničkih zajednica. Krymski Tatari, kao i Ukrajinci i Nijemci, većinom su bili seljaci (83,7 %).

Prvotno rusko stanovništvo poluotoka činili su, ustvari, samo vojni pripadnici premješteni ovdje sukladno uvjetima Kučuk-Kajnardžijskog

sporazuma. Kasnije se prisutnost Rusa postepeno povećavala zbog stihijske migracije, istina, spontane i beznačajne u feudalnim uvjetima. Djelomično se poluotok naseljavao premještanjem vojnih garnizona, osnivanjem gradova i luka, davanjem zemljišta plemićima i činovnicima. Takva je praksa pogodovala porastu brojnosti slavenskog stanovništva na Krymu koji su naseljavali umirovljeni vojni pripadnici, činovništvo, državni seljaci i kmetovi. Poznato je da su umirovljeni vojnici osnovali sela Petrovs'ka Sloboda, Zuja, Mazanka, Izjumivka i druga. Posljedica državne kolonizacije bio je porast stanovništva poluotoka na 70 000, dosegnuvši sredinom XIX. st. 315 000. Međutim, za Rusiju poguban Krymski rat 1853. – 1856. g. izbrisao je dostignuća prethodnih godina. Kao posljedica masovne emigracije Tatara u Tursku 1860. godine, opustjelo je 678 naselja, stanovništvo poluotoka 1863. g. palo je na 192 360. Kvalitativne promjene u etničkom sastavu stanovništva kraja dogodile su se već u razdoblju nakon ukidanja kmetstva.

U vrijeme prvog sveruskog popisa stanovništva rusko je stanovništvo u Jevpatorijskom kotaru činilo 39 %, Perekopskom – 45,3 %, Simferopoljskom – 37,7 %, Jaltskom – 30,2 % i Feodosijskom – 42,2 %. U ukupnoj strukturi stanovništva Taurijske gubernije Rusi su činili 27,9 % (404 463 osobe). Rusko stanovništvo bilo je najurbaniziranije – 49,1 % Rusa (142 062 osobe) živjelo je u gradovima. Na socijalnom su planu rusko gradsko stanovništvo činili uglavnom radnici industrijskih poduzeća, službenici i intelektualci. Stupanj pismenosti u njihovoj je sredini dosegao 31,96 %.

Rusi su tek početkom XX. stoljeća (1917. g.) postali najbrojnijim narodom na Krymu, čineći više od 41 % sveukupnog stanovništva. Naglo povećanje ruske zajednice povezano je s revolucijskim događajima na prostoru Ruskog Carstva. Krym se pretvorio u glavni stožer ruskog bjelogardijskog pokreta, tranzitnu točku izbjeglica i političkih emigranata, mjesto razmještanja inozemne vojske.

Sredinom 20-ih godina XX. st. etnopolitička situacija na Krymu u potpunosti se stabilizirala. Ondje je 1926. g. živjelo 301 400 Rusa (42,2 %), 179 800 Tatara (25,2 %), 77 400 Ukrajinaca (10,8 %), 39 900 Židova (5,6 %), 43 600 Nijemaca (6,1 %), 16 000 Grka (2,2 %), 11 400 Bugara (1,6 %), 10 700 Armenaca (1,5 %), ostatak – 33 800 (4,7 %) činili su predstavnici drugih nacionalnosti.

Prema podacima popisa iz 1939. g. ruska zajednica porasla je na 558 500 (49,6 %), tatarska na 218 900 (19,4 %), ukrajinska na 154 100 (13,7 %), židovska na 64 500 (5,7 %), njemačka na 51 300 (4,6 %), grčka na 20 700 (1,8%), bugarska na 15 300 (1,4 %), armenska na 12 900 (1,1 %).

Povećanje apsolutne brojnosti Rusa i Ukrajinaca, neusporedivo u odnosu na ostale zajednice, prije svega je posljedica naviranja radnika i tehničkih inženjera koji su sudjelovali u izgradnji objekata za vrijeme industrijalizacije, Židovi su pristizali u okviru provođenja sovjetskog projekta židovske agrarizacije. Ostale etničke zajednice rasle su gotovo isključivo prirodnim prirastom, na koji su bitno utjecali glad i represije. Krymski Tatari imali su jedan od najmanjih pokazatelja prirasta iako im je 1939. g. statistika pribrojala i Tatara s Volge. Općenito, pokazatelji udjela nacionalnih grupa u sastavu stanovništva Kryma u razdoblju 1926. – 1939. godine nisu se puno izmijenili.

Korjenite promjene u apsolutnim i relativnim pokazateljima strukture stanovništva poluotoka dogodile su se u vrijeme Drugog svjetskog rata. Prvu je verziju generalnog plana „Ost“ Himmlerov resor predstavio u srpnju 1941. godine. Granica njemačke kolonizacije prema tom planu protezala se od Baltika do jezera Ladoga, grada Brjanska i dalje, obuhvaćajući Ukrajinu i Krym. Tijekom 30 poratnih godina bilo je predviđeno da se iz tog teritorija deportira ili uništi do 45 milijuna mjesnog stanovništva. Prema drugoj verziji plana, razrađenoj u travnju 1942. godine, deportaciji ili uništenju podlijevalo je do 50 milijuna osoba. Krym, zajedno s Litvom i Hersonskom oblasti, bio je određen kao jedno od područja koje će Nijemci Trećeg Reicha najprije kolonizirati. Poluotok se trebao imenovati Gotenlandom, Simferopolj – Gotenburgom, a Sevastopolj – Teodorihshafenom (morska luka u čast Teodorika, vođe gotskih plemena). Prva etapa provođenja plana kojim se planirala izmijeniti etnička slika Kryma postala je uništenje Židova, zajedno s kojima su ginuli i Krymčaci, predstavnici židovske etnopolitičke zajednice koja je živjela na teritoriju Kryma.

Prvu je deportaciju prema nacionalnim obilježjima na Krymu staljinistička vlada izvršila još između kolovoza i rujna 1941. godine. Odlukom Vojnog vijeća Krymskog fronta, u prosincu 1941. godine, u udaljene regije SSSR-a, prije svega u Kazahstan, bilo je iseljeno 53 000 Nijemaca, zajedno s članovima obitelji iz miješanih brakova i naknadno deportiranim stanovništvom. Broj

iseljenih Nijemaca iznosio je 63 400 osoba. Državni komitet obrane (DKO) naložio je 29. svibnja 1942. da se iz Krasnodarskog kraja isele svi „društveno opasni“ građani u koje su, osim Nijemaca i Rumunja, bili ubrojani i krymski Tatari. Dakle, osim tih sovjetskih građana kojima je sudbina predodredila da se rode kao Nijemci i Rumunji, pod represijom su bili i krymski Tatari.

U zoru 18. svibnja 1944. godine krymskim Tatarima bilo je obznanjeno da se zbog izdaje Domovine kažnjavaju iseljenjem. Tijekom tri dana u vojne je vlakove bilo ukrcano 180 000 osoba. Zajedno s onima koje su rajonski vojni komesarijati mobilizirali na radnički front, broj osoba tatarske nacionalnosti odvezenih s Kryma dosegao je 191 000.

DKO usvojio je 2. lipnja dodatnu odluku koja se odnosila na iseljenja „njemačkih pomoćnika“ među Bugarima, Grcima i Armencima. Nisu se iseljavale konkretne osobe koje su okaljale svoju čast surađujući s okupatorom, nego svi građani određene nacionalnosti. Ukupno je bilo iseljeno 41 854 osoba od kojih – 15 040 Grka, 12 422 Bugara, 9621 Armenaca, 1119 Nijemaca, Rumunja i Talijana. Također, u posebna naselja bilo je poslano gotovo 9000 razvojačenih pripadnika Crvene armije krymskotatarske nacionalnosti, a također 1700 krymskih Armenaca, Bugara i Grka.

Posljedicom takvih odluka Kremlja, iz etničkog organizma Kryma kirurški su uklonjeni narodi koji su zapravo činili njegovo autohtono stanovništvo, kao i potomci stranih kolonista. Zajedno s njima nestali su i formalni temelji za teritorijalnu autonomiju Kryma. U lipnju 1945. g. Krymska Autonomna SSR bila je pretvorena u oblast u sastavu Ruske SFSR.

Deportirajući krymske Tatare i predstavnike drugih „neželjenih“ nacionalnosti s Kryma, u Kremlju su se pobrinuli za to da ne ostane tragova njihova postojanja na zemljopisnoj karti. Odlukom Vrhovnog sovjeta Ruske SFSR od 14. prosinca 1944. g. bilo je preimenovano 11 od 26 rajona i njihovih središta koji su imali u nazivima tatarske ili njemačke korijene: Ak-Mečet, Ak-Šejh, Bjuk-Onlar, Kurman-Kemeljči, Karasubazar, Sejtler, Larindorf, Frajdorf. Nakon službene likvidacije autonomije, krymske su oblasne organizacije Predsjedništvu Vrhovnog sovjeta Ruske SFSR podnijele zahtjev o preimenovanju 327 naseljenih mjesta. Do kraja ljeta 1945. g. od 409 naziva seoskih općina nije ostao nijedan tatarski.

Zamjenik predsjednika Vijeća narodnih komesara Ruske SFSR A. Gricenko nakon oslobođenja Kryma pismeno je izvijestio G. Maljenkova i A. Kosigina da njegovo stanovništvo ne prelazi 633 000 osoba (prema popisu iz 1939. g. broj stanovnika dosegao je 1 126 000). Gotovo dvostruko smanjivanje stanovništva objašnjavalo se mnogim uzrocima. Godine 1941., kako je već navedeno, J. Staljin naredio je da se s otoka iseli 63 400 Nijemaca. U vrijeme okupacije više od 133 000 mjesnih stanovnika postalo je žrtvama nacista. U Njemačku je na prisilan rad odvezeno 85 500 djevojaka i mladića. Deseci tisuća Krymljana poginuli su na Istočnom frontu, deseci tisuća bili su evakuirani u sovjetsko zaleđe. Razornim demografskim udarcem postala je masovna deportacija 1944. g. (više od 240 000 ljudi). Krym je bio u stanju demografske i humanitarne katastrofe. Prije rata u Sevastopolju i Kerču živjelo je više od 100 000 građana, a nakon bijega okupatora u Sevastopolju je ostalo 1019, a u Kerču 11 stanovnika. Početkom 1945. g. u 7 od 26 seoskih rajona, gotovo da nije ostalo stanovnika.

Obnoviti uništenu industriju i seosko gospodarstvo u takvim je uvjetima bilo nemoguće. Izlaz iz situacije sovjetsko je vodstvo vidjelo u realiziranju „dobrovoljno-prisilnih“ preseljenja građana. Godine 1944. iz pet ruskih oblasti (Voroneške, Kurske, Orlovske, Tambovske i Rostovske) i četiri ukrajinske (Kijevske, Vynnyčke, Žytomyrske i Podiljske) stiglo je 62 000 seljaka. Deseci tisuća preseljenika naselili su Krymsku oblast tijekom prvih poratnih godina. Bili su naseljeni na gotovo porušena imanja deportiranih stanovnika. Ovdje su organizirano pristizali i razvojačeni vojnici. Međutim, do početka 1950. g. više od polovice preseljenika (56,6 %) napustilo je negostoljubiv Krym. Stanje se gotovo i nije poboljšalo u idućim godinama. Prema izvještaju čelnika Odjela za preseljenike Krymskog oblasnog izvršnog komiteta M. Puzakina od 1950. do 1953. godine na Krym se preselilo 11 974 obitelji, a napustila ga je 3071 obitelj.

Novinar A. Adžubej, koji je u rujnu 1953. g. na putovanju po Krymu pratio N. Hruščova, tek izabranog prvog sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza, kasnije se prisjeća: „Više od svega Nikitu Sergejeviča dojmila je i uznemirila gomila preseljenika. Šutljiva sumorna masa ljudi prekrivala je cestu i upravo tako, šuteći, ne mičući se, čekala dok su se automobili zaustavljali. Ljudi dugo nisu započinjali razgovore,

dajući mogućnost Hruščovu da počne prvi. Kasnije je iz mase odjeknulo jedno pitanje, drugo, treće. O hrani, smještaju, pomoći. Preseljenici su uglavnom doputovali iz Rusije, s Volge, iz sjevernih ruskih područja. To ja sada pišem „doputovali“, a oni su vikali „nas su dotjerali“ – uobičajeni jauk ljudi, koji su izgubili nadu u bolje sutra. Iz mase su odjekivali i posve histerični uzvici: „Kupus ovdje ne raste, kupus vene.“

Nakon susreta s preseljenicima N. Hruščov odletio je u Kijev, iako to nije ranije planirao. Susrevši se s ukrajinskim vodstvom, inzistirao je da se intenzivira preseljenje na Krym. „Ondje je potrebno južnjačko stanovništvo koje voli vrtove, kukuruz, a ne krumpir“, govorio je Hruščov. Već od 1953. g. povećao se priljev preseljenika na Krym iz Ukrajine, a iz Rusije je oslabio.

Nova etapa etnonacionalne povijesti poluotoka povezana je s predajom Kryma u sastav Ukrajinske SSR. Tada je već bio razrađen državni program preseljenja u sklopu kojeg je za nove stanovnike Kryma država gradila tipične stambene blokove (3000 – 6000 zgrada na godinu tijekom 1956. – 1959. g.). Pripojenje Kryma Ukrajini pozitivno se odrazilo na njegov socioekonomski i kulturni razvoj. Kako je pokazao svesavezni popis stanovništva iz 1959. g., stanovništvo poluotoka poraslo je na 1 201 500, naprema 1 126 200 stanovnika iz 1939. g. Tijekom sljedećih 30 godina brojnost stanovništva dosegla je 2 430 500. Osnovni prirast stanovništva osigurao se mehaničkim prirastom. To, međutim, ne opovrgava činjenicu da Krym pripada regijama u kojima je etnički sastav stanovništva doživio korjenite promjene što je upravo bila posljedice selektivne politike vlade SSSR-a, koja je bila usmjerena na stimulaciju povećanja ruskog stanovništva. U pojedinim etapama ona je poprimala oblike otvorenog genocida autohtonog stanovništva.

Brojnost Rusa između popisa 1959. i 1989. g. porasla je s 267 700 na 625 900, ali njihov udio smanjio se s 71,4 % na 67,0 %. Za razliku od toga brojnost Ukrajinaca porasla je s 267 700 na 625 900, njihov udio u ukupnom stanovništvu povećala se s 22,3 % na 25,6 %. Brojnost Bjelorusa zbog masovnog preseljenja seoskog stanovništva porasla je s 21 700 na 50 100. Židovska zajednica smanjila se na trećinu zbog emigracije.

Na XX. kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza osuđene su staljinističke deportacije, ali zakonodavci su odbacili zahtjeve krymskih Tatara da se vrate u povijesnu domovinu. Predsjedništvo Vrhovnog sovjeta SSSR-a

14. rujna 1966. g. usvojilo je odluku u kojoj se ukazalo na to da povratak krymskih Tatara „nije ni od državnog interesa ni politički nužan.“ Govorilo se također da su se krymski Tatari dobro snašli u mjestima na koja su poslani i njihov povratak „ne odgovara interesima radništva tatarske nacionalnosti.“ Svojevrsnim ustupkom izgledao je prijedlog određenim skupinama krymskih Tatara da se presele na stalna prebivališta u Tatarsku ASSR. Na takav način sovjetsko vodstvo mnogo je godina unaprijed predodredilo nepromjenjivost etničke strukture Kryma.

Tek je 7. ožujka 1991. godine Vrhovni sovjet SSSR-a usvojio odluku o poništenju zakonodavnih akata 1941. – 1968. g., ali i istaknuo da njihovo poništenje ne treba dovesti do ograničavanja prava i zakonskih interesa građana koji trenutno žive na određenim teritorijima. Kabinetu ministara SSSR-a preporučeno je da kao mjeru stvaranja ekonomskih i socijalnih uvjeta odrede poredak, razmjere i mehanizme davanja materijalnih kompenzacija osobama, koje su neposredno bile podvrgnute nasilnom preseljenju.

Sav teret ispravljanja povijesne nepravde nad krymskotatarskim narodom pao je u ruke neovisne Ukrajine koja je, unatoč iznimno teškoj socijalno-ekonomskoj i društveno-političkoj situaciji, samostalno nastojala riješiti taj zadatak.

S ukrajinskog prevela Maja Širić

II.

Povijesna razdoblja

Oleksandr Ćolovko

Prvi stanovnici Kryma

Arheološka istraživanja bilježe pojavu ljudi na teritoriju krymskog poluotoka u razdoblju srednjeg paleolitika (prije otprilike 100 000 godina). Otkrića u pećini Kyjik-Koba (spilja na rijeci Zuji Biloĝirskog rajona) najstariji su tragovi neandertalaca na području Ukrajine. Prvi imenom poznati narod koji je činio stanovništvo poluotoka bili su Kimerijci (XII. st. pr. n. e.), iranojezična stočarska plemena. Njihovo prebivanje na Krymu spominju antički i srednjovjekovni autori, a isto tako i toponimi na istočnom dijelu Kryma: Kerčka vrata¹ i Kimerik².

Sredinom VII. st. pr. n. e. Skiti su Kimerijce protjerali s ravnica poluotoka u prigorje i planine. Napomenimo da su Skiti, osim krymskog poluotoka, zauzimali i znatan dio stepske i šumsko-stepske Ukrajine. Smatra se da je na Krymu prebivalo najmoćnije od skitskih plemena, tzv. kraljevski Skiti. Ovdje su Skiti utemeljili snažnu državu. U III. st. pr. n. e. Skiti su s kontinentalnog dijela Ukrajine istisnuti na Krym gdje su i prenijeli prijestolnicu svoje države — grad Neapolis-Skitski (nedaleko od sadašnjeg Simferopolja). Krajem III. st. pr. n. e. grad dostiže svoj maksimalni opseg, 20 ha površine zaštićene utverdama. Glavna djelatnost Skita na Krimu bilo je ratarstvo što se pojašnjava time da pod utjecajem prijašnjeg snažnog razvoja stočarstva i nepovoljnih ekoloških uvjeta, stanje stepa na poluotoku nije omogućavalo daljnji nomadski način života. Prostor koji su naseljavali Skiti isticao se plodnom zemljom i dovoljnom količinom vode.

U prvom tisućljeću pr. n. e. na jugu Kryma, pretežno u gorskom dijelu poluotoka, živjeli su također i Tauri. Njihova je glavna djelatnost bila ratarstvo

1 Kerčka vrata (ukr. Кімерійські переправи) – morski prolaz između kerčkoga poluotoka na Krymu (Ukrajina) i tamanskoga poluotoka (Rusija); spaja Crno s Azovskim morem.

2 Kimerik (ukr. Кімерік) – drevni grčki grad na jugoistoku Kryma.

(u dolinama rijeka), stočarstvo i ribarstvo. Dio Taura Skiti su asimilirali, a neki od njih postali su članovi zajednica grčkih gradova.

U drugoj polovici I. st. pr. n. e. na Krymu se pojavljuju iranojezični Sarmati koji se postupno raseljavaju po čitavom poluotoku. Zbog velikog broja Sarmata u Bosporskom Kraljevstvu³ u I. st., neki antički autori ovu državu nazivaju grkosarmatskom. Arheolozi su utvrdili velik broj njihovih naselja i sarmatskih grobova. U njima je pronađen nakit, željezni mačevi, noževi i posuđe itd. U III. st. broj Sarmata na Krymu drastično je smanjen što je povezano s njihovim povlačenjem s poluotoka te sudjelovanjem u pohodima u središnjoj i zapadnoj Europi zajedno s germanskim plemenom Gota. Alani, potomci Sarmata, zajedno su s Vandalima, još jednim germanskim plemenom, u zapadnom dijelu Afrike utemeljili Kraljevstvo Vandala i Alana⁴, a godine 455. razorili su Rim.

S ukrajinskog prevela Ana Vladimir

Skiti

3 Bosporsko Kraljevstvo (ukr. Босфорське царство) – osnovano ujedinjenjem grčkih gradova kolonija.

4 Kraljevstvo Vandala i Alana (ukr. Вандало-Аланське королівство), država plemena Vandala i Alana. Veliki gubitci vandalskih plemena i njihovih saveznika Alana doveli su do ujedinjenja Vandala Silinga, Vandala Hastingsa i Alana u jedan vandalski narod pod vladavinom dinastije Hastingsa.

Oleksandr Odrin

Stanovnici Kryma u antičko doba

Tijekom gotovo čitavog antičkog doba, odnosno cijelog tisućljeća, od kraja VII. st. pr. n. e. do IV. st. n. e., na Krymu se jasno izdvajaju tri etnokulturne zone, tri zasebna „svijeta“.

Prvi „svijet“, svijet je autohtonog stanovništva Kryma koji se najvećim dijelom nalazio u gorskom Krymu. Drugi „svijet“ čine zemlje nomada u stepi i sjevernom prigorju, a treći je pripadao grčkim doseljenicima na istočnoj i zapadnoj obali Kryma. Točnije rečeno, pojava novih plemena i etnosa te njihovi raznovrsni međusobni kontakti, poput asimilacije, protjerivanja, istrebljenja itd., odredili su promjene etničkog sastava stanovništva poluotoka.

Jedan od prvih imenom nam poznatih naroda na Krymu bili su Tauri. Oko njihova se podrijetla još uvijek vode rasprave. Neki znanstvenici Taure smatraju potomcima drevnih Kimerijaca koji su naseljavali stepe Pricrnomorja, drugi ih vide kao doseljenike sa sjevernog Kavkaza, a treći tvrde da su Tauri potomci plemena koja su naseljavala prigorje Krymskog gorja u kasnom brončanom dobu. Ali većina Taure smatra nositeljima kyzyl-kobynske⁵ arheološke kulture koja je nastala u VIII. st. pr. n. e. u prigorju Krymskoga gorja. Iz prigorja Tauri su se pomalo počeli premještati na jug, u planine i južno priobalje. S pojavom Skita, Tauri su bili prisiljeni napustiti šumsku stepu u prigorju, povlačeći se više u planinske predjele. Ondje su se bavili prilično primitivnim ratarstvom i stočarstvom. Još jedan „znanat“ koji je proslavio Taure u antičkoj književnosti bilo je piratstvo.

Do danas nam ostaju nepoznati razlozi zašto su se dvije grupe Taura kasnije premjestile u stepski Krym. Prva, na prijelazu VI. i V. st. pr. n. e. u kerčko Priazovlje, a druga u IV. st. pr. n. e. u područje oko jezera Donuzlav na tarhankutskom poluotoku. Treba obratiti pozornost na to da su se u obje regije Tauri pojavili nedugo nakon pojave grčkih doseljenika.

Sjeverni susjedi Taura, barem u drugoj polovici VII. st. pr. n. e., bili su Skiti. Skitska su nomadska plemena nakon naseljavanja stepskog Kryma,

5 Kyzyl-kobynska kultura (ukr. Кизил-кобинська культура), arheološka kultura od kasnog brončanog do ranog željeznog doba u planinama i prigorju Kryma.

s vremenom prodrli u šumsku stepu prigorja Krymskoga gorja, protjeravši odatle Taure (asimilirajući, po svojoj prilici, jedan dio njih).

Skiti su svoje prebivalište imali u okolicama antičkih naselja na kerčkom i tarhankutskom poluotoku, a od IV. st. pr. n. e., moguće i u prigorskim predjelima.

Skitsko pleme koje se nastanilo na Krymu bilo je vrlo moćno sudeći po veličini Biloğirskog groblja skitske aristokracije, jednog od najvećih kurganskih groblja Pricrnomorja na kojem se pokapalo više plemstvo krymskih Skita.

Na Krymu su se, gotovo istovremeno sa Skitima, pojavili i Grci. Njihovo pojavljivanje na poluotoku možemo datirati na kraj VII. st. pr. n. e., u vrijeme postojanja taganroškog naselja u Podonju. Naravno, doći u Taganrog i zaobići krymsku obalu nije bilo moguće, barem u Kerčkom tjesnacu. Međutim, ovdje se naselja pojavljuju tek u prvoj polovici VI. st. pr. n. e., dakle znatno kasnije nego u Podonju.

U ranim fazama kolonizacije najintenzivnije se naseljavalo priobalje kerčkog poluotoka i Feodosijskog zaljeva. Grčki kolonisti postupno su nastanili gotovo cijelu obalu kerčkog poluotoka, s izuzetkom njegova jugozapadna dijela na kojem je zemlja neplodna. Stanovnici Feodosije premjestili su se na sjever, sve do Prysyašja, zauzimajući tako krajnji istok središnje krymske stepe. Kasnije, kada su svi grčki polisi ujedinjeni u moćno Bosporsko Kraljevstvo, počelo je i naseljavanje unutrašnjosti poluotoka.

U isto vrijeme Grci su provodili kolonizaciju zapadne obale Kryma, međutim ona nije bila toliko intenzivna, zasnovano je tek nekoliko malih naselja. Status većine njih (odnosno jesu li to bili maleni neovisni polisi) i dalje nije točno poznat. Jedino naselje koje je bez sumnje imalo status neovisne države, premda jako male, bila je Kerkintida (smještena na području današnje Jevpatorije). Također nam do danas nije poznato kada je utemeljen najveći polis na zapadnoj obali Kryma, Hersones. Najraniji arheološki materijal potječe s kraja VI. st. pr. n. e., međutim riječ je o fragmentima na temelju kojih nije moguće sa sigurnošću govoriti o postojanju upravo naselja u ovo vrijeme, a ne privremenog pristaništa. Iz tog razloga većina znanstvenika smatra da je grčko naselje ovdje bilo osnovano stoljećima kasnije. Stanovnici Hersonesa potkraj IV. st. pr. n. e. počeli su intenzivno kolonizirati zapadne obale poluotoka

kad su Grci naselili gotovo cijelu zapadnu obalu Kryma: od Heraklejskog poluotoka na jugu do sjeverne obale, zajedno s Tarhankutom. Nagle promjene u etničkom sastavu stanovništva Kryma počele su u prvoj trećini III. st. pr. n. e. kao rezultat pada pricrnomorske Skitije. Po svemu sudeći, na Krym su došla nova skitska plemena koja su činila snažan pritisak na grčka naselja sa zapadne obale poluotoka. Tamo su postupno uništene sve grčke predstraže nakon čega je sjeverozapadni Krym trajno izgubio grčko stanovništvo.

Daljnje promjene vezane su uz navalu Sarmata. Pod njihovim se pritiskom skitsko stanovništvo povuklo u planine, postupno asimilirajući Taure. Antički izvori tadašnje su stanovnike gorskog Kryma nazivali „Tauroskitima“. Uz to, u skitskom su se društvu dogodile radikalne promjene vezane uz proces prihvaćanja sjedilačkog načina života i promjenu sustava gospodarenja. Postojeći podaci dopuštaju pretpostavljati da su u ovom procesu sudjelovali i predstavnici grčkog stanovništva, koji su vjerojatno živjeli u najvećim gradovima kasnog Skitskog Carstva poput Neapolisa-Skitskog ili Ust-Aljmynskog naselja.

Istovremeno je počeo proces priljeva sarmatskog stanovništva u prigorje gdje su se miješali s lokalnim Skitima, namećući određeni utjecaj na njihovu kulturu (tzv. sarmatizacija). Zanimljivo je da u stepskom Krymu tada nije bilo mnogo nomadskih Sarmata.

Mnoštvo Sarmata prodiralo je i na područje Bospora, a pripadnici sarmatskog visokog plemstva aktivno su se uključivali u lokalne vladajuće slojeve. O razini međuetničkih kontakata Sarmata i Grka svjedoči činjenica da su brojni bosporski kraljevi nosili ime Sauromat, a sarmatski simboli slični pečatima koristili su se kao carski amblemi. Pritom su temelj stanovništva kerčkog poluotoka tijekom čitavog „sarmatskog“ razdoblja i dalje činili Grci.

Etnički procesi iz sarmatskog razdoblja u određenoj mjeri nalikuju onima što su se odvijali ranije, samo uz sudjelovanje drugih etničkih skupina. Tako su u gorskom Krymu mjesto Taura zauzeli Skiti (Tauroskiti), na mjesto stepskih Skita dolaze Sarmati i jedino su Grci, premda su izgubili određena područja (zapadni Krym i nekadašnju horu⁶ Feodosiju) u većini slučajeva ostaju na prijašnjim boravištima. Međutim, ta je podudarnost ponajviše izazvana specifičnošću fizičke geografije krymskog poluotoka, na koji su iz stepe

6 Hora – poljoprivredna okolica antičkoga grada.

neprestano prodirale nove grupe nomada prisiljavajući tako svoje prethodnike da potraže utočište u Krymskom gorju.

Sljedeće radikalne promjene u etničkom sastavu poluotoka nastupile su već u vrijeme velike seobe naroda u IV. st.

S ukrajinskog prevela Ana Vladimir

Jevžen Černuhin

Krymski Grci i njihova povijesna sudbina

Grci su se na krymskom poluotoku našli zahvaljujući tzv. velikoj grčkoj kolonizaciji VIII. – VI. st. pr. n. e. koja je najprije obuhvatila Mediteran. Dio onih koji su bili u potrazi za novim zemljama ili tržištem, došao je do sjevernih obala Crnoga mora gdje su se na početku osnivale trgovačke faktorije na priobalju. Tako je osnovana Olbija. U razdoblju od V. do III. st. pr. n. e. doseljenici iz raznih grčkih regija na poluotoku osnivaju gradove Kerkintidu, Hersones, Feodosiju, Nimfej, Pantikapej, Tiritaku, Mirmekij itd. Prema administrativnom ustroju to su bili gradovi države (polisi) koji su od samog početka među sobom sklapali razne saveze, a s vremenom su ušli u sastav drevnih država poput Bosporskoga Kraljevstva, Pontskoga Kraljevstva i Rimskoga Carstva. Odnosi došljaka s lokalnim stanovništvom bili su najvjerojatnije mirni te korisni za obje strane, što je zapravo i prouzročilo znatan napredak u razvitku grčkih polisa. U djelatnosti grčkoga stanovništva važno mjesto zauzimala je trgovina, s jedne strane trgovali su s nomadskim Skitima, a s druge s grčkim metropolama kamo su isporučivali prehrambene proizvode, kožu i sirovine.

Znatne promjene u odnosima među nomadskim narodima Pricrnomorja s vremenom su narušile mir na poluotoku. Počevši od III. st. pr. n. e. grčki polisi često su bili pod opsadom ili su ratovali sa Skitskim Kraljevstvom. Naposljetku, krajem II. st. pr. n. e. nakon što su Skiti došli u sukob s vojskom kralja Mitridata VI. Eupatora, svi grčki polisi Tauride, kao i Bosporsko Kraljevstvo, dolaze pod protektorat Ponta, a poslije poraza Mitridata pokoravaju se Rimu. U rimsko se doba život u grčkim polisima normalizira, prigradsko domaće stanovništvo u velikoj se mjeri asimilira s Grcima, prihvaćaju grčku kulturu, često već u

njezinoj kršćanskoj varijanti. Takvo stanje traje do III. st. kada u Tauridu naglo nadiru germanska plemena Gota. Osvajači uništavaju kasnu skitsku državu, zauzimaju male grčke gradove, uzrokuju veliku migraciju stanovništva, ali se u konačnici smještaju na poluotok stvorivši nekoliko samostalnih država. Međutim, sljedeća kršćanizacija Gota pogoduje njihovom ulasku u zajednički civilizacijski prostor i zbližavanju sa stanovništvom grčkih polisa.

„Velika seoba naroda“ IV. – VI. st. djelomično „ispire“ s Tauride aktivno nomadsko stanovništvo, ali uz sve teškoće davni polisi i dalje su postojali. Jačanje Bizantskog Carstva od VI. do IX. st. pogoduje daljnjoj konsolidaciji stanovništva na jugu poluotoka, nastaje nekoliko kršćanskih eparhija s metropolitima na čelu. Upravo u ovo vrijeme nastaje određena jezgra grčkojezičnoga stanovništva poluotoka u koju su ušli predstavnici drevnih etnosa: Grka, Skita, Alana, Gota i dr.

Određene promjene u kulturnom okruženju Tauride također su mogle biti posljedica u povijesti poznatih selidbi iz Bizantskog Carstva na poluotok. Između ostalog, tijekom religijskih sukoba u Tauridu su bili poslani pojedini kršćanski vrhovni svećenici i brojni redovnici.

Čini se da česta promjena vlasti u stepskom predjelu poluotoka nije imala značajan utjecaj na grčke gradove i stanovništvo južnoga priobalja Tauride.

O bogatstvu i kulturnoj razini Grka djelomično može posvjedočiti osvajanje Hersonesa, najvećeg grada na poluotoku kojeg je 988. g. zauzeo kijevski knez Volodymyr. Međutim, postupno slabljenje Bizantskog Carstva, a osobito pad Carigrada 1204. g., ostavilo je taurijske Grke same s rastućom prijetnjom ratničkih nomada i njihova zauzimanja gradova. Zato stanovništvo gradova lagano opada, seli se u manja naselja i više se počinje baviti ratarstvom, vinogradarstvom, vrtlarstvom, a također ribarstvom. Ipak, konačni udarac Bizantincima zadaje tatarsko-mongolska navala 1223. g.

Tijekom XIII. st. nekadašnji grčki polisi propadaju. Osim toga, u gradovima i utverdama Tauride pojavljuju se vojne postrojbe Venecijanaca i Đenovljana koje zbog razlike u katoličkom i pravoslavnom obredu lokalno stanovništvo prihvaća krajnje negativno. Islamizacija turkijskih naroda od XIV. do XV. st. također unosi mnogo nesporazuma i sve više produbljuje jaz među raznim skupinama stanovništva.

U to vrijeme kršćani, koje je Bizantsko Carstvo prepustilo samima sebi, ponegdje se organiziraju i čak stvaraju vlastite državne institucije. Među njima najpoznatija je Kneževina Teodoro na brdu Mangup.

U XV. st. na poluotoku se već po tko zna koji put u povijesti uspostavlja određena etnička i konfesijska ravnoteža među Krymskim Kanatom, Denovljanima i od njih djelomično neovisnim grčkim kršćanima. Međutim, događaji u Maloj Aziji gdje su Osmanlije u svibnju 1453. g. konačno uspjeli zauzeti Carigrad ponovno zaoštavaju političku situaciju na poluotoku. Godine 1475. Osmanlije uništavaju Kneževinu Teodoro, zauzimaju gradove južnoga priobalja, posvuda stupaju na snagu zakoni Osmanskog Carstva. Sljedeća su dva stoljeća zasigurno bila najteža u povijesti kršćanskog stanovništva poluotoka. Bez obzira na formalno neuplitanje države u poslove kršćana, jača pritisak na „nevjernike”. Moguće je da se upravo u ovom razdoblju formira znatan dio kršćana Uruma, govornika turkijskih dijalekata, za razliku od Rumeja koji su u svakodnevici očuvali novogrčke dijalekte. Nekadašnje kršćanske eparhije također propadaju i napokon 1678. g., odlukom carigradskoga patrijarha, ustanovljena je jedinstvena zajednička Gotsko-kafska eparhija.

U XVIII. st. Krym postaje arena oštre političke borbe između Rusije i Osmanskoga Carstva za budućnost Krymskog Kanata. Kao posljedica Rusko-turskog rata i sklopljenog mira 1774. g., u tvrđavi Yeni-Kale u blizini Kerča smješta se ruski garnizon u čiji sastav ulaze Grci s Arhipelaga, davni protivnici Turaka u borbi za nacionalnu neovisnost. Gotovo istovremeno na Krymu djelatnost započinje 1771. g. izabran gotski i kafski metropolit Ignatij Gozadinov. U mnogim aspektima progrčka politika ruske vlade djelomično se ostvaruje iseljavanjem kršćana s Kryma, što je započelo u ljeto 1778. g. Na čelu iseljavanja bio je A. V. Suvorov. Prema njegovim izvješćima s Kryma je otišla 31 000 kršćana, Grka i Armenaca. Posljednji Armenci (njih oko 13 000) naselili su prostor današnje Rostovske oblasti, a Grci su se uputili prema Samarskoj palanki i Oleksandrivskoj tvrđavi gdje su bili prisiljeni prezimiti. Međutim, i sljedeće 1779. godine pitanje o dodjeljivanju zemlje grčkom stanovništvu nije bilo riješeno. Tek u proljeće 1780. iseljenici su stigli do priobalja Azovskoga mora, blizu ušća rijeke Kal'mius. Tamo se počela dodjeljivati zemlja za potrebe pojedinih naselja. Rumeji i Urumi zasebno su se naselili u 20 sela, nazvanih

prema nazivima njihovih nekadašnjih naselja na Krymu. Turkojezični stanovnici kršćanskoga predgrađa Bahčysaraja Mariampolja osnovali su grad Mariupolj.

Bez obzira na pasivan otpor preseljenju i na teška iskušenja tijekom samoga preseljenja, na Krymu su ostale tek pojedine grčke obitelji te oni koji su pristali prihvatiti muhamedanstvo. Rijetki su se uspjeli i vratiti s Priazovlja na Krym nakon što je Rusija anektirala poluotok 1783. g.

Uz to, grčki je garnizon u Yeni-Kalu nakon 1783. g. bio određeno jamstvo boljeg života za veliki broj novih doseljenika s područja Osmanskog Carstva. Novi emigranti naseljavaju se uglavnom u gradovima krymskog priobalja i u većini slučajeva ne tvore stabilne etničke skupine. Izuzetak je bila skupina Grka iz Trakije koji su vjerojatno stigli zajedno s valom bugarskih, gagauskih i albanskih izbjeglica iz Osmanskog Carstva koje su na područje Pricnomorja došle u prvoj trećini XIX. st. Potomke ovih „tračkih“ Grka koji govore novogrčkim govorom možemo susresti i danas u selu Čornopilja, koje se nalazi istočno od Simferopolja. Općenito tijekom XIX. st. Krym je naselio prilično velik broj Grka.

Osim spomenutih Grka s Arhipelaga i iz kopnene Grčke, koji su govorili novogrčkim jezikom, na Krymu se naseljavaju također pontski Grci s područja Trapezunta i Karsa gdje se očuvao poseban pontski dijalekt. Okupljajući se oko crkava i prosvjetnih društava, krymski Grci ponegdje su formirali primjetne gradske ili seoske zajednice. Pojedini predstavnici ovih zajednica široko su poznati u povijesti ne samo krymskoga poluotoka, već i Ruskoga Carstva. Na prijelomu XIX. i XX. st. prema različitim procjenama Krym je naseljavalo do 20 000 Grka.

Događaji od 1917. do 1920. g. doveli su po tko zna koji put do pada broja grčkoga stanovništva na Krymu. Znatan dio Grka otišao je zajedno s Bijelom gardom baruna Vrangela, čemu je osobito pogodio grčki konzulat na poluotoku.

Prilagođavanje ukrajinskih Grka na novu vlast bilo je prekinuto represijama 30-ih godina XX. st. Tisuće najutjecajnijih i najaktivnijih članova grčkih zajednica po cijeloj republici bilo je uhićeno krajem 1937. i strijeljano početkom 1938. g. Nastradali su i krymski Grci.

Rat od 1941. do 1945. g. također je zadao snažan udarac grčkom stanovništvu koje je ostalo na poluotoku. Brojni su njegovi predstavnici sudjelovali u partizanskoj borbi. Ali to nije spasilo ni njih osobno ni cijeli narod od deportacije u lipnju 1944. g. Više od 15 000 ljudi raseljeno je po raznim gradovima i selima Ruske Federacije, Kazahstana, Uzbekistana itd.

U sljedećim desetljećima tek su nebrojni Grci živjeli na Krymu, uglavnom su to bili novi sovjetski „migranti“ ili lokalni stanovnici, članovi ruskih ili ukrajinskih obitelji „skriveni“ pod tuđim prezimenima.

Usprkos formalnoj rehabilitaciji deportiranih naroda u 50-im godinama XX. st., sve do kraja 80-ih godina, stradalim Grcima nije vraćena izgubljena imovina niti im je pružena pomoć kako bi se vratili u svoja rodna mjesta. Štoviše, postojala je službena zabrana vraćanja na Krym. Ipak, unatoč svim preprekama, dio Grka uspio se vratiti u rodna mjesta. Na Krym su također dolazili i predstavnici grčke zajednice koji su živjeli u drugim regijama SSSR-a.

Od početka 90-ih godina XX. st. na poluotoku se širi pokret za obnovu prava nacionalnih manjina.

Danas Krym broji oko 4000 Grka. Najaktivniji među njima članovi su nacionalno-prosvjetnih društava Sevastopolja, Simferopolja, Kerča te drugih gradova i sela na poluotoku. Većina ovih organizacija, u vrijeme kada je Rusija izvršila aneksiju Kryma, pripadala je Federaciji grčkih zajednica Ukrajine.

S ukrajinskog prevela Ana Vladimir

Oleksandr Čolovko

Pozicija Kryma u međunarodnim odnosima Kijevske Rus'í

U istočnoj Europi, u VIII. i IX. st. pojavljuje se nova moćna sila – Slaveni. Potonji u to vrijeme stvaraju vlastite rane državne tvorevine, posebice u srednjem Pridnjeprovlju, ujedinjenjem Poljana i zapadnih Siverjana pod nazivom „Rus'ka zemlja“. Slavenski vojni kontingenti istočne Europe u IX. st. ostvaruju pohode na crnomorsko područje i na Istok, a osobito je poznat

Hazarski ratnik i zarobljenik

pohod na Krym i velika bitka na čelu s knezom Bravlinom. Iz izvora nam je poznato da su napadači uspjeli pokoriti zemlju od Korsunja (Hersona) do Korčeva (Kerči). Bravlinov pohod označio je početak prodiranja Rus'i na krymski poluotok, zahvaljujući čemu je istočnoslavenska vojska ubrzo počela ostvarivati udaljenije ekspedicije, neposredno na teritorije koji su bili u posjedu Bizanta. Konkretno, 860. god. vojska Rus'i napala je Carigrad.

Politika Rus' i nije se ograničila samo na vojna djelovanja na južnom prostoru. S južnim je krajevima Rus' uspostavljala diplomatske, trgovačke i ideološke veze. Sporazum iz 944. god. između Rus' i Bizanta uspostavlja važnu poziciju Kryma u politici tih država. Dokumentom su regulirani odnosi između Rusyča⁷ i stanovnika Korsunja (Hersona). Između ostalog, Rus' se nije trebala miješati Korsunjanima u ribolov na ušću Dnjepra, a također je trebala, u slučaju potrebe, štititi bizantske posjede na Krymu na čelu s Korsunjem od nomadskih napada. U traktatu bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (sredinom X. st.), u kojem on detaljno opisuje organizaciju trgovine između Kijeva i Carigrada, navodi se da je taj put imao odvojak prema Krymu, koji je počinjao kod dnjeparskih pragova te je prolazio stepom preko perekopske prevlake⁸ do Kryma.

S ukrajinskog prevela Martina Karlović

Oleksandr Ćolovko

Uloga Kryma u pokrštavanju Rus' - Ukrajine

Tijekom 80-ih godina X. st., kijevski je knez Volodymyr odlučio prihvatiti kršćanstvo. Poznato je da je preobraćenje istočnoeuropskih Slavena za vrijeme kneza Volodymyra bilo usko povezano s Hersonom. Grčki velmoža Varda Foka 988. god. podignuo je pobunu protiv bizantskoga cara Bazilija II. Car nije imao dovoljno snage za borbu s pobunjenicima pa se za vojnu pomoć obratio knezu Volodymyru. Rus'ka i bizantska strana dogovorile su da će Rus' dati odgovarajuću podršku caru, a on će zauzvrat podržati brak svoje sestre Ane i kijevskog kneza. Preduvjet je bio pokrštavanje istočnoslavenske države i njezina vladara. Međutim, i nakon pomoći rus'kih vojski u gušenju pobune Varde Foke, službeni Carigrad nije žurio s izvršenjem sporazuma s Rus' i.

To je uzrok pohoda kneza Volodymyra na bizantski grad Herson na Krymu. Grad koji su opkolili Rusyči pružao je snažan otpor napadačima. Volodymyr je poručio stanovnicima Hersona da će, ako treba, i tri godine stajati

7 Rusyči – stari naziv ukrajinskog naroda Rus'ke zemlje (Kijevske Rus' i).

8 Perekopska prevlaka – uski prolaz koji povezuje krymski poluotok s Ukrajinom.

Viktor Vasnecov, *Pokrštanje kneza Volodymyra*. Freska u crkvi sv. Volodymyra, Kijev

pod gradskim zidinama. Međutim, za to nije bilo potrebe. Bogati Korsunjanin Anastas skrenuo je pozornost rus'kom knezu na vodovod koji su potom Rusyči ubrzo presjekli. Nakon predaje Hersona, između rus'kog i bizantskog dvora obnavljaju se pregovori. Neposredno nakon što je Bazilije II. poslao sestru u Korsunj, u ovom se gradu odvijalo pokrštanje slavenskog vladara. Pristanak o obnovi pregovora objašnjava se važnom ulogom koju je Herson imao u ostvarenju bizantske politike prema Rus'i, Pečenezima (početkom X. st. ovi su nomadi zauzeli stepe sjevernog crnomorskog područja) i drugim narodima.

Obilježja hersonskog kršćanstva bitno su utjecala na uspostavljanje nove religije u Rus'i. Kijevski je dvor, od prvih dana nakon što je uveden državni kršćanski ustroj u Rus'i, težio provesti niz mjera kojima bi se ograničio crkveno-politički diktat Bizanta. Autor „Povijesti prošlih vremena“⁹ istaknuo je kako je knez Volodymyr iz Hersona (Korsunja) u Kijev pozvao mnoge svećenike koji su zajedno s bizantskim (prema ljetopisu – „caričinim“) svećenicima pokrštavali starorus'ko stanovništvo. Međutim, govoreći o podršci koju je Volodymyr pružio

9 Povijest prošlih vremena – (ukr.: Povist' vrem'janyh lit) ljetopis povjesničara Nestora nastao krajem XI. st. u Kijevu; najstariji ukrajinski pisani spomenik u kojem se povijest Kijevske Rus'i prikazuje nizom priča, pripovijetki i legendi o istočnim Slavenima, kneževskoj vladavini, pokrštanju Rus'i, osnutku slavenske pismenosti itd.

svećenstvu, u ljetopisu se spominju samo korsunjski svećenici koji su od kneza dobili glavnu crkvu u Rus' i – crkvu Presvete Bogorodice i desetinu državnih prihoda. U narodu su tu crkvu zvali „Desjatynaja“. U njezinu djelovanju važnu ulogu igrao je već spomenuti Korsunjanin Anastas. Svjedočanstvo starorus'kog pisanog spomenika zasigurno nije slučajno. Ono pokazuje izrazitu usmjerenost Volodymyra Svjatoslavyča na svećenstvo grada čije je stanovništvo neprekidno trpjelo zbog ovisnosti o carstvu i težilo autonomiji. Važno je spomenuti da je Joakim Korsunjanin, episkop Novgoroda¹⁰, također bio podrijetlom iz Hersona. U Rus' i se na početku XI. st. aktivno širio kult sv. Klimenta¹¹ čije su moći bile dopremljene iz Hersona.

S ukrajinskog prevela Martina Karlović

Oleksandr Čalenko

Položaj Krymskog Kanata u Osmanskom Carstvu

Nije poznato je li cilj osmanske ekspedicije na Krym pod vodstvom Gedika Ahmed-paše 1475. g. bio pokoravanje Krymskog Kanata. U svakom slučaju, Osmanlije nisu ništa zauzeli na poluotoku, osim denovskih kolonija i Kneževine Teodoro. Moguće je da je osmanski sultan Mehmed II. na taj način intervenirao u sukob između Mengli-Giraya i Emineka, karači-bega Širina¹², koji se između ostalog ticao podjele oko dobiti grada Kafe¹³. Međutim, u osvojenoj Kafi, Osmanlije su pronašli zarobljenog krymskog kana Mengli-Giraya. Oslobodili su ga, ali su ga poslali u Istanbul da bi se nakon tri godine vratio na molbu tog istog Emineka. Taj su slučaj osmanski sultani i navodili kao potvrdu svog suvereniteta i kao presedan za prisvajanje svojeg prava na imenovanje krymskih kanova i nadalje.

Zahvaljujući ranjivosti državnog poretka Krymskog Kanata, Osmanlije su lako pronalazili nezadovoljnike unutar države pa su ili intrigama inscenirali

10 Veliki Novgorod – osnovan 859. godine kao grad Kijevske Rus' i koji je imao ključnu ulogu u političkim događanjima.

11 Sv. Kliment Ohridski – učenik i sljedbenik Ćirila i Metoda, pisac, svetac i prosvjetitelj Slavena.

12 Jedna od najutjecajnijih obitelji Krymskog Kanata.

13 Današnja Feodosija.

potrebu da se ukloni nepodobni kan ili su to činili izravnom vojnom intervencijom.

Osmanska vlada vrlo je vješto skrivala podčinjeni položaj krymskih kanova. Oni su se smatrali potomcima Džingis-kana, dodjeljivali su im se iznimni materijalni doprinosi i obredne počasti: godišnji danak (*saljjane*), novčane subvencije i darovi u obliku skupocjenih ogrtača, oružja i posuđa prilikom svakog poziva na vojni pohod, darovi pri svakom susretu s osmanskim dužnosnicima, audijencija kod sultana prilikom svakog posjeta, vlastiti opremljeni šator u osmanskom zapovjedništvu za vrijeme pohoda, posebna gozba u šatoru vrhovnog zapovjednika prilikom pridruživanja vojsci, korištenje posebnih izraza poštovanja u nazočnosti kana. Osmanski sultani dopuštali su kanovima korištenje najviših islamskih atributa suvereniteta na teritoriju Krymskog Kanata: kovanje novca i pravo na zdravice u čast vladajućih kanova za vrijeme skupnih molitvi petkom. Naposljetku, krymski su kanovi imali pravo na samostalne diplomatske odnose. Sačuvali su se dokumenti njihovih veleposlanstava u Danskoj, Švedskoj, Prusiji, Austriji, Poljsko-Litavskoj Uniji i Velikoj Kneževini Moskvi. Pritom je Krymski Kanat ubirao novčani danak od posljednje dvije države.

Ipak, ti atributi suvereniteta, i oni simbolični i oni materijalnog karaktera, dodjeljivali su se samo vladajućim kanovima, s time da im doživotno uživanje tih prava nije bilo zajamčeno. U stvarnosti se volja sultana smatrala višom od bilo kakvih dinastičkih privilegija nasljednika Džingis-kana. U stvari krymskim se kanovima nije jamčilo čak ni pravo na život. Dakle, Krymski Kanat nalazio se u potlačenijem položaju od podčinjenih plemena na nižem stupnju u hijerarhiji stepskog carstva jer su čak i takvim plemenima nastavili vladati vlastiti dinasti kojima su bili određeni samo nadzornici i suupravitelji.

Osmanski sultani također su imali pravo po vlastitu nahođenju zahtijevati od krymskih kanova da sa svojom vojskom sudjeluju u njihovim vojnim pohodima. Presedan je stvoren kada je kan Mengli-Giray bio pozvan da pomogne u pohodu na Akkerman 1484. godine. Kasnije su krymske postrojbe pridružene osmanskoj vojsci u njihovim pohodima na Ugarsku i Perziju (od 1578. g.) pri čemu su u posljednjem slučaju tatarsku konjicu prevozili brodovima preko Crnog mora. Odbijanjem takvog poziva prijetila je opasnost od svrgavanja s krymskog trona, dakle u stvarnosti je poziv u pohod bio naredba.

Prisilno sudjelovanje u vojnim pohodima bilo je važno obilježje pokorenog stanovništva Krymskog Kanata u Osmanskom Carstvu.

Još jedan aspekt ovisnosti bilo je nepostojanje vlastitog sudskog sustava u Krymskom Kanatu. Sudstvo, zajedno s imenovanjem sudaca na teritoriju Krymskog Kanata, bilo je pod jurisdikcijom rumelijskog¹⁴ kadijaskera¹⁵. Nije slučajnost što se jedan od kanova, točnije Murad-Giray III. (1678. – 1683.), koji je težio neovisnosti, nastojao vratiti tradicionalnom stepskom pravu (*t'ore*¹⁶), kao zamjenu za islamsko (šerijatsko) pravo.

Činjenice koje govore u prilog ovisnosti Krymskog Kanata o Osmanskom Carstvu, koja je uvjetovana normama stepske i islamske političke kulture, lišava smisla hipoteze o postojanju određenih ugovora među krymskim kanovima i osmanskim sultanima koje su se javile u nekim krymskim povijesnim ljetopisima. Osim toga, ta je ovisnost rasla s vremenom i značajno je ojačala u drugoj polovici XVII. st., u vrijeme osmanskih vezira iz obitelji Köprülü. Od tog vremena krymski su kanovi u praktičnom smislu nastupali kao visokopozicionirani osmanski činovnici. Većina njih nekoliko je puta tijekom svog života zasjele na kansko prijestolje.

S ukrajinskog preveo Matija Šaler

Bahčisaraj, suvremeno foto

14 Povijesni naziv za turske posjede u Europi; uključuje današnju Bugarsku, Srbiju, BiH, Albaniju, Makedoniju i dijelove Grčke.

15 Vrhovni sudac Osmanskog Carstva, odgovoran izravno velikom veziru.

16 Tip običajnog prava.

Sergij Lep“javko

Tatarski napadi na ukrajinske zemlje

Tatarski su napadi obuhvatili gotovo sve ukrajinske zemlje. Najčešće su napadali regije uz stepu: Podilja i Kijevščinu, a također i Galiciju. Njihove postrojbe stizale su do Lavova, Drogobyča, Sanoka i Zamošća (Poljska), Luc'ka i Ostroga, Kijeva i Černigiva.

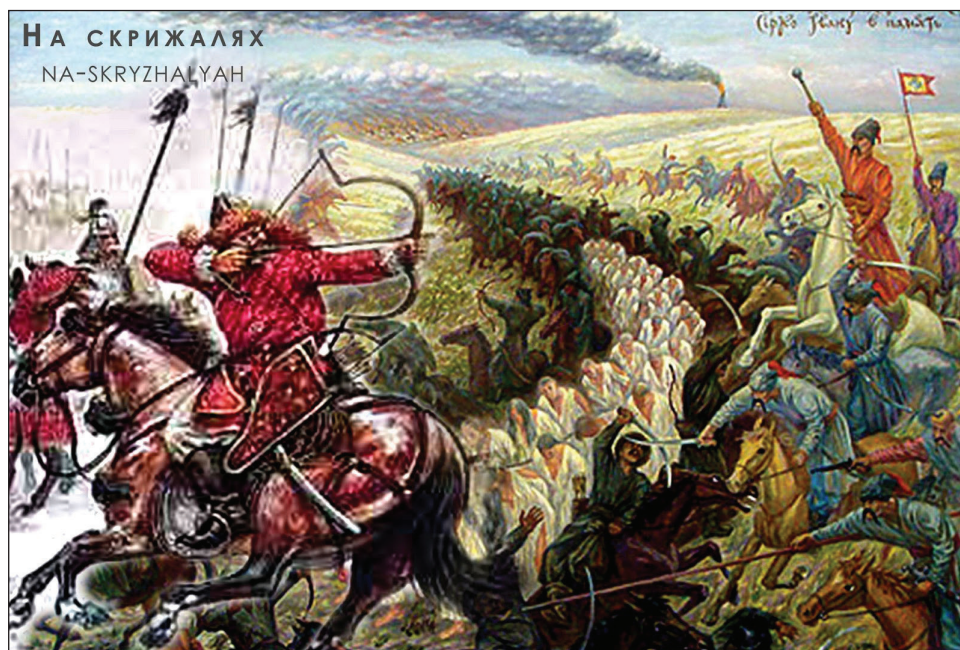
Prema opsegu, tatarske najezde mogu se uvjetno podijeliti u tri grupe – velike, srednje i male. Najjače napade ostvarile su snage čitavog Krymskog Kanata. Predvodio ih je kan osobno ili njegovi najbliži rođaci. U njima je moglo sudjelovati 20 do 40 tisuća Tatara. Takvi su pohodi uglavnom imali za cilj prodrijeti duboko u teritorij ukrajinskih zemalja, ostavljajući iza sebe samo pustoš. Prema tadašnjim izvorima, u slučaju uspjeha, Tatari su mogli zarobiti nekoliko desetaka tisuća ljudi. Napade srednjeg opsega predvodile su značajne osobe koje su vodile sa sobom po nekoliko tisuća nomada. Male napade predvodili su lokalni plemići, raspoložujući s nekoliko stotina do nekoliko tisuća osoba. Ti napadi odvijali su se neposredno na granici.

Metoda tatarskih napada gotovo se nije mijenjala. Tatarska vojska bila je slabo naoružana, nije imala vatreno oružje, nije mogla opsjedati ni gradove ni utvrde niti je mogla izdržati izravnu bitku. Zato su glavne prednosti Tatara bile u iznenadnim napadima i brzini djelovanja. Na početku naleta Tatari bi pokušali neprimjetno i neočekivano prodrijeti na ukrajinski teritorij. Ako im je to uspjelo, podigli bi tabor iz kojih su slali odrede u svim smjerovima radi hvatanja zatvorenika i plijena. Obično je lov na ljude trajao nekoliko dana. U hvativši nenaoružano stanovništvo, Tatari su se jednako brzo pokušavali vratiti u stepu. Međutim, pri povratku se tempo njihova kretanja usporio jer su se zarobljenici kretali pješice. U slučaju otpora, vrijeme napada se skraćivalo ili su se Tatari jednostavno povlačili.

Intenzitet tatarskih napada u velikoj je mjeri ovisio o međunarodnoj političkoj situaciji. Veliki val najezdi dogodio se krajem XV. i početkom XVI. st. kada je bio razoren Kijev i opustošen značajan dio teritorija, čak do sjevernih granica Ukrajine. Još se jedan značajan val dogodio tijekom 20-ih i 30-ih godina XVII. st. A najrazornijima postali su tursko-tatarski napadi za vrijeme

Kozački sukobi s tatarskim osvajačima

Spašavanje zarobljenika

Rujine¹⁷ (1663. – 1687.), kada je bila opustošena cijela tzv. Desnoobalna Ukrajina, između Dnjeptra i Dnjestra. Posljednji napad odigrao se tijekom zime 1768./1769. g. pod vodstvom kana Kırıma Giraya, koji je vezan uz početak Rusko-turskog rata 1768. – 1774. g.

S ukrajinskog prevela Marija Anđelić

Taras Čuhlib

Ugovori o savezu između ukrajinskih Kozaka i krymskih Tatara

Ukrajinski Kozaci nisu samo ratovali s krymskim Tatarima, nego su i vrlo često s njima sklapali mirovne ugovore. Počeci saveza Kozaka i hordi sežu još u prvu polovicu XVI. stoljeća, kada je čerkaški i kanjivski starosta Ostafij Daškovyč, 1521. godine na čelu kozačkih odreda, zajedno s kanom Mehmedom I. Girayem, izvršio pohod na Moskvu i Kazanj. Tada su kozačko-tatarske snage opustošile teritorij Moskovske Velike Kneževine sve do same Moskve. A nešto više od pola stoljeća kasnije, 1585. godine, drugi je kozački vođa, Jan Oryšovs'kyj, poslao svoje izaslanike krymskom kanu Gazi II. Girayu. Tada su ukrajinski Kozaci kanu predložili da im počne isplaćivati „naknadu“ u zamjenu za pristanak na sudjelovanje u zajedničkim vojnim pohodima.

Kozačko-tatarski odnosi postali su intenzivniji već u XVII. st. Dok je veliki dio Kozaka sudjelovao u Tridesetogodišnjem ratu (1618. – 1648.) pod zastavama raznih europskih vladara, vodstvo Zaporoške vojske na čelu s hetmanom Myhajlom Dorošenkom sklapa nagodbu s Krymskim Kanatom. Po mišljenju istraživača, taj se akt smatrao savezničkom i zapravo međudržavnom nagodbom, koja je u pravnom smislu bila važnija od prethodnih sporazuma o vojnoj službi koje je kozaštvo sklapalo s inozemnim vladarima.

Dakle, u prosincu 1624., krymski kalgay (najmoćnija osoba poslije kana) Mehmed III. Giray potpisuje taj dokument koji potvrđuje da je ukrajinskom

17 Razdoblje ukrajinske povijesti druge polovice XVII. st koje je obilježeno raspadom ukrajinske državnosti, općim propadanjem i krvavim ratovima na teritoriju Ukrajine.

hetmanu i čitavoj kozačkoj družbi prisegnuo na pridržavanje savezničkih obveza: „Mi, Mehmed III. Giray, krymski car, dajemo ovo naše pismo prisege zaporoškim Kozacima, prije svega gospodinu hetmanu, osavulama, atamanima i cijeloj vojsci. Potvrđujemo ovim našim pismom i prisegama, da mi i svi naši ljudi nećemo činiti nikakvu nepravdu i štetu... I od njih (Kozaka) tražimo isto... I s tom svrhom dajemo naše dugačko pismo prisege Bogu i Proroku.“ Hetman i staršina, u ime Zaporoške vojske, također su sastavili odgovarajuće pismo i potvrdili ga vlastitom prisegom.

Hetman Myhajlo Dorošenko u proljeće 1628., u skladu s ukrajinsko-krymskim sporazumima, na molbu tatarske strane pružio je vojnu pomoć Mehmedu III. Girayu kojega su u Bahčysaraju opkolile nogajske horde. Očevidad tih događaja napisao je da je uslijed napada kozačkih snaga poginulo gotovo tisuću Ukrajinaca, no opsada prijestolnice Krymskog Kanata, koju je predvodio nogajski mirza Kan Temir, bila je prekinuta. U znak zahvale, svjedoči taj dokument, „Mehmed III. Giray i kan veoma gostoljubivo primiše ukrajinske Kozake, kojima bi dopušteno objesiti svoju zastavu s prikazom križa na zidu kanove palače...“

Sklapanje kozačko-tatarske nagodbe 1624. g. snažno je utjecalo na poteze hetmana Boğdana Hmeljnyč'kog tijekom pripreme revolucije protiv Poljsko-Litavske Unije. U drugoj polovici siječnja 1648. g. hetman Hmeljnyč'kyj uputio je izaslanstvo na čelu s pukovnikom Jac'kom Klyšom u Bahčysaraj s molbom da se pošalje vojna pomoć protiv poljskih velikaša. Isprva je Islām III. Giray odbio pomoći Ukrajinacima, s obzirom na to da se nije želio uplitati u sukob s poljskim kraljem, no kasnije je obećao da će nastaviti pregovore ako Hmeljnyč'kyj nagovori donske Kozake da ne napadaju Krym. Hetman je sredinom veljače delegirao u Bahčysaraj novo izaslanstvo koje je postiglo sklapanje dogovora krajem spomenutog mjeseca (vjerojatno između 23. i 25. veljače 1648. g.). Novi ukrajinsko-tatarski savez predviđao je sljedeće odredbe: uspostavljanje prijateljskih odnosa između Hetmanščyne i Krymskog Kanata; uzajamno pružanje vojne pomoći; zabrana Tatarima da pustoše ukrajinske zemlje; hetmanska je vlada imala plaćati tatarske usluge novcem, živežnim namirnicama, stočnom hranom i dijelom ratnog plijena. Tatarski pjesnik iz XVII. st., Çan Muhamed, ovako je opjevao borbu Ukrajinaca i Tatara protiv zajedničkog neprijatelja:

I tada Tugay beg i Kozaci izađoše ususret neprijatelju i udariše zajedno,
S kozačkim pukom stajahu skupa,
Pucahu iz topova i mušketa...

Sredinom travnja 1648. g. Boğdan Hmeljnyč'kyj osobno je otputovao u Bahčysaraj gdje je „o bitnim stvarima nasamo razgovarao“ s kanom Īslāmom III. Girayem. Tijekom posjeta jedan od dvorjanina krymskog kana zabilježio je sljedeće svjedočanstvo o ukrajinskom hetmanu: „...Istinski lav, zapovjednik zaporoških Kozaka, razuman čovjek i neustrašiv junak.“ Nekoliko tjedana nakon tih pregovora kozačkoj se vojsci pridružio tatarski odred od dvadeset tisuća ljudi. Tatarska konjica, dobro podučena i prekaljena u mnogim borbama, postala je elitni rod ukrajinske vojske. To je, u spoju s kozačkim pješastvom, postalo odlučujuće u lišavanju vojske Poljsko-Litavske Unije njezine strateško-taktičke prednosti, koju je ona do tog trenutka imala na području istočne Europe.

Odnosi s Krymom imali su vrlo važnu ulogu u daljnjem razvitku rane moderne ukrajinske države. O važnosti ukrajinsko-tatarskih političkih veza jasno svjedoči činjenica da je sklapanje mirovnog ugovora između Poljsko-Litavske Unije i Krymskog Kanata 15. prosinca 1653. g. prekinulo savezničke odnose između Hmeljnyč'kog i Īslāma III. Giraya te, zapravo, prisililo hetmana Hmeljnyč'kog da u siječnju 1654. g. prizna političku nadmoć moskovskog cara. Hetmanska je vlada uza sve to idućih godina pokazala veliku diplomatsku aktivnost vezano uz obnavljanje mira s tatarskim kanom. Od veljače do travnja 1654. g. na Krymu je boravilo izaslanstvo pukovnika Semena Savyča. U kolovozu te iste godine boravilo je izaslanstvo na čelu s pukovnikom Pavlom Teterjom, a u listopadu su se u Čyğyrynu vodili pregovori s tatarskim izaslanikom Tohtamiş agom. U siječnju 1655. godine održani su razgovori s Meñli I. Girayem kod Ohmativa, u ožujku i kolovozu na Krym su poslana već iduća kozačka izaslanstva. Takvi su potezi ukrajinske diplomacije doveli do toga da je 12. studenog 1655. g. kod Ozerne sklopljeno primirje između hetmana Boğdana Hmeljnyč'kog i kana Meñli I. Giraya. Na taj je način bio ostvaren glavni zadatak: postizanje neutralnosti Krymskog Kanata u ratu Ukrajine protiv Poljske. No, to je primirje, nažalost, kratko trajalo. Iz raznih razloga, prekid mirovnih veza s Krymom u drugoj polovici 1656. i prvoj polovici 1657., doveo je do značajnog pogoršanja međunarodnog položaja ukrajinske kozačke države.

Hetman Ivan Vyğovs'kyj, koji je došao na vlast nakon smrti Boğdana Hmeljnyč'kog, nastavio je voditi njegovu politiku prema Krymu. U veljači 1658. s predstavnikom Kanata Karaš begom sklopio je vojni ugovor čija je osnova bio Veliki ukrajinsko-tatarski savez iz 1648. g. To je Vyğovs'kom odmah pružilo mogućnost da uz pomoć vojske tatarske horde kod Konotopa ostvari uvjerljivu pobjedu nad velikom moskovskom vojskom koja je brojala više tisuća ljudi.

Većina nasljednika hetmana Boğdana Hmeljnyč'kog i Ivana Vyğovs'kog: Jurij Hmeljnyč'kyj, Pavlo Teterja, Stepan Opara, Petro Dorošenko, Petro Suhovijenko, Pylyp Orlyk, potpisivali su ugovore s tatarskim vladarima o vojno-političkoj uzajamnoj pomoći, no oni nisu bili tako učinkoviti kao prvi mirovni ugovor između Kozaka i Tatara 1624. g. te Veliki savez između Hetmanščyne i Krymskog Kanata 1648. godine.

S ukrajinskog prevela Dora Predojević

S. Vasylkivs'kyj. Kozak u stepi, 1905

Oleksandr Čalenko

Otkada je Rusija počela osvajati Krym?

Ideju osvajanja islamskog svijeta, a ponajprije ponovnog osvajanja kršćanske prijestolnice Carigrada, u Moskovskoj su državi prvobitno propagirali grčki hodočasnici koji su onamo dolazili u potrazi za milostinjom; stoga je upitno je li knez Adašev taj koji je savjetovao caru Ivanu IV. Groznom da prisili krymskog kana da prizna carsku nadmoć ili da mu silom oduzme posjede. Ali upravo je taj car prvi napravio konkretan korak u tom smjeru, poslavši 1559./1560. godine unajmljenog ukrajinskog kneza Dmytra Vyšnevec'kog da zauzme osmansku utvrdu Azak¹⁸.

Ta avantura završila je neuspješno. Zato je još stoljeće moskovska vlada smatrala praktičnijim razmijeniti veleposlanike, otkupiti se od Kryma dankom, pa čak i uvesti posebne poreze kako bi prikupljenim sredstvima otkupila moskovske zarobljenike.

Međutim, zahtjevi kršćana unutar Osmanskog Carstva da ih se oslobodi od jarma „nevjernika”, nisu se stižavali. Između ostalog, ideju o osvajanju Kryma 60-ih godina XVII. st. u Moskvi je vatreno zastupao Hrvat Juraj Križanić.

Moskovska vlada zasigurno se zanjela tom idejom jer ju je pokušala ostvariti odmah nakon što je u pripojenoj lijevoobalnoj Ukrajini¹⁹ dobila pogodan vojni prostor za napade na Krym, te kozaštvo, silu iskusnu u ratovanju u stepama. Tijekom prvih pohoda 1687. i 1689. godine rusko-ukrajinska vojska pod vodstvom kneza Vasilija Golicina i ukrajinskih hetmana Ivana Samojlovyča i Ivana Mazepe, približila se poluotoku. Godine 1695. ukrajinsko-ruska vojska pod vodstvom I. Mazepe zauzela je osmansku utvrdu u donjem toku Dnjepra, a sljedeće je godine car Petar I. uspio zavladatai Azakom.

U idućem razdoblju mladi je car morao skrenuti pozornost na Švedsku i uopće na baltičke zemlje. Doduše, kasnije se vratio u rat s Osmanskim Carstvom, ali je u pohodu na Prut 1711. bio poražen i prisiljen odreći se Azaka. Međutim,

18 Azak – staro ime za Azov, grad na ušću rijeke Dona u kojem se nalazila osmanska utvrda, Azovska tvrđava.

19 Lijevoobalna Ukrajina (ukr. Лівобережна Україна) – naziv za dio Ukrajine koji se prostire na lijevoj obali Dnjepra.

Krym u doba Osmanskog i Moskovskoga carstva

upravo je Petar I. bio prvi među ruskim političkim čelnicima koji si je stavio u zadatak osvajanje Kryma. To je obznanio europskim monarsima tijekom svog Velikog poslanstva 1697./1698. Pritom je realno, a to treba priznati, istodobno ukazao na potrebu „obuzdavanja“ Kozaka, odnosno dovođenje i Ukrajine pod kontrolu. Tako su oba zadatka istodobno izvršena, unatoč ključnoj ulozi Kozaka u ratovima 1735. – 1739. i 1768. – 1774. Nakon osvajanja i odvajanja Kryma od Osmanskog Carstva, likvidacija Zaporožske vojske izvršena je 1775. godine, a nakon konačnog pripojenja Krymskog Kanata, uslijedilo je pretvaranje ukrajinskih seljaka u kmetove i preobrazba ukrajinskog kozaštva u rusku redovnu vojsku 1783. godine.

S ukrajinskog prevela Lucija Đuretić

Pavlo Usenko

Uzroci i posljedice deportacije Grka iz Krymskog Kanata 1778. godine

Između uništavanja Zaporoške Siči 1775. i aneksije Kryma 1783. godine, značajna etapa u politici peterburške vlade (koju je inspirirala Katarina II.) bila je deportacija autohtonih taurijskih Armenaca i onih njihovih sunarodnjaka koji su uskoro prozvani mariupoljski Grci. To je ostvareno za vrijeme poprilično prividne krymske autokracije pod ruskim patronatom čija je snažna vojna ekspedicija početkom 1778. godine osigurala gušenje ustaničkih snaga koje su bile neprijateljski nastrojene prema kanu Šahinu Girayu II. koji je u biti bio pod protekcijom carice. U vrtlogu tadašnjih događanja stradali su mnogi Krymljani, među kojima su se „Grcima” obično nazivali svi oni koji su ispovijedali pravoslavlje („grčki zakon”).

„Za vrijeme jake studeni nebrojeni su ljudi umirali od hladnoće... Nebrojani su stradali u međusobnim sukobima jer su ih u jednom trenutku nedaće prisilile da se međusobno pljačkaju i ubijaju za komadić kruha.” – izvještavao je o situaciji zapovjednik korpusa kažnjeničke vojske, knez Aleksandar Prozorovskij. Prema svjedočenju karaimskog kroničara Rabbija Azorja (Azarja), iseljavanje kršćana s Kryma koje se tada dogodilo, uzrokovano je time što su „Grci i Armenci, pridruživši se ruskoj vojsci, pljačkali i ubijali muslimane te se izrugivali njihovoj vjeri. Stoga su se nakon obnavljanja mira bojali da im se Tatari ne osvete za ugnjetavanje koje su proživjeli za vrijeme rata.” Isti je očevidac također naveo da su „Grci i Armenci siromašni seljaci i obrtnici koji se nisu htjeli seliti u drugu zemlju jer su mnogi od njih imali vrtove, voćnjake i polja koja su im donosila prihod.”

Carским ukazom od 11. veljače 1778. g. – glavnom zapovjedniku „obje strane Dnjepra”, namjesniku Slobožanščine i Malorusije, feldmaršalu Petru Rumjancevu-Zadunajskomu – hitno je naloženo da se nakon očekivanog neodgodivog povlačenja Rusa s poluotoka pobrine za pouzdanu obranu okolice Perekopa, kao i za mogući bijeg krymskih kršćana: deklarativno – „od ugnjetavanja i bijesa pobunjenih Turaka, koji ih zbog njihove vjere i odanosti

prema nama neminovno može snaći.” Za dva tjedna naredba se promijenila: „Kršćane odsada pozivati da se presele u Azovsku i Novorosijsku guberniju...”

Tako je izmišljena „prijetnja” postala službeno obrazloženje za pokretanje predviđene akcije. A među prikrivenim motivima skrivali su se mnogi – od onih relativno manje bitnih, na primjer kako bi se napakostilo bahčysarajskom vladaru koji nije uvijek primjereno komunicirao s okolinom, ne bi li se tako doimao nemoćnim pred stranim protektorima (tim više što je već naumio premjestiti glavni grad u Kafu-Feodosiju, drsko sanjajući o stvaranju Crnomorskog Carstva), do onih ozbiljnijih kao što je destabilizacija šarolike crnomorske regije. Očigledno da je iseljavanje oslabljivalo krymsku državu te ju je toliko opustošilo da joj je i suverenost bila oslabljena i društveni razvoj usporen. Tako se realizacija ključne težnje carizma, tj. podvrgavanje Kanata ruskoj dominaciji, strateški pojednostavljivala.

Pustošenje južne obale Kryma stavilo ih je na kušnju da pokušaju prisvojiti vrijedna zemljišta Kanata. Kan je ubrzo požurio prisvojiti nekoliko stotina voćnjaka i vinograda svojih podanika koji su 1778. g. bili evakuirani, no 1783. i sam je izgubio posjede koje su na kraju na duže vrijeme zauzeli Rusi. Osim toga, preseljenici su zapravo bili potencijal koji je trebao pomoći carskoj kolonizaciji koja se odvijala uokolo: pomoći oko prostora koji je donedavno pripadao Zaporoščima i oko drugih zemalja koje su bile obuhvaćene vizijom „Grčkog projekta” Katarine II. jer planiralo se uništiti resurse Velike Porte do Azije i osvojivši Balkan, u Carigradu (Istanbulu, Bizantu) ambiciozno uskrsnuti pravoslavno prijestolje za Kostjantina (Konstantina), mladog unuka monarhistice, kojem je pretenciozno nadjenuto ime istočnorimskih careva – *basileus*, imajući u vidu opsežnost sljedećih etapa borbi za crnomorsku i globalnu hegemoniju.

Reskript od 9. ožujka 1778. g. zahtijevao je da se „Grke i druge kršćane” nagovori na preseljenje na područja koja su za njih pripremljena, nudeći im „razne povlastice”. Jedinствену specijalnu operaciju predvodio je inicijativni general-poručnik Aleksandar Suvorov (budući generalisimus), koji je, oslonivši se na dva okupacijska korpusa, krymski i kubanski, konsolidirao lokalne nemuslimanske elite (svećenički vrh kršćanskih vjeroispovijesti) te je, spretno se posluživši, prije svega, podmićivanjem, demagogijom, dezinformiranjem i zastrašivanjem, iznenada Šahina Giraya stavio pred gotov čin, rekavši mu

kako se „najsvjjetlija carica svih Rusa, osvrće na molbe kršćana koji na Krymu žive, da ih oslobodi od prijetnji bijede i potpunog uništenja, jer su im još tijekom posljednje pobune sumorni Tatari javno obećali da će im se prvom prilikom osvetiti, pa zbog čovjekoljublja i iz obveze da zaštititi zakon kršćanski, premilostivo im dopušta da se presele unutar njezinih granica.” Kan je prisilno podržao odlazak kršćana: 23. srpnja naredio je svojim časnicima da ne naude onima koji su naumili napustiti domovinu. K tome, grof P. Rumjancev-Zadunajski inzistirao je da ruski diplomat, rezident (veleposlanik) Andrej Konstantinov svečano uvjeri „kana, dužnosnike i ostale”, da im „tu neovisnost, koju su dobili od Rusije, nitko nikad neće oduzeti”, te da će „ju vječno uživati”.

Tijekom dva mjeseca, počevši od 28. srpnja, inicijativan i odlučan A. Suvorov, postupno potkopavajući krymsko gospodarstvo, hitro je s poluotoka izveo više od 30 000 stanovnika koji su se u dugim kolonama spojenih kola vukli glavnim Muravskim putem preko Perekopa do Oleksandrivskog predgrađa (današnje Zaporizja).

No ta se šarolika konjanička povorka „prijateljstva krymskih kršćana grčkog, armenskog i katoličkog zakona” razdvojila. Jedna se njezina sastavnica, armensko-gregorijanska, nakon smrti svoga poglavara, arhimandrita Petra (Petrosa) Margosa (Margosova, Markosova, Markisjana), krajem 70-ih godina XVIII. stoljeća naselila uokolo tvrđave svetog Dymytrija Rostovs’kog u Nahičevanu i okolnim naseljima, pri čemu je vodeću ulogu imao Howsep Arghutjan (Josip Argutinski), budući katolikos. Dio se Armenaca zajedno s paterom Iakovom (Jakovom, Akopom), zadržavši se u Samari (Novoselyci, Novoselivci) — pokraj onog Katerynoslava koji je 1784. g. preimenovan u Novomoskovsk – nakon ruskog upada na Krym vratio u rodni Karasubazar. A „krymski kršćani grčkog zakona” (citat iz upućene im darovnice od 21. svibnja 1779. g.), nakon iscrpljujućih putovanja u porječju rijeka Orilj i Kiljčenj, iz Marianopolja (isprva Pavlohrad, koji su tada naselili prognanici iz uništene Kaljmius’ke palanke²⁰; kasnije selo Pavlivka), iz Luğans’ka (Luğanka, prije Matvijivka, današnji Pavlohrad) u ljeto 1780. godine stigli su u Nadazovje „kako bi se naselili i izgradili isključivo svoj grad”. Upravo je tamo 29. rujna 1779. godine miljenik i tajni čovjek carice, knez Grigorij Potemkin „Grcima koji su izišli s Kryma” ustupio područje za naseljavanje. Naseljavali su se i

20 Administrativna jedinica u Zaporoskoj Siči u XVIII. st.

„Heleni” i turkojezično stanovništvo (Urumi ili Bazarjani, „turkofoni”, „Grko-Tatari”). Znakovito je da su se predstavnici različitih jezičnih skupina međusobno sporazumijevali krymskotatarskim jezikom.

Katarina II. platila je Šahinu Girayu i njegovim begovima 100 000 rubalja za njihove gubitke te je svečano proglasila zaštitu stečenog joj „dragog stanovništva”, kako bi „spasila” one koje su prisiljene bježati od „opasnog jarma i zla”. A „dobronamjernu” brigu vođa stada novopečenih izbjeglica, gotfijskog i kafijskog (gotskog i kefejskog) metropolita Iġnatija, nazvala je „podvigom savjesti”.

Iz taurijskih gradova, sela i manastira 1778. godine krenulo je ukupno 219 Gruzijaca (prema drugim podacima — 287), više od 160 „Vlaha” (Rumunja ili Moldavaca) i gotovo 18 500 osoba koji su zabilježeni tek kao „Grci” (njihovu manjinu treba istaknuti, do 40 % bilo je samo grčkojezičnih „Romeja” („Rumeja”). „helenofona”, „Grko-Helena”). Za potrebe doseljenika vlada je izdvojila više od 75 000 rubalja. Na nesrećom posutom putu pratile su ih nedaće i bolesti, na tisuće ih je umiralo. Neki su od njih putem nestajali, „izgubili se”, te bi se, unatoč rizicima, vraćali na Krym ili krenuli prema luci Taganrog.

Opustjelim područjem Kanata Katarina II. zavladała je praktički bez ikakva otpora, no 90-ih godina XVIII st. njezina se agresivna politika preusmjerila s juga na zapad, prema konačnom uništenju Poljsko-Litavske Unije i njezinu podređivanju ruskoj, austrijskoj i pruskoj kruni. A mariupoljski Grci u potpunosti su ostali u pozadini zbog iskrcavanja crnomorskih Ukrajinaca na Taman 1792. g. Ukorijenili su se u jejsko-kubanskom međuriječju (s otokom Fanagorija), nakon čega je Azovsko more za dvoglavog orla postalo unutrašnjim.

Od Mariupolja (Mariopolja, Marnopolja, Marnopillja), prvotnog Pavlovs’ka (Pavlivs’ka) osnovanog na temeljima nekadašnje kozačke utvrde Kaljmius te susjednih mjesta Kafe (Kefe), G’ozele (G’ozleve), Karasubazar (Karasu, Karasivka), Mariam (Mar’’jine, Mar’’jins’k), Bahčysaraj, protezao se svojevrsno uređen lokalni masiv (od 1807. g. „grčki okrug”, do 1859. g. formalno pod Taganroškom upravom) s više od dvadeset sela, čiji su nazivi u osnovi bili povezani sa sjećanjima na Tauridu: Stari Krym (Eski-Krym, Jeski-Hyrym, danas dio Mariupolja), Jalta, Urzuf (Ġurzuv, Ġurzuf, Mažar, Kyzyltaš, kasnije Zelene), Beševe (Bešuj, Starobeševe), Laspa (Laspi, Stara Laspa, Starolaspa),

Grki priazovske regije, suvremena fotografija

Styla (Stylja), Kamar (Komar, Kamara), Karakuba (Arğyn, Stara Karakuba, Velika Karakuba, Rozdoljne), Ulakly (Ulla-Hylly, Žyndejenj, Demrek, Žemrek, Džemrek, Čemrek), Sartana (Prymors'ke), Manğuš (Peršotravneve), Čerdakly (Čerdahly, Čardakly, Kremenivka), Boğatyr (Bağatir), Karan' (Ğranitne), Čermalyk (Čermanly, Čermandly, Čurmalyh, Čermajily, Zamožne), Anatolija (Anadolj), Volnovaha, Kostjantynopilj (Konstantynopolj, Funa, Demerdži, Mažar, Madžary), Veliki Janisolj (Salğyr-Janisolj, Velika Janisolj, Kzebaš, Velika Novosilka), Mala Janisolj (Mali Janisolj, Janysala, Mala Jenisala, Harahla), Nova Karakuba (Krasna Poljana), Kremenčyk (Eski-Kremen, Stari Kremenčyk), Novyj Kremenčyk, Malyj Kremenčyk... Nazvana u čast metropolita nastala je Iğnatijivka (Ėorğijivka, Ėjurdži, Dubivka, Dubrivka, Ignativka, Ėnativka, Stara Ėnativka, Staroğnativka) u kojoj su živjeli Gruzijci, ali i Vlasi koji su se potom preselili u Novoğnativku (Novo-Iğnatijivku).

Pridošlice su imale „najviše” povlastice, prije svega porezne, koje su potvrdili Pavao I. i Aleksandar I. U Mariupolju je funkcioniralo gradsko vijeće i „grčki sud”.

Zanimljivo je da je hiroviti G. Potemkin odatle 1789. godine prema crnomorskom mjestu Autka uputio skupinu lovaca na kamenice. Međutim, na zabranu povratka doseljenike su pomno „podsjećale” brojne oružane jedinice koje su bile spremne umiriti neposlušne koji su se htjeli vratiti u domovinu. Nije uzalud folklor mariupoljskih Grka sumorno opjevao peripetije tog nezaboravnog razdoblja. S druge strane, Krym je opjevan zbog blaga koja su u njemu navodno zakopana.

S ukrajinskog prevela Martina Brezak

Tetjana Bykova

Administrativna inkorporacija Kryma u Rusko Carstvo

Ruski imperij neprestano je širio svoje granice. Sredinom XVIII. st. znatno se približio crnomorskom priobalju. Nakon Rusko-turskog rata 1768. – 1774. Krymski Kanat proglasio je neovisnost od Turske. Rusija je dobila mogućnost neposrednog utjecaja na događaje koji su se odvijali na teritoriju poluotoka.

Negodovanje europskih država zbog jačanja ruskog utjecaja na tom području nije davalo Katarini II. mogućnost slobodnog djelovanja na Pricrnomorju i Krymu. Imajući to na umu, ruska vlada isprva si nije postavila za cilj konačno pripajanje Krymskog Kanata. Neophodna joj je bila samo kontrola nad Krymom i sjevernim Pricrnomorjem. Proglašenje neovisnosti Krymskog Kanata davalo je carskoj Rusiji mogućnost da raširi sferu svog utjecaja, a da pritom na sebe ne skrene pozornost Europe. Potpisivanje dogovora o savezu između Krymskog Kanata i Ruskog Carstva znatno je oslabilo položaj Osmanskog Carstva u pricrnomorskoj regiji.

Šezdesetih i sedamdesetih godina XVIII. stoljeća Krymski Kanat nije bio država u kojoj je živio samo jedan narod. Tamo se odvijala neprestana borba raznih skupina koju je poticala Turska jer zbog česte smjene kanova na Krymu se nije mogla ustaliti stabilna vlast. Na teritoriju Kanata, između ostalog, živjeli su krymski Tatari te plemena nomadskih jedisanskih, jedičkulskih, budžačkih

i džambajlučkih Tatara. U povijesnoj literaturi najčešće se objedinjuju pod zajedničkim imenom – nogajski Tatari. Oni su činili gotovo 40 % stanovništva Krymskog Kanata te su živjeli nomadskim životom po čitavom teritoriju krymskog poluotoka, ali i izvan njegovih granica.

Značajan dokument koji dočarava tadašnju situaciju u Krymskom Kanatu jest „Tumačenje položaja i sklonosti krymskih, budžačkih i nogajskih Tatara s prikazom ukorijenjenih neslaganja i nepovjerenja među hordama (...) te najboljeg načina na koji ih se može navesti da se odvoje od Visoke Porte“. Taj dokument sastavio je P. Veselickij, kancelarski savjetnik Kolegija (ministarstva) vanjskih poslova, 1769. g. za zapovjednika ruske Druge armije, general-anšefa P. Panjina. U „Tumačenju“ Veselickij detaljno opisuje područja koja zauzimaju i kojima se kreću sve tatarske horde, kao i odnose koji su Tatari međusobno uspostavili.

O krymskim Tatarima Veselickij je pisao: „Krymski su Tatari, kao što je znano, sjedilački narod koji se, s obzirom na položaj svoga poluotoka i plodnost zemlje, većinom bavi izgradnjom nastambi, trgovinom, stočarstvom i ratarstvom. Po tome su krymski Tatari drugačiji od drugih nogajskih Tatara koji se razlikuju svojim načinom života i vještim vojnim razbojništvom i krajnjim prezirom prema ostalim Krymljanima. Stoga se nogajski Tatari smatraju najpodlijima. Ostale tatarske horde vode nomadski način života, bave se stočarstvom i pljačkanjem susjeda.“ Opisujući razlike među tatarskim hordama, Veselickij ističe kako će se najjače horde, jedisanska i budžačka, najlakše od svih moći pridobiti da se odvoje od Turske i pripoje Rusiji.

Ruska vlada bila je toliko zainteresirana za odcjepljenje Kryma od Turske da je 16. listopada 1769. g. Katarina II. poslala P. Panjinu reskript sljedećeg sadržaja: „Mi smatramo da bi bilo moguće oslabjeti vjernost tatarskih naroda i cijeloga Kryma prema osmanskoj Porti, kad bi ih se navelo na razmišljanje o postizanju neovisnosti od bilo koje vlade našim obećanjem da ćemo im u tome realno pomoći.“ Što se tiče praktičnog ostvarenja tih zamisli, carica je dala Panjinu potpunu slobodu da djeluje samostalno u skladu s nastalim okolnostima.

Pokušaji pripajanja Kryma Rusiji nastavljali su se i dalje koristeći se podjelama u tatarskom društvu te potičući separatistička raspoloženja Nogajaca.

P. Gejsman i O. Dubrovskij pisali su: „... Vodeći pregovore s Tatarima, čas ih plašeći, čas im laskajući, pritom vrlo vješto zaobilazeći nespozrazume među njima i zaporoškim Kozacima, snalažljivo je pridobivao Tatara da prihvate zaštitu Rusije... i trudeći se, na taj način Panjin je na kraju uspio pridobiti njihovo povjerenje i oslabjeti njihove ponekad vrlo opasne snage. Postignuvši tako međusobni mir među većinom hordi, istovremeno je olakšao daljnje odnose i čak pokoravanje Kryma.“ Prve horde koje su prihvatile savez s Rusijom i odbile tursku vlast bili su Nogajci, jedisanske i budžačke horde. Njihov su primjer slijedili i jedičkulski i džambajlučki Tatari. Daljnja sudbina Kryma mogla se predvidjeti.

Službeni povod kojim je carska vlada namjeravala pripojiti Krym Ruskom imperiju po tumačenju Katarine II. bio je sljedeći: „Pretvaranje Kryma u slobodno i neovisno područje nije donijelo mira Rusiji, već je rezultiralo novim brigama s pozamašnim gubicima. Povijesno iskustvo iz razdoblja prije 1774. g. pokazalo nam je da neovisnost nije odviše svojstvena tatarskim narodima pa kako bismo ju obranili, trebamo uvijek biti naoružani i u vrijeme mira iscrpljivati vojsku napornim manevrima, stvarajući velike troškove kao u vrijeme rata... Uzimajući u obzir sve te okolnosti, donijeli smo odluku da drugačije pristupimo krymskom problemu i ne dopustimo da se krymski poluotok pretvori u gnijezdo pljačkaša i pobunjenika, već ga pretvoriti u dio ruske države. Takvim shvaćanjem, mi s punim uvjerenjem svima izjavljujemo našu volju o pripajanju krymskog poluotoka i njegova priključenja Rusiji.“

Ovdje se treba zaustaviti na još jednom pitanju. Politika Ruskog imperija na ovom je području bila usmjerena na stjecanje kontrole nad tjesnacima. Nastojalo se ovladati Bosporom i Dardanelima, tj. izlazom na Sredozemno more. Djelomično je taj cilj ostvaren pripajanjem sjevernog priobalja Crnog mora Rusiji – Krymskog Kanata, Kraljevine Gruzije i Armenije. No cilj koji su si zacrtali vladari Ruskog imperija bio je znatno viši: potiskivanje Turske iz Europe te ovladavanje zemljama susjednih Rusiji. Okupacija Krymskog Kanata bila je tek početkom pomno isplaniranih radnji.

Kako bi postigla glavni cilj, Katarina II. težila je stvaranju istočnog imperija, tzv. Grčkog Carstva. U rujnu 1780. g. O. Bezborod'ko predstavio je Katarini II. svoj „Memorandum o političkim poslovima“. Taj je dokument

sadržavao projekt podjele turskog teritorija između Rusije i Austrije. Prema riječima S. Solovjova, taj je dopis imao važan diplomatski značaj: njegova je autorica pokazala svoju istančanu i vizionarsku diplomatsku vještinu, taj je dopis od riječi do riječi poslan u Beč u obliku prijedloga ruske strane za sklapanje zajedničkog sporazuma.

U dopisu se predlagalo da se u slučaju sklapanja mirovnog sporazuma s Turskom, „prihvati da Moldavija, Vlaška i Besarabija pod svojim starim imenom Dacija imaju postati neovisnom državom s kršćanskim vladarom na čelu pod uvjetom da se država ta ne može pripojiti ni Rusiji ni Austriji.“ Predviđala se i mogućnost da se ratom dovede do „potpunog uništenja Turske te preporoda starodavnog Grčkog imperija u korist velikog kneza“, tj. pod egidom Kostjantina, unuka Katarine II.

Šaljući te prijedloge u Beč, Katarina II. pisala je austrijskom caru Josipu II.: „Čvrsto sam uvjeren da u slučaju da nam naši ratni uspjesi omoguće da oslobodimo Europu od neprijatelja imena kršćanskog i da ga prognamo iz Carigrada, kako Vaše Veličanstvo neće odbiti pomoći obnoviti grčku monarhiju, pod glavnim uvjetom da se ta obnovljena monarhija ima sačuvati u potpunoj neovisnosti od moje te da se na njezino prijestolje ima postaviti moj mlađi unuk; obje ove krune nikada ne smiju biti objedinjene na jednoj glavi.“

Ovaj prijedlog Katarine II. austrijskoj vladi dobio je naziv „Grčki projekt“. O tome projektu O. Bezbodorko u svojoj je autobiografiji pisao: „Od prvog trenutka razumio sam da su namjere carice o grčkoj monarhiji ozbiljne i u potpunosti sam shvatio kako je ovom projektu svojstven veliki duh, a pritom on zaista može biti i realiziran, ...ako se iskoriste sretne okolnosti“. Iz ove je izjave u potpunosti jasno da je ideja o stvaranju grčke monarhije pripadala samoj Katarini II.

Bojazan drugih europskih monarha od daljnjeg jačanja utjecaja Ruskog imperija dovelo je do toga da projekt Katarine II. nije dobio podršku te carica nije dobila mogućnost ostvariti ga. No same te težnje ruske carice štošta nam govore.

Krymski poluotok ušao je u sastav Ruskog Carstva 9. travnja 1783. g. Gotovo godinu dana poluotokom je vojnim snagama upravljalo muslimansko vijeće stvoreno upravo s tom namjerom. Drugog veljače 1784. g. dana je

zapovijed sukladno kojoj je stvorena Taurijska oblast u čiji su sastav ušli krymski poluotok, Taman i zemlje sjeverno od Perekopa pa sve do Katerynoslavskog namjesništva. Prvi gubernator Taurijske oblasti bio je Grigorij Potemkin.

Nakon smrti Katarine II. njezin je nasljednik Pavao I. ukinuo mnogo od onoga što je njegova majka uvela. Te su se promjene, naravno, ticale i Kryma. Dvanaestog prosinca 1796. g. Pavao I. ukinuo je Taurijsku, Voznesenjs'ku i Katerynoslavsku guberniju te od njih stvorio jednu, Novorosijs'ku guberniju koja je postojala do njegove pogibelji.

Nakon pogibelji Pavla I. sve su njegove izmjene ukinute i 8. listopada 1802. g. Taurijska je gubernija obnovljena. U njezin je sastav ušlo 7 kotara – tri kopnena (kontinentalna): Tmutorakanski, Dnjeparski i Melitopoljski i četiri krymska (poluotočna): Perekopski, Jevpatorijski, Simferopoljski, Feodosijski, uključujući i Kerč-Jenikale kao samostalno područje. Kasnije, s razvojem ekonomskog života, u administrativnoj podjeli Taurijske gubernije dogodilo se nekoliko teritorijalnih izmjena: 1820. g. od gubernije se izdvojio Tmutorakanski kotar, 1838. g. utemeljen je Jaltski kotar i Sevastopolj kao samostalno područje, a kroz par godina – Berdjanski kotar.

Time je Taurijska gubernija činila svojevrsnu administrativno-teritorijalnu jedinicu Ruskog imperija. Sastojala se od dva dijela: kopnene sjeverne Taurije (Dnjeparski, Melitopoljski i Berdjanski kotar) i otočnog Kryma (Simferopoljski, Jaltski, Feodosijski, Jevpatorijski i Perekopski kotar). Poseban su status uživali gradovi Kerč-Jenikale te Sevastopolj u kojem je smještena baza Crnomorske flote. Takva administrativna podjela zadržala se bez izmjena sve do 1917. g.

S ukrajinskog prevela Vana Cvek

Tetjana Bykova

Tko je postao vlasnikom najplodnije zemlje poluotoka?

Odmah nakon ruskog zauzimanja Krymskog Kanata²¹ oduzeta je golema količina bolje zemlje koja je pripadala obitelji kana. U državnu su blagajnu također ušli i posjedi onih stanovnika poluotoka koji su svoju zemlju užurbano napustili u vrijeme dolaska ruske vojske na Krym. Sve te zemlje proglašene su „napuštenima“ i „zemljom bez vlasnika“. Interesi seljaka koji su na njima živjeli nisu se uzimali u obzir jer većina stanovništva nije posjedovala nikakvu zemljišnu dokumentaciju. Primjerice, u ljeto 1799. godine 12 velikih sela Bajdarske doline iznenada su opkolili carski vojnici i žandari. Zapovjedili su stanovnicima da smjesta napuste svoje kuće jer taj prostor odsada pripada novom ruskom vladaru, grofu Mordvinovu. To se događalo po cijelome poluotoku. Tako je 1802. godine u Feodosijskom kotaru sudski postupak između zemljoposjednika Gramatikova i tatarske zajednice završio odlukom o iseljenju 124 tatarskih obitelji iz vlastitih domova.

Zemlja oduzeta Tatarima bila je podijeljena između ruskih zemljoposjednika i doseljenika, kao i među brojnim špekulantima zemljom i nekretninama. Zemlja se davala novim vlasnicima gotovo besplatno ili za simboličnu cijenu: 1 rubalj za 6 desetina zemlje.

Novi vladari Kryma, koji su slabo poznavali obilježja poljoprivrede u južnim krajevima, za nekoliko desetaka godina sasvim su uništili privredu kraja. To je među krymskim Tatarima izazvalo iseljenje takvih razmjera da su uzbunu podigli čak i sami predstavnici ruske vlasti. Tako je 1800. godine vojni general-gubernator Novorosije²² I. Mihel'son izvijestio o povećanju broja iseljenja Tatara i opasnosti od izbijanja nemira među njima, smatrajući da „uzrok tomu može biti zemlja koja im je oduzeta i nemilosrdno izrabljivanje seljaštva“. Pisao je da su ranije Tatari „oduvijek bili slobodni i nikomu nikada nisu pripadali“, a „plaćali su sporazumom dogovoreni danak na zemlju“.

21 Država krymskih Tatara od 1441. do 1784.

22 Nova Rusija – povijesni pojam jugozapadnog područja Ukrajine u sklopu Ruskog Carstva od 1764. do 1873., teritorij južne Ukrajine i dijela jugozapadne Rusije.

Međutim, vlada nije svraćala pozornost na obraćanje Mihel'sona. Zacijelo je Peterburgu bilo primamljivije mišljenje M. Mordvinova: „Kada Krym pripada Rusiji, onda, po mom mišljenju, nije potrebno iz ruske zemlje stvarati tatarsku zemlju“. Treba napomenuti da je ta misao potpuno suglasna stavovima još jedne prilično utjecajne osobe, veleposlanika Ruskog Carstva u Turskoj, A. Obreskova koji je pisao: „Rusija je osvojila Tatara i prema vojnim pravima, imajući vlast nad njima, može s njima činiti sve što želi: uništiti ih, odvesti ih u vječno i teško zarobljeništvo, preseliti ih na svoje velike posjede ili ih u njihovoj vlastitoj zemlji držati kao robove, podanike ili vlastite vazale“.

S ukrajinskog prevela Maja Širić

Pavlo Usenko

Kako je nastao Sevastopolj

Ahtijarski su zaljev, s čije se sjeverne strane u dolini kod Inkermana nalazilo krymskotatarsko naselje Ak-Jar (Aht-Jar), u razdoblju Kanata neprestano koristili brodovi Osmanskog Carstva. Posljednji put 1778. kada su bili prisiljeni spasiti se od prijetnje topovske paljbe koju je naredio general-poručnik Aleksandar Suvorov kako bi zagospodario akvatorijem. I prije nego što je ruska država službeno preuzela taurijska područja, njezina je vlada namjeravala „prisvojiti“ taj zaljev, i od 1773. g. ondje je djelovala „istraživačka skupina“ pod vodstvom navigatora Ivana Batupina, čija su istraživanja odlučno nastavili drugi istraživači.

To je područje u svoju korist kan Šahin Giray „kao zakonit i nikomu podvlašćen vladar“ nastojao prodati Katarini II. Molio je da se njegovu prijedlogu udovolji, uvjeravajući kako „takvog područja, u kojem se flota može bolje zaštititi, a vojnici se praktičnije i mirnije smjestiti, neće pronaći ne samo na ovdašnjem poluotoku, nego i na cijelome Crnome moru.“ Takvom je nagodbom kan težio utržiti više od 300 000 rubalja u zlatu, ali pridošli feldmaršal, knez Grigorij Potemkin, nalogom načelniku svoje krymske jedinice, grofu Antonu de Bal'menu, jasno je ukazao kako problem treba riješiti vojnom

silom: „Volja Njezina Najvećeg Carskog Veličanstva jest zauvijek zauzeti Ahtijarski zaljev, izvršenje čega i polažem na Vašu presvjetlost.“

Dana 17. studenog 1782. ondje su stigle dvije fregate s po 44 topa pod zapovjedništvom kapetana I. klase, Ivana Odincova, koje je iz Hersona onamo usmjerio natporučnik Ivan Gannibal. U proljeće sljedeće godine tim se posjetiteljima pridružila i azovska flotila viceadmirala Fedota Klokačova, koji je detaljno izvijestio o ovladavanju zaljevom: „U njoj je moguće imati flotu do sto borbenih plovila, povrh toga, priroda je stvorila uvale koje su podijeljene na različita pristaništa, odnosno vojno i trgovačko. Kada Njezino Carsko Veličanstvo poželi u ovdašnjoj luci imati flotu, onda će u tom slučaju ovdje biti potrebna luka, poput one u Kronštadtu.“ Napoljetku je G. Potemkin oduševljeno izvjestivši caricu o tome kako je „Ahtijar najljepša luka na svijetu“, oslikao veličanstvenu viziju: „Peterburg, podignut na Baltiku, sjeverna je ruska prijestolnica, Moskva je središnja, a Ahtijarski Herson zaista će biti južnom prijestolnicom moje vladarice.“

Međutim, umjesto naziva „Ahtijarski Herson“ carica je uvela drugi – „Sevastopolj“ (u prijevodu s grčkog „Veličanstven grad“ ili „Grad slave“). Dana 10. veljače 1784. dekretom o izgradnji novih utvrda na granicama Katerynoslavskog namjesništva tražila je ubrzavanje izgradnje velike tvrđave, „ondje gdje je danas Ahtijar i gdje se treba izgraditi uprava ratne mornarice, brodogradilište za brodove I. klase, luka te vojno naselje.“ Iste je godine u Sevastopolj, koji se prema svjedočanstvu očevidaca „poprilično utvrdio“, iz Hersona stigao crnomorski ratni brod, nazvan upečatljivim nazivom „Slava Ekaterini“. Uvjeren kako se Visoka Porta nikada neće pomiriti s gubitkom Kryma, Potemkin se zalagao za militarizaciju poluotoka pod protektoratom Crnomorske flote, koju bi aktivno mogli koristiti u napadima na tursku obalu. Ne samo da je planirao, u slučaju potrebe, zadati udarac „Sinopu i drugim mjestima“, već je i predlagao: „S obzirom na sadašnje mogućnosti, zadati munjevit napad prijestolnici samoga sultana.“

To je postalo presudno za sudbinu nove vojnopomorske baze što su odmah primijetili znatiželjni diplomati na peterburškom dvoru. „Za manje od 30 sati njezine se zastave mogu zavijoriti na sidrištu Carigrada, a stjegovi njezine vojske uzdignuti se na njegovim zidinama“ – zapisao je francuski

veleposlanik, grof Louis Philippe de Segur. Kada se 1785. g. utvrdio kadrovski sastav Crnomorske flote i admiralitet, između ostalih, sevastopoljskim borbenim brodovima postali su: „Sveti Pavao“ i „Marija Magdalena“, fregata „Sveti Georgij Pobjedonosni“. U to vrijeme otvoreni su pogoni za remont, dovršena je izgradnja mola, kasnije nazvanog „Grofski“ u spomen na grofa Marka Vojnoviča, zapovjednika eskadre, predstavljenog 1787. g. povodom dolaska Katarine II. u Sevastopolj.

Za vrijeme Rusko-turskog rata (1788. – 1791.), Crnomorska flota, brižno stvorena na Krymu, pokazala se jednim od najvažnijih faktora na moru: osmanska armada, koju su poprilično uništili Sevastopoljci, gotovo da je u potpunosti istjerana iz azovsko-crnomorskog bazena. Značajnu ulogu tada je odigrao nepobjedivi kontraadmiral Fjodor Ušakov, bivši zapovjednik bojnog broda „Sveti Pavao“, koji je dugo vremena bio viši načelnik u Sevastopolju. Njegovom zaslugom izgrađene su lučke zgrade, vojarne, vojna bolnica, zgrade za časnike. Nicole su utvrde, obogaćene moćnim bitnicama, prema posebnim smjernicama A. Suvorova koji je smatrao krajnje neophodnim da i sam grad bude snažno zaštićen. Admiralitet se bavio i brodogradnjom, položivši kobilice 1794. za dvije škune od 24 metra za veslačku flotu (porinute 18. kolovoza 1795. g., naoružane s po osam topova).

Nakon smrti carice majke, novi autokrat, Pavao I., utjelovljavao je vlastite nekonvencionalne poglede na vanjsku politiku, osmislivši planove koji su se razlikovali od ranije zacrtanih, i već je 1797. g. vratio gradu naziv Ahtijar. Njegovi su planovi sezali toliko daleko da je radi njihove realizacije došlo do vojne ekspedicije u Indiju, a pravoslavni je car skrbio i za Malteški red...

Nakon toga je po njegovoj odluci viceadmiral F. Ušakov iz navedenog središta prema Sredozemlju krenuo sa 6 borbenih brodova, 7 fregata i 3 mala plovila, da bi im u Dardanelskom tjesnacu pridodao i tamošnju eskadru, a zatim zajedno s njima krenuo na francuske oružane snage na jonskomu arhipelagu i Apeninima. Pohod je bio toliko uspješan da je genijalni zapovjednik flote zaradio nadimak „Ušak-paša“ kao i autoritet tvorca Republike Sedam Sjedinjenih Otoka (ponovno pod pokroviteljstvom Pavla I.).

Kao rezultat, Ahtijar je u novom stoljeću dočekaao povratak sudionika pobjedničke ekspedicije u kojoj nije stradalo nijedno njezino plovilo. Putopisac

Hersones, antički ostaci

Pavel Sumarokov 1802. g. nazvao ga je „gradom europskog ukusa“, čije stanovništvo već broji približno 20 000 ljudi.

Aleksandar I. je 1804. g. Ahtijar proglasio glavnom vojnom lukom Crnomorske flote. Rusija se tada ponovno našla u antifrancuskoj koaliciji, stoga je odatle protiv Napoleona prema Sredozemnom moru krenulo 6 grupa brodova, koji su na otok Krf dovezili pješadijsku diviziju. Osim toga, objedinjenoj Sredozemnoj eskadri viceadmirala Dmitrija Senjavina pridružila su se 2 ratna broda, 2 fregate, 6 korveti, 4 briga. Za vrijeme Rusko-turskog rata (1806. – 1812.) ministar pomorstva, Pavel Čičagov, razvio je strategiju proboja do Bosporskog tjesnaca koji je pripadao Visokoj Porti, kako bi i s mora i s kopna zagospodario Istanbulom (Bizantom, Carigradom, Konstantinopolom). Glavni udar predviđao se desantom između 15 do 20 tisuća vojnika Crnomorske flote. Na taj se način predlagalo mornaričkom silom zauzeti stranu prijestolnicu. Međutim, planirano se nije uspjelo izvršiti, operacije su se ograničile na

osvajanje Anape i Suhum-Kalea, na bombardiranje Sudžum-Kalea i Potija te utvrda Gelendžičkog primorja. Neuspješni su bili i masovni napadi na Trabzon (Trapezund).

Bezuspješni su također bili prodori mornarice u potrazi za neprijateljskim pomorskim snagama. Umjesto toga, pojavila se opasnost od turskih napada na Ahtijar. U tim je uvjetima 1810. g. sagrađena korveta „Krym“ s 18 topova, dužine gotovo 28 metara. Nedugo nakon završetka vojnih akcija (1813.), sagrađen je brig „Mingrelija“ sa 16 topova, a 1816. g. korveta „Jazon“ s 24 topa. Tijekom 1817. – 1820. u vodu su porinuti tender „Dionisij“ s 8 topova, škuna „Sevastopolj“ s 14 topova i brig „Merkurij“ s 20 topova, sveukupno do 1827. g. – 18 vojnih plovila.

Godine 1816. na rtu Hersones proradio je 36-metarski svjetionik. Glavni zapovjednik Crnomorske flote i lukâ viceadmiral Aleksej Grejg, 1822. g. osnovao je „Sevastopoljsku pomorsku biblioteku“. U proljeće 1826. g. Nikola I. izdao je dekret kojim je podanike obvezao da grad više „ne nazivaju Ahtijar, nego zauvijek Sevastopolj.“

S ukrajinskog prevela Tena Mašić

III.

Krym u 20. – 21. stoljeću

Volodymyr Ustymenko

Etnodemografski sastav stanovništva

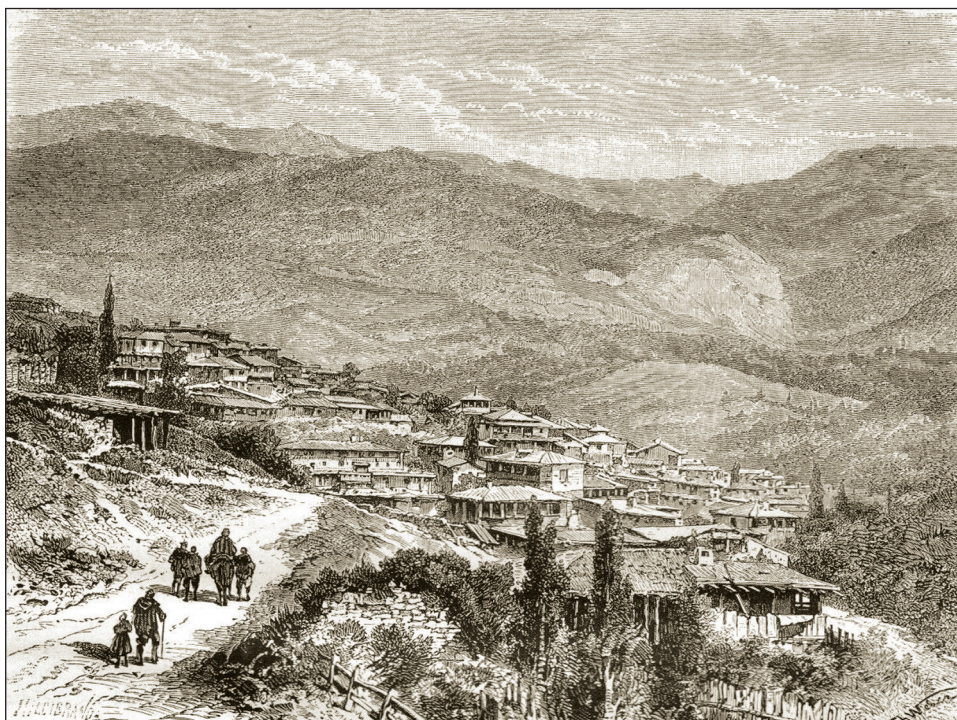
Kryma 1917. – 1920.

Za istraživanje etnodemografske situacije na Krymu početkom XX. stoljeća, temeljni su izvor bili materijali općeg popisa stanovništva Rusije iz 1897. godine. Po tim podacima na poluotoku je živjelo 546 592 stanovnika. Od toga su 194 294 stanovnika (35,55 %) bili Tatari, 180 963 (33,11 %) Rusi, 64 703 (11,84 %) Ukrajinci, 31 590 (5,78 %) Nijemci, 24 168 (4,42 %) Židovi, 7450 (1,36 %) Bugari, 17 114 (3,13 %) Grci, 6929 (1,27 %) Poljaci, 2058 (0,38 %) Bjelorusi, 8317 (1,52 %) Armenci, 2176 (0,4 %) Estonci, 1787 (0,33 %) Turci, 1174 (0,21 %) Česi, 944 (0,17 %) Romi.

Važno je spomenuti da je na prijelazu iz XIX. u XX. st. na Krymu postojao latentan broj Ukrajinaca koji nije dospio u službene podatke popisa stanovništva, budući da su se u statističkim materijalima tradicionalno ujedinjavali „Velikorusi“ i „Malorusi“ što je značajno ojačalo prednost ruskojezičnog stanovništva.

Godine 1917. poluotok je naseljavalo 809 000 stanovnika. To su bili predstavnici 34 nacije i nacionalnosti koji su bili pripadnici čak do 10 različitih vjeroispovijesti. Od toga ujedinjena grupa „Rusi i Ukrajinci“ činila je 49,4 %, a nakon njih slijedili su krymski Tatari s 26,8 %, a potom nacionalne manjine. Popis 1. siječnja 1921. godine zabilježio je 719 000 stanovnika od kojih su 44 % bili Rusi, 26 % Tatari, Ukrajinci 7,4 %.

Omjer nacionalnosti Kryma nije se značajno promijenio tijekom Prvog svjetskog rata, revolucije te Građanskog rata 1917. – 1921. g. Tako je prema službenim podacima popisa stanovništva iz 1926. na Krymu živjelo 714 000 stanovnika: 301 000 Rusa (42 %), 179 000 Tatara (25 %), 77 000 Ukrajinaca (skoro 11 %).

Tatarsko selo pored Jalte

Razmještaj stanovništva Kryma u etničkom je smislu bio neravnopravan što je stvaralo specifičnost u odnosima na lokalnim razinama. Nacionalne manjine pomiješale su se s autohtonim stanovništvom i taj se proces intenzivirao osobito u prvoj polovici XX. st. Ali održala su se i područja s većinskim stanovništvom. Krajem 1921. g. Tatari su bili većinsko stanovništvo u Bahčysarajskom, Balaklavskom, Jaltskom, Aluštinskom i Sudačkom rajonu. U središnjim područjima poluotoka pretežno su živjeli Židovi, Nijemci, Poljaci, Bugari. Ukrajinci i Rusi raspršili su se po cijelom poluotoku.

Prema podacima stratigrafske analize, na području Kryma Rusi su u gradovima činili 49,1 % stanovništva poluotoka, Židovi 11,9 %, Ukrajinci 10, 4 %, Poljaci 1,9 %, Nijemci 1,5 %, ostali 19,2 %. Informacije o stalnim prebivalištima (u gradovima ili u ruralnim područjima) različitih naroda važne su zbog razumijevanje socijalnih uvjeta njihovog razvoja, etničke samoidentifikacije, stupnja obrazovanja, formiranja nacionalne elite, mogućnosti samoorganiziranja. Postotak Ukrajinaca u gradovima Kryma bio je manji od postotka koji su Ukrajinci općenito činili u gradovima ukrajinskih

gubernija. Najveći postotak gradskog stanovništva Kryma činili su Rusi. To se prije svega može objasniti time što su gradovi i manja mjesta, ovdje kao i u cijeloj Ukrajini, bili središta carske administracije te su ovdje obično živjeli predstavnici državne nacije sa svojim jezikom i kulturom. Većina Židova tradicionalno su bili stanovnici gradova. Nijemci, koji su se preselili u Ukrajinu, pretežno su bili seljaci i građani koji su osiromašili u svojoj domovini te su se uglavnom naseljavali u kolonijama, i to najgušće u Taurijskoj guberniji, upravo na području Kryma. Dio tatarskog stanovništva živjelo je u selima, a drugi, veći dio, u gradovima i manjim gradićima.

Posebnosti i razlike u imovinskom stanju, profesionalnoj strukturi, prebivalištima i tradicijama stvorile su na Krymu specifični međuetnički kolorit te su uvjetovale formiranje raznolikih potreba i interesa. Sve je to ostavilo traga na društvenom životu u idućim godinama.

S ukrajinskog prevela Andrea Zeba

Larysa Jakubova

Koliko se zna da je Krym 1918. godine na inicijativu lokalnog stanovništva mogao postati dijelom Njemačkog Carstva?

Krym je od 1802. godine bio u sastavu Taurijske gubernije. Ona se početkom XX. stoljeća sastojala od pet krymskih kotara (740 000 stanovnika) i tri kotara sjeverne Taurije (1 760 000 stanovnika). Ukrajinci su u kontinentalnom dijelu gubernije činili većinu stanovništva, ali na poluotoku su bili manjina. Revolucionarna zbivanja 1917. godine destabilizirala su političku situaciju na prostorima bivšeg Ruskog Carstva, ozbiljno namećući pitanje samoodređenja ruskih provincija. Jasno je da je u svakoj regiji sve bilo uvjetovano rasporedom političkih snaga, socijalno-ekonomskom situacijom i utjecajem vanjskih čimbenika.

Inicijativu za podjelu Taurijske gubernije prvo je pokazala Centralna rada. Ona je prilikom proglašenja Ukrajinske Narodne Republike obznanila

svoje pretenzije samo na kontinentalne kotare. Čelnici Rade mogli su Tauriju promatrati kao jedinstveni gospodarski organizam, kakvim je postala tijekom 115 godina svojega postojanja. Međutim, u promišljanjima ideologa prve ukrajinske republike nije prevladao socijalno-ekonomski, nego etnografski pristup.

Nije teško razumjeti Myhajla Ćruševs'kog i njegove kolege. Oni su se 1917. godine pred ruskom središnjom vladom borili za autonomna prava, i tu su borbu bili primorani započeti od onog osnovnog: prikazati Ukrajinu na karti svijeta. Stručnjaci, koje je privremena vlada angažirala za pregovore o autonomiji, tvrdili su da se Ukrajina sastoji od zemalja Zaporoške Vojske s kojima je Boĝdan Hmeljnyc'kyj došao na Perejaslavski sabor. Ukrajinska se delegacija u Petrogradu, na čelu s Volodymyrom Vynnyčenkom, suprotstavila ruskim pregovaračima etnografskim pristupom pri određivanju ukrajinskih granica. Prema mišljenju delegacije, autonomija je trebala obuhvatiti sva područja na kojima su Ukrajinci činili većinu. Upravo se zato odrekla Kryma.

Međutim, tijekom žustrih rasprava o području buduće autonomije i njezinom stupnju, te dvije pregovaračke strane u Petrogradu nisu u potpunosti shvaćale intenzitet političke situacije te su imale sasvim okvirne predodžbe o raspoloženju u tim krajevima. A situacija u regijama postajala je sve složenija. Lokalno njemačko stanovništvo postalo je moćna sila etnopolitičke destabilizacije u južnoj Ukrajini i na Krymu.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata ruska je vlada prisilno iselila njemačke koloniste zbog približavanja linije bojišta. Određeno je da će biti preseljeni u Sibir i Povolžje. Kolonisti su se kasnije djelomično vratili na rodna imanja koja su u to vrijeme bila zauzeta ili uništena. Osjećaj nepravedne kazne, materijalni gubici i napadi revolucionarnih postrojbi te pljačkaša dali su snažan poticaj društvenoj samoorganizaciji njemačkih kolonista. Oni su u uvjetima političke nestabilnosti, bezvlašća, pogroma i rata tražili jamstvo vlastitog opstanka. U svibnju 1917. godine u Odesi je održan Sveruski skup ruskih Nijemaca u čijem je radu sudjelovalo gotovo dvije tisuće izaslanika. Na Skupštini je proglašeno stvaranje Sveruskog saveza ruskih Nijemaca. U kolovozu 1917. godine, također u Odesi, sazvana je druga konferencija Saveza ruskih Nijemaca južne Rusije. Oba su foruma za cilj imala izraditi stav društva o faktičnom dvovlašću u zemlji.

Brestlitovski mir iz 1918. godine znatno je povećao ulogu lokalnih Nijemaca u strateškim planovima i Njemačke i Ukrajinske Narodne Republike. On je u njemačku sredinu istog trena unio raskol u vezi s pitanjem naklonosti ovoj ili onoj varijanti opstanka Nijemaca na području Ukrajine. Jedan je dio i dalje podržavao nacionalno-personalnu autonomiju Nijemaca koju je predložila Centralna rada; drugi se trudio pronaći nove orijentire. Pritom se druga grupa isticala radikalizmom i većom brojnošću.

Odeški Središnji odbor Udruženja njemačkih kolonista Ukrajine 23. ožujka 1918. obratio se zapovjedništvu njemačkih i austro-ugarskih snaga s molbom da podrži njihove zahtjeve koje su uputili Centralnoj radi. Radilo se o trenutnom povratu njemačkih zemljišnih posjeda njihovim nekadašnjim vlasnicima; odšteti za materijalne gubitke; ukidanju kolektivizacije njemačkih posjeda te ostale njemačke imovine (dakle, ukidanju norme IV. dekreta Centralne rade o zemljišnom pitanju); zapljeni nezakonitog oružja s ciljem zaštite mirnog stanovništva; proširivanju načela nacionalno-personalne autonomije na Nijemce; izuzimanju kolonija iz nadležnosti zemaljskih odbora i seoskih vijeća; trenutnom osnivanju zasebnog upravnog tijela za poslove Nijemaca pri Ukrajinskoj Centralnoj radi te osiguravanju prava Udruženja njemačkih kolonista da istaknu svoje kandidate za položaje u tom tijelu; osnivanju zasebnog povjerenstva za poslove Nijemaca pri izvanrednom povjereniku Centralne rade u Odesi te osiguravanju prava Udruženja njemačkih kolonista u Ukrajini da istakne svog kandidata na mjesto povjerenika za poslove njemačkih kolonista; reizboru tijela lokalne samouprave u gubernijama, okruzima i volostima¹, kao i zemaljskih odbora u navedenim jedinicama jer su se izbori za članove odbora održali pod pritiskom naoružanih vojnika koji su zanemarili prava lokalnog stanovništva.

Nijemci su dolazak Pavla Skoropads'kog na vlast shvatili kao signal za aktivizaciju društveno-političke djelatnosti. Hetmansku su državu podržali oni slojevi stanovništva čiji su interesi posebno patili zbog anarhije i kaosa u vremenu socijalističkih eksperimenata Centralne rade i koji su se nadali da se čvrstom rukom tome može stati na kraj. Takvo je raspoloženje prevladavalo među vojnim časnicima, krupnim zemljoposjednicima te imućnim seljacima,

1 Volost' – administrativno-teritorijalna jedinica u sastavu kotara.

obrtnicima i sitnim poduzetnicima te činovnicima. Među njima bilo je i mnogo predstavnika njemačke zajednice.

U travnju 1918. godine održana su dva regionalna skupa njemačkih kolonista. U Odesi se skupilo 700 izaslanika Hersonske i Besarabske gubernije, a u Pryšybu – 700 predstavnika Taurijske, Katerynoslavske, Harkivske i Voroneške gubernije, kao i Oblasti Donske vojske. Glavna je točka na skupovima bilo pitanje povratka Nijemaca u povijesnu domovinu. Žustre su rasprave sažete u rezoluciji u kojoj je istaknuto: „Zamoliti Njegovo Veličanstvo njemačkog cara te vladu Njemačkog Carstva da što prije u njedra Carstva prime njemačke koloniste te sve ostale Nijemce u ovim oblastima te da ih stave pod zaštitu njemačkih zakona [...] osnovati u Taurijskoj guberniji te na Krymu državnu tvorevinu koja bi bila podređena Njemačkom Carstvu te bi predstavljala predstražu i zaštitnika Njemačke. Ako to ne bude moguće, molimo da nas se što prije vrati u domovinu.“

Tijekom ljeta 1918. godine u Berlin je bilo izaslano nekoliko delegacija. Najgorljiviji pobornici ideje stvaranja njemačkog protektorata postali su pastor Immanuel Winkler te nekadašnji državni tajnik za kolonijalne poslove Friedrich von Lindequist. Po njihovu mišljenju, nova administrativno-teritorijalna tvorevina mogla je objediniti gotovo 600 000 etničkih Nijemaca u Ukrajini, južnoj Rusiji i Povolžju. Agitiranje u kolonijama postiglo je izniman uspjeh. Kolonisti su vjerovali da je pripajanje njihovih naselja novoj državnoj tvorevini gotova stvar te su odbili odrediti svoga predstavnika u Odjelu za poslove njemačkih kolonista pri hetmanskoj vladi.

Njemačke su se pak vlasti oprezno postavile prema inicijativi stanovništva. Načelnik stožera njemačkog zapovjedništva u Ukrajini, general Wilhelm Groener, 26. ožujka 1918. godine u svome dnevniku zabilježio je dojmove nakon susreta s izaslanicima Njemačkog povjerenstva: „Jučer su kod mene bili Njegova Ekselencija von Lindequist koji je upravo stigao iz Glavnog zapovjedništva te pastor Winkler, čelnik opunomoćnog vijeća njemačkih kolonista Pricrnomorja. Među njemačkim kolonistima u južnoj Rusiji namjeravaju agitirati u korist stvaranja njemačke državne tvorevine u Pricrnomorju i na Krymu, koja bi bila pod zaštitom Carstva. U njezin bi sastav trebao ući i Herson, a možda čak i Odesa. U tom bi slučaju u odnosima između Njemačke i Austro-Ugarske došlo

do sukoba. Osim toga, Ukrajina mora dobiti Odesu i izlaz na Crno more; u protivnom će ponovno biti gurnuta u ruke Velikorusije...“

Naposljetku, stavovi njemačkih vojnih zapovjednika pokazali su se znatno pronicljivijima i promišljenijima nego stavovi ushićenog seljaštva. Oni su smatrali da bi stvaranje kolonije za njemačke koloniste u južnoj Rusiji, koja bi u određenoj mjeri ovisila o Njemačkoj (koja bi je protežirala) dovelo do političke afere. U diplomatskoj korespondenciji stručnjaka vrlo je jasno istaknuta misao da Krym po svim prirodnim, povijesnim i gospodarskim obilježjima pripada Ukrajini.

Kritički se prema ideji stvaranja takvog protektorata postavilo i veleposlanstvo Njemačke u Ukrajini. Veleposlanik Alfons Mumm bio je uvjeren da bi potpora njegove zemlje tom projektu neminovno narušila povjerenje Pavla Skoropads'kog. U ministarstva vanjskih i unutarnjih poslova Njemačke poslao je nekoliko poruka u kojima je inzistirao na trenutnom prestanku bilo kakvih „reakcija“ oko događaja na Krymu. Takav je stav odmah naišao na podršku članova njemačke vlade.

Međutim, vrhovno je vojno zapovjedništvo, na čelu s generalom Erichom Ludendorffom, podržalo ideju stvaranja države za koloniste na Krymu, u čemu je vidjelo snažan instrument antiruskog utjecaja. Unatoč svemu, stvaranje kolonističke države na poluotoku nije se doimalo toliko nemoguće kao projekt masovnog preseljenja gotovo pola milijuna kolonista u Lorraine, Šlesku i Baltik.

Ludendorff je 5. svibnja 1918. godine kancelaru uputio memorandum koji je sadržavao analizu položaja njemačkih kolonista u Ukrajini i u kojemu su se nalazili sljedeći prijedlozi: ujediniti Tauriju i Krym u neovisnu državu; u nju preseliti ostatak ruskih Nijemaca (pogotovo iz Besarabije i s Kavkaza); osigurati u toj državi ekonomske povlastice za Njemačko Carstvo te pravo na korištenje Sevastopolja kao baze Njemačke carske ratne mornarice na Crnome moru; pripojiti tu državu Ukrajini te osigurati među njima vezu istovjetnu onoj između Bavarske i Pruske.

Unatoč svoj vanjskoj privlačnosti da se utvrdi u crnomorskom akvatoriju te (u europskim okvirima) pripoji velik teritorij u zoni utjecaja Carstva, njemačka je vlada odbila pomoći njemačkim kolonistima. Motivacijski faktor za takvu odluku bila je, što ne čudi, odgovornost prema vanjskopolitičkim

Njemačka vojska u Krymu 1918.

partnerima. Njemačka je vlada smatrala da bi ostvarenje projekta dovelo do spora s Austro-Ugarskom (njezina je zona utjecaja, prema dogovoru, bila upravo južna Ukrajina) što bi približilo Ukrajinu Rusiji. U lipnju 1918. godine formuliran je službeni stav Njemačke o Krymu: stvaranje države njemačkih kolonista u obliku protektorata na poluotoku postalo bi osnovom za jačanje proruskih simpatija s jedne strane, a s druge bi zakompliciralo odnose s Osmanskim Carstvom; upravo je zato Krym trebao pripasti ukrajinskoj državi koja bi jamčila prava lokalnoj njemačkoj manjini.

S ukrajinskog prevela Dora Predojević

Oleksij Lupandin

Pitanje Kryma u vrijeme ukrajinsko-ruskih mirovnih pregovora 1918. godine

Zahvaljujući strateškom položaju svog uporišta na Crnom moru, krymski je poluotok stoljećima bio područje političkih interesa država crnomorskog bazena. Pitanje njegove pripadnosti ponovno je postalo aktualno početkom XX. st., u vrijeme pokreta nacionalno-oslobodilačkog pokreta Ukrajine, pri pokušaju obnove njezine državnosti.

Jedan od prioriteta vanjske politike ukrajinske vlade, za vrijeme hetmana P. Skoropads'kog, bili su odnosi s Krymom, na kojem je, uz dopuštenje njemačkog zapovjedništva, bila stvorena regionalna vlada S. Suljkevyča. Ukrajinske pretenzije na krymski poluotok izranjale su iz cijelog niza uzroka. Prvenstveno, radilo se o njegovu teritorijalnom jedinstvu s Ukrajinom, o važnom strateškom značenju Kryma kao predstraže na Crnom moru te osnovi za stvaranje ukrajinske mornarice, o značajnom postotku ukrajinskog stanovništva, gospodarskim vezama između poluotoka i Ukrajine itd.

Vijeće ministara priznalo je Krymu pravo na samoodređenje koje nije trebalo imati politički, već kulturno-nacionalni karakter uz osiguranje prava tatarskom narodu. Ukrajinsko je izaslanstvo na mirovnim pregovorima s RSFSR-om zahtijevalo da se Krymu prizna status autonomije unutar ukrajinske države, polazeći od toga da je poluotok njezin sastavni i neodvojivi dio.

Već se početkom svibnja na zasjedanju ukrajinske vlade raspravljalo o pripajanju Kryma Ukrajini. Međutim, niz okolnosti komplicirao je taj proces. Na prvom mjestu kratkovidnost čelnika Centralne rade, koja u sastav Ukrajine nije uključivala Krym. Nadalje, osobni geopolitički planovi Njemačke prema poluotoku koji su okupirali. I konačno, stav Sovjetske Rusije kojoj je Krym također predstavljao strateški važno područje. Sukob interesa u vezi s krymskim pitanjem doveo je do žestokih rasprava na ukrajinsko-ruskim mirovnim pregovorima koji su se održavali u Kijevu. Konkretno, to se pitanje razmatralo za vrijeme rasprave o projektu državnih granica između Ukrajine i RSFSR-a.

Tako je u noti ukrajinske strane od 4. lipnja naglašavana bliska ekonomska i etnografska povezanost Kryma s Ukrajinom te kako se pripajanje poluotoka Ukrajini može odviti u obliku autonomije.

Sovjetska se Rusija nije željela pomiriti s mogućnošću gubitka Kryma i nekih drugih regija (Don, Kubanj) koje su težile samoodređenju. Smatrala ih je tadašnjim antisovjetskim „kontrarevolucionarnim“ tvorevinama na svom teritoriju. Ruski predstavnici, deklarirajući svoju naklonost geslu o pravu nacija na samoodređenje sve do potpunog odcjepljenja, istodobno su isticali da to ne znači da će priznavati to isto pravo ako ga proglase „improvizirane institucije, koje nisu nastale vlastitim snagama, nego ih je postavila vlada.“ Ruski su izaslanici također naglašavali da „s pravnog gledišta u ime različitih dijelova Rusije ne mogu istupati osobe koje nisu pravomoćne, budući da pojedine oblasti jedne države, pravno gledajući, nikako ne mogu biti subjekti međunarodnog prava.“

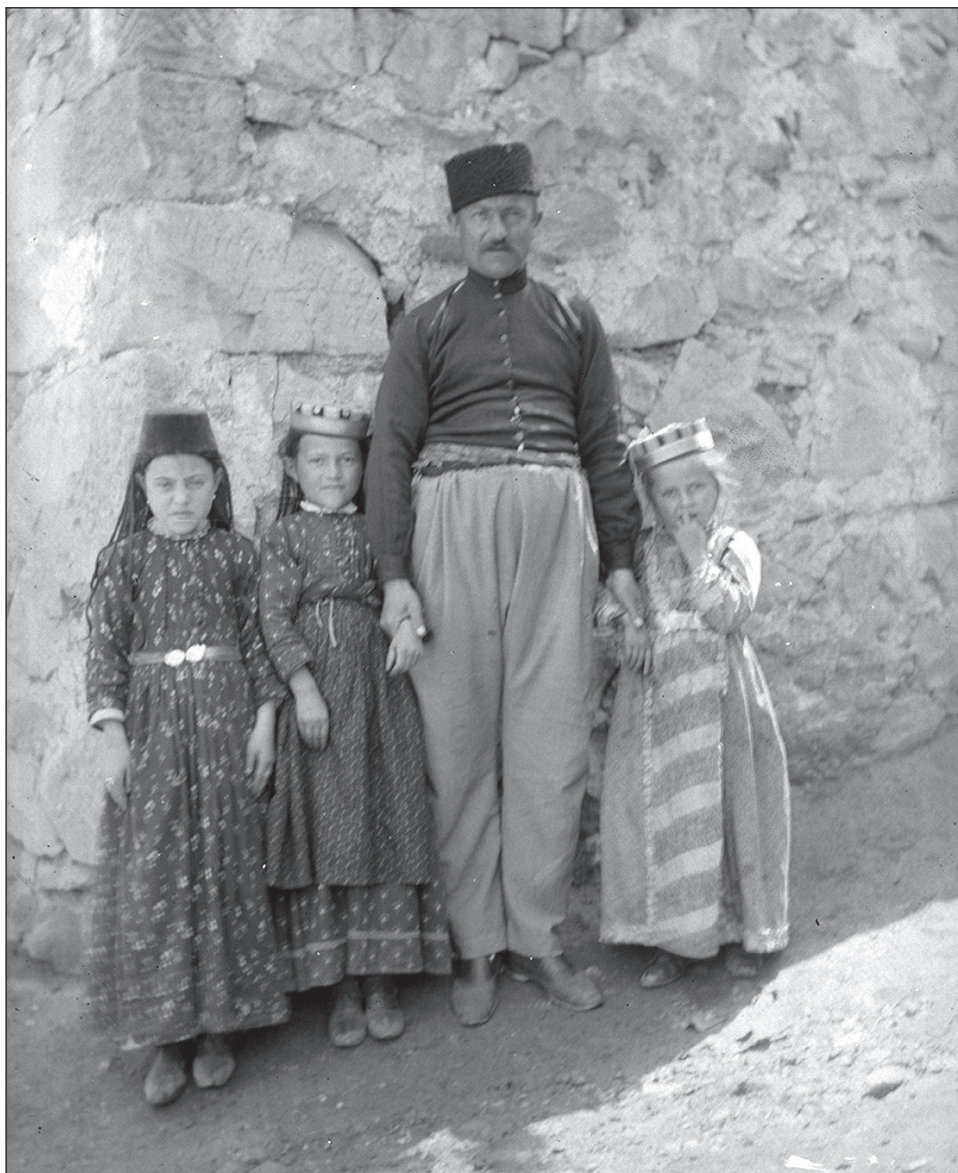
Ukrajinska strana smatrala je da bi u slučaju odvajanja krymskog poluotoka u neovisnu državnu jedinicu (kao i drugih tvorevina u kojima Sovjeti nisu bili na vlasti), pregovori između Ukrajine i Rusije, u vezi s tim područjima, postali besmisleni.

Izaslanstvo RSFSR-a prilikom rješavanja sudbina spornih teritorija, inzistiralo je na poštivanju međunarodnih zakonskih odredbi koje su dogovorene raznim ugovorima i međunarodnim aktima, osobito Brestlitovskim mirovnim sporazumom u kojem nije bilo ni spomena o državnim tvorevinama nastalim nakon urušavanja Ruskog Carstva.

Prema mišljenju ruske strane, upravo taj nedostatak u dogovorenim odredbama i uopće izostavljanje mogućnosti samoodređenja pojedinih teritorija Rusije u budućnosti, konstatiraju teritorijalni integritet RSFSR-a koji je i dalje zadržao svoju moć nad područjima bivše ruske države čije odcjepljenje nije bilo navedeno u ugovoru.

Želju Ukrajine da izravno stupi u kontakt s novonastalim državnim tvorevinama i da samostalno rješava pitanja međusobnih odnosa, ruski su predstavnici okarakterizirali kao izravno kršenje međunarodnih zakonskih odredbi, kao oblik napadačke politike Ukrajine prema Rusiji.

Pitanje krymskog poluotoka sovjetsko je izaslanstvo dovelo u vezu s III. direktivom Centralne rade (studeni, 1917. g.), koja je bila jednostrani akt.

Krymska obitelj

Osim toga, nisu se uzimale u obzir radikalne promjene u političkoj situaciji od trenutka njezina objavljivanja. S druge strane, Ukrajina je, vođena vlastitim državnim načelima i strateškim ciljevima, stupila u pregovore s predstavnicima Kryma. Nakon dugih i žestokih rasprava, u listopadu 1918. postignut je dogovor te su stvoreni preduvjeti prema kojima je Krym dobio autonomiju unutar Ukrajine, svoju upravu, teritorijalnu vojsku itd.

U zaključku treba navesti da se borba za razrješenje krymskog pitanja za vrijeme ukrajinske države 1918. god., odrazila u evoluciji stavova ukrajinskog vodstva o temeljnim političkim načelima susjednih država: od revolucionarnog romantizma Centralne rade u slučaju poštivanja prava naroda na samoodređenje do osvještavanja prioriteta državnih interesa Ukrajine u provedbi vanjske politike. Krymska politika hetmanske vlasti bila je obećavajuća i jedina prikladna u okolnostima onog vremena. To što politika nije provedena do kraja, nije uzrokovano greškama ili kolebanjima, već globalnim preokretom u međunarodnim odnosima u završnoj fazi Prvog svjetskog rata. Pobjedničke države nisu vidjele svrhu postojanja neovisne Ukrajine u sustavu poslijeratnog međunarodnog poretka.

S ukrajinskog prevela Martina Karlović

Oleğ Bažan

Okolnosti stvaranja Krymske Socijalističke Sovjetske Republike

Pitanje o stvaranju Krymske Socijalističke Sovjetske Republike postavlja se u travnju 1919. g. nakon ulaska Crvene armije na Krym. U noći na 4. travnja Druga brigada Zadnjeprovske divizije, uz pomoć krymskih partizana, počela je napad na Perekop. Već 11. travnja, poslije dugotrajnih bitki s jedinicama Dobrovoljačke vojske, crvenoarmejci ušli su u Simferopolj i počeli se probijati prema Sevastopolju. U takvim okolnostima članovi Krymske pokrajinske vlade bili su prisiljeni napustiti poluotok. Dana 28. travnja 1919. g. u Simferopolju se održala Krymska oblasna partijska konferencija Ruske komunističke partije boljševika (RKP(b)) na kojoj je postavljeno pitanje o stvaranju Krymske Socijalističke Sovjetske Republike. Transkript tog skupa nije očuvan, međutim u novinama „Izvešća Jaltskog vojno-revolucionarnog komiteta“ objavljen je članak „Razlozi samostalnosti Kryma“ koji nam daje mogućnost da se rekonstruira osnovni sadržaj diskusije. U članku se, između ostalog, navodi: „Drug Kamenjev (Kamenjev, Lev Borisovič, član politbiroa RKP(b)-a – op.

autora) ovako je pojasnio razloge utemeljenja samostalne krymske republike: Ruskoj Socijalističkoj Republici ni u kojem slučaju nije u cilju gušiti nacionalne težnje stanovništva. Jedini je njezin cilj dobrovoljan i slobodan savez pojedinih područja. S obzirom na to da na Krymu, na kojem 40 % stanovništva čine Tatari, sigurno postoje svojevrsni ekonomski odnosi, odlučili smo omogućiti stanovništvu Kryma da slobodno upravlja sve do trenutka dok ono samo ne odluči da je moguće i neophodno ujediniti se s cijelom Rusijom. Stvaranje posebne krymske vlade pokazat će Turcima, suplemenicima tatarskog stanovništva, da sovjetska vlast nema nikakvih imperijalističkih i osvajačkih planova te da jamči interese i slobodu širokim radnim masama.“

Dana 29. travnja dio Crvene armije ušao je u Sevastopolj. Početkom svibnja cijeli je Krym, osim kerčkog poluotoka, bio pod kontrolom boljševika. U takvim je uvjetima 1. svibnja 1919., odlukom Centralnog komiteta RKP(b)-a, proglašena Krymska Socijalistička Sovjetska Republika u sastavu Ruske SFSR, u granicama krymskog poluotoka s centrom u gradu Simferopolju. U sastav vlade ušli su: D. Uljanov – privremeni v. d. predsjednika vlade; J. Gaven – narodni komesar za unutrašnje poslove; S. Memetov – narodni komesar za vanjske poslove, J. Dybenko – narodni komesar za vojne i pomorske poslove te ostali. Zbog napada Dobrovoljačke vojske u lipnju 1919. g., vlada Krymske SSR evakuirana je u Nikopolj, a zatim i u Kijev. Krymska SSR prestala je postojati.

S ukrajinskog prevela Lucija Đuretić

Vladyslav Verstjuk

Posljedice crvenog terora na Krymu 1920. - 1921.

Nakon osvojenih krymskih prevlaka, zapovjednik crvenih na Južnom bojištu, Mihail Frunze, putem radija se obratio zapovjedniku bjelogardijaca, Pjetru Vrangelu, s prijedlogom da se preda u roku od 24 sata. „Svim vojnicima Krymske vojske – isticao je, – život je zajamčen, a oni koji žele, bit će slobodni

otići izvan granica... Svatko tko preda oružje dobit će priliku da poštenim radom okaje svoju krivnju pred narodom.“ Istovremeno, na bojišnicu je stigla naredba M. Frunzea kojom se isticalo kako Crvena armija ne traži osvetu, a vojnike je pozvao „da poštedite one koji se žele predati u zarobljeništvo.“ Međutim, događaji koji su uslijedili razvijali su se po potpuno drugom scenariju. Saznavši za prijedlog koji je M. Frunze ponudio P. Vrangelu, V. Lenjin se razljutio: „Iznimno sam iznenađen pretjerano pomirljivim uvjetima... Ako ih neprijatelj ne prihvati, tada, po mom mišljenju, ne smije ih se ponovno ponuditi, treba se nemilosrdno s njima obračunati.“

Dana 13. studenog M. Frunze naredio je vojnicima Južnog bojišta da do 20. studenoga u potpunosti zauzmu cijelo područje poluotoka. Tog istog dana druga konjička armija i mahnovci² zauzeli su Simferopolj. Nakon što su izgubili perekopske utvrde bijeli su se gotovo prestali opirati. Preostali dio njihove vojske žurno se ukrcavao u brodove u krymskim lukama i krenuo prema Turskoj. Dana 16. studenog M. Frunze poslao je telegram V. Lenjinu: „Danas je naša konjica zauzela Kerč. Južna je bojišnica likvidirana.“

Sovjetska je historiografija ovaj telegram obično predstavljala kao posljednju točku u razvoju građanskog rata. Zapravo, operacija Krym imala je drugačiji, zastrašujući završetak. Po naredbi V. Lenjina, nakon zauzimanja Kryma, ovdje je bila pokrenuta kaznena ekspedicija velikih razmjera. Stvorena su izvanredna tijela vlasti, prije svega Krymski revolucionarni odbor (Krymrevkom) na čijem je čelu bio etnički Mađar, Bela Kun. Važna ličnost u novoj vlasti bila je Rozalija Zalkind poznatija kao Zemljačka, sekretar Krymskog komiteta RKP(b)-a... Upravo su oni postali glavnim predvodnicima lenjinističke ideje nemilosrdnog obračunavanja.

Na izlazu iz Kryma postavljena je mreža kontrolnih točaka čiji je zadatak bila filtracija svih građana koji su pokušali napustiti područje poluotoka. Izvješća posebnog odjela 4. armije crvenih oslikavaju poražavajuću sliku divljeg lova na bivše vrangelovce, kao i na civilno stanovništvo koje je došlo na Krym iz kontinentalnog dijela u nadi da će ovdje naći mir i spokoj. Takvih je bilo na desetke, ako ne i na stotine tisuća.

2 Mahnovci – sljedbenici Nestora Mahna, ukrajinskog anarhista, od 1918. sa svojim postrojbama ratovao najprije protiv njemačko-austrijske vlasti, a zatim (do 1921.) protiv Crvene armije i protiv bjelogardijaca.

Kako bi ih otkrili, čekisti su se bavili obavještajnim radnjama, iskorištavali su nekadašnje boljševičko podzemlje, dojavljivače i doušnike. Svim bivšim vojnicima vrangelovske vojske bilo je naređeno da se jave na registraciju. Oni koji su izvršili ovu naredbu, bačeni su u zatvor ili pred „Izvanrednu komisiju“, a zatim su strijeljani. U ranije spomenutom izvješću bilo je objavljeno da je od 7. do 15. prosinca 1920. bilo strijeljano 318 vrangelovaca. U Feodosiji su vojne zarobljenike strijeljali strojnicama u skupinama od 100 do 300 ljudi, a leševi su bili bačeni u jaruge na rtu Sv. Ilije. Kako bi se stekao dojam o tim pogubljenjima dovoljno je pročitati izvješća Odjela za vojnu cenzuru, posebnog odsjeka 4. armije koji se bavio cenzuriranjem privatne korespondencije. Navest ćemo nekoliko ulomaka pisama koje je cenzura uklonila. „Za vrijeme odlučujućih borbi za zauzimanje Syvaša, a potom i Kryma, naši predstavnici vojnih sudova bili su najsuroviji: strijeljali su bjelogardijce u grupama, sudili i svojim. Koliko žrtava i patnje. O tome bi se mogli voditi dugi razgovori.“ – napisao je istražitelj Revolucionarnog suda 3. divizije. „Ovdje strijeljaju na tisuće i na desetke tisuća ljudi.“, – izvijestio je nepoznati pošiljatelj iz Jalte 4. prosinca 1920. godine. „Za smrtnu kaznu dovoljna je samo riječ „plemić“ (da ne spominjem časnike i vojnike; njih na samrti dižu iz vojne bolnice i vode ih u šumu gdje ih strijeljaju sve od reda). Doseljenje nakon 1918. smatra se zločinom, baš kao i obrazovanje. Sve, ali baš sve može biti razlogom da te tijekom noći uhvate i dovedu pred Izvanrednu komisiju. Ujutro, obiteljima daju dio odjeće koja ne podliježe rekviziciji (dio ostaje), liječnici, inženjeri... – sve ih kose. Spašavajte ljude, to nisu sudovi, to nije borba protiv kontrarevolucije, već uništavanje kulturne snage zemlje.“ Čak su u ožujku 1921. iz Simferopolja izvijestili: „[...] mnogo je strijeljanja, odlazimo do jarka gledati strijeljane žrtve, neke su već izgrizli psi, no nitko ih ne pokapa.“

Ljude su ubijali bez suđenja i istrage, po popisima koje su jedva stigli sastaviti. Razlog strijeljanja mogla je biti vojna služba, socijalno podrijetlo, zanimanje, promjena mjesta stanovanja itd. U knjizi L. Abramenska „Posljednji dom: Krym 1920. – 1921.“, navode se deseci popisa strijeljanih, koje je autor, bivši tužitelj, uspio pronaći u arhivima. Na njima se nalazi na tisuće prezimena i uništenih sudbina. Suvremeni znanstvenici skloni su vjerovati da je crveni teror na Krymu odnio živote 96 000 ljudi.

Tetjana Bykova

Uzroci gladi na Krymu 1921. – 1923.

Nakon burnih događaja iz razdoblja revolucije i građanskog rata 1917. – 1920. g., opustošen i oslabljen krymski poluotok našao se pod vlašću boljševika koji su odmah počeli provoditi metode upravljanja svojstvene vremenu ratnog komunizma. Prvi potez sovjetske vlasti vezan za krymsku poljoprivredu bio je nacionalizacija cijele zemlje. Nakon studenog 1920. g. nacionalizirana su 1134 posjeda, na temelju kojih je nastalo više od tisuću sovhoza sa zemljišnim fondom od 1 milijuna desetina. To je zapravo lišilo zemlje veći dio zakupnika jer je na Krymu u to vrijeme oko 40 % seljaka bilo bez zemlje.

Sustav prisilnog otkupa živežnih namirnica na Krymu, u razdoblju od 1920. do 1921., razlikovao se od prethodnih sustava po tome što je sada obuhvaćao sve poljoprivredne proizvode, bez iznimke. Centar je takav sustav ukinuo još u ožujku 1921. g., međutim, on se na Krymu održao sve do lipnja. U krymska sela ponovno su upadali kazneni odredi koji su imali nemoguć zadatak – prikupiti najmanje 9 milijuna puda žita (u stvarnosti 1921. g. sakupljeno je 2 milijuna puda).

Prema nalogu moskovskog vrha s poluotoka su se bezuvjetno izvozile sve zalihe hrane. Nerealni opsezi politike rekvizicije žita uništili su seljake i s druge strane izazvali oštar prosvjed te doveli do vala seljačkih nemira koji su ubrzo prerasli u masovni seljački pobunjenički pokret. Najaktivniji seljački ispadi izbijali su na području Sevastopolja, Jalte, Balaklave, Alušte, Bahčysaraja te Simferopolja. Vojne metode suzbijanja pobuna vlasti nisu donosile željene rezultate. Stanje se pogoršalo zbog neprimjerene politike koju je provodio Krymski revolucionirani komitet: zanemarivale su se okolnosti u lokalnoj zajednici, a provodile se samo stroge naredbe, konfiskacije i strijeljanja.

Vojno-komunističke metode, zabrane slobode kretanja i robne razmjene, na Krymu su bile prisutne barem do jeseni 1921. g. Istovremeno, kako bi se spriječilo „širenje kontrarevolucionarne prijetnje“, poluotok su preplavili deseci tisuća vojnih i čekističkih „kadrova“ koje je jednostavno bilo nemoguće hraniti u tadašnjoj situaciji.

Oduzimanje hrane u uvjetima teške opće gospodarske situacije (godina 1920. na Krymu nije bila previše rodna) dovelo je do toga da seljaci ne samo da nisu imali žita za prehranu, nisu ga imali ni za sjetvu. Tog je proljeća polovica svih obradivih površina u nekoliko krymskih okruga ostala nezasijana. Stanje se zakompliciralo i silnom sušom, neviđenom u zadnjih 50 godina, koja je dovela do lošeg uroda. Zbog toga je od 570 000 zasijanih desetina, potpuno propalo 420 000. Od preostalih usjeva u prosjeku je prikupljeno po 4,5 puda, a u nekim područjima Džankojskog i Jevpatorijskog okruga po 1,2 – 1,3 puda po desetini.

Znakovi katastrofe koja se neizbježno približavala postali su vidljivi već krajem 1920. g. No, novinska izvješća o suši u nekim područjima Kryma uopće nisu privlačila pozornost vlasti jer je prikupljeni urod bio dosta velik, što je izazvalo i neznatnu euforiju. Krymsko stanovništvo već je u kolovozu 1921. g. počelo gladovati.

Trinaestog kolovoza 1921. g. na sjednici Krymskog oblasnog komiteta Ruske komunističke partije boljševika stvoren je Komitet za pomoć gladnima (Krymdopomgol), kojem su dodijeljene posebne ovlasti. Od rujna do listopada 1921. g. pravi se gladomor, a ne više glad, neminovno primicao poluotoku. Njegov je napad na svojoj koži prva osjetila siromašna romska zajednica koja je preživljavala radeći sitne poslove. Zatim su na red došli tatarski seljaci koji su imali minimalne zemljišne površine, uglavnom su živjeli u gorskom Krymu te gotovo da se ni nisu bavili uzgojem žita. U studenom 1921. g. zabilježeni su prvi smrtni slučajevi uzrokovani glađu. Uopće, tijekom studenog i prosinca 1921. g. od gladi je umrlo približno 1500 osoba.

U početku je reakcija lokalnih vlasti na ove događaje bila slaba što je odraz nehaja ljudi koji su držali vlast u rukama, kao i zbog izoliranog načina života u gorskim naseljima. U međuvremenu je glad pogodila gradove i stepski dio Kryma. Više ju se nije moglo ignorirati.

Konačno, 4. siječnja 1922. g. u Sevastopoljskom, Jaltskom i Džankojskom okrugu službeno je proglašena nerodica. Tek 16. veljače, kada su od gladi umrle već tisuće ljudi, na sjednici predsjedništva Svesaveznog centralnog izvršnog komiteta donesena je odluka (i to tek pod točkom 16.) kojom je prihvaćeno „da se cijeli teritorij Krymske SSR uvrsti među oblasti u kojima je proglašena glad, sa svim posljedicama koje iz toga proizlaze.“

Predsjedništvo Krymskog centralnog izvršnog komiteta, uzimajući u obzir ekstremnost situacije, na vlastitu je inicijativu još 1. prosinca 1921. g. stvorilo već spomenuti Krymdopomgol (od 19. listopada 1922. g. do 1. (16.) kolovoza 1923. g. – Naslidgol) kojem su bili podređeni okružni i rajonski komiteti za pomoć gladnima. U selima su funkcionirali komiteti uzajamne pomoći koji su preuzeli na sebe sav teret prvih mjeseci gladi.

Od siječnja do travnja 1922. g. glad je odjednom zahvatila još veća područja, a smrtnost je naglo porasla. U siječnju je umrlo 8000 osoba, u veljači je gladovalo 302 000, umrlo 14 413 (4,7 %), u ožujku je gladovalo 379 000 (19 902 umrla – 2,8 %), u travnju 307 000 (umrlo 12 753 – 3,4 %). Gladovalo je 53 % krymskog stanovništva. Glad je dosegla vrhunac u ožujku 1922. g., kada je glavnina gladnih prepuštena slučaju.

Usprkos svom trudu djelatnika, statistika se tih godina ne može smatrati besprijekornom. Stoga se dokumenti razilaze u brojkama. U svibnju je gladovalo između 360 i više od 500 tisuća osoba. Do kolovoza 1922. g. broj umrlih dosegao je 86 000 osoba. Najviše je stradao cijeli Jaltski okrug te Jevpatorijski, Sudački, Karasubazarski, Kokkoški, Bahčysarajski i Balaklavski rajon gdje je gladovalo gotovo sve stanovništvo.

Narodni komesarijat za prehranu Ruske SFSR nametnuo je u gladnoj 1922. godini porez na hranu za Krym u iznosu od 1,2 milijuna puda, a k tome je zabranio i sjetvu sve dok se porez ne preda. To je dovelo do toga da su se u 1922. g. površine usjeva smanjile za 250 000 desetina, što je iznosilo samo 26,4 % sjetve iz 1916. g.

Ljeto 1922. g. također je bilo sušno. Vremenskim uvjetima pridružilo se još jedno zlo – skakavci koji su uništili značajan dio preostalog uroda. Ukupni urod žitarica procijenjen je na 8 milijuna (puda), a potrebe Kryma iznosile su 12,5 milijuna. Glad je izazvala epidemiju tifusa. Na krymskoj je zemlji započeo ranije neviđen kanibalizam.

Kao što je to često bio slučaj, među onima koje je gladomor posebno pogodio, bila je i prosječna inteligencija. Seoski učitelji preživljavali su samo na račun seljačkog oporezivanja jer država ih nije plaćala. Dakle, glad koja je pogodila seljaštvo, prvenstveno se odrazila na učiteljima. U sličnoj se situaciji našla i gradska inteligencija. Komitet za pomoć gladnima odbijao ih je,

upućujući ih na Vijeće narodnih komesara, ali vlada nije reagirala. U proljeće 1922. g. Krym se našao pred opasnosti potpunog kolapsa društvenih odnosa.

U to je vrijeme izniman posao odradio krymski Centralni komitet za pomoć gladnima. U početku su njegove aktivnosti bile kaotične i neproduktivne: nije bilo dovoljno ni sredstava ni iskustva ni veza. Vidljivi rezultati počeli su se uočavati tek u travnju 1922. g.

Sljedeće, 1923. godine vremenski su uvjeti bili povoljniji, ali urod su napali glodavci koji su uništili više od 2,5 milijuna puda žita. Zato su i te godine Krymu značajnu pomoć u hrani osiguravale i Ukrajinska SSR i Ruska SFSR te inozemne organizacije, osobito Američka agencija za pružanje humanitarne pomoći (ARA). Konkretno, 1923. g., ARA je na poluotoku otvorila više od 700 pučkih kuhinja.

Osim ARA-e, na Krymu su djelovale i organizacije poput Međunarodnog komiteta radničke pomoći gladnima u Sovjetskoj Rusiji (Mižrobdop), židovskog „Jointa“, misije Fridtjofa Nansena, američkih kveкера, njemačkih menonita, inozemnih tatarskih i muslimanskih dobrotvornih društava i dr.

Glad iz razdoblja 1921. – 1922. g. dovela je do strašnih posljedica. Od 1. svibnja 1921. g. do 1. siječnja 1923. g. na poluotoku se znatno smanjio ukupan broj stočnog fonda: konja za 72 %, krupne rogate stoke za 62 %, ovaca za 70 %, svinja za 92 %, koza za 81 %. Broj stanovnika krymskih sela smanjio se za 76 600, a gradova za 75 500. Kada je u travnju 1921. g. na poluotoku proveden opći popis stanovništva, tu je živjelo 719 513 osoba. U dvije godine, prema podacima Krymskog zavoda za statistiku, broj stanovnika pao je za 569 500 osoba, odnosno, prema službenoj statistici, iznosio je 150 013 osoba. Međutim, može se ustvrditi da je broj umrlih od gladi bio mnogo veći jer bilo je mnogo slučajeva kada su od gladi odumirala čitava sela. Gotovo 66 % umrlih bili su krymski Tataři koji su pretežno činili seosko stanovništvo. U Karasubazaru broj stanovnika smanjio se za 48 %, u Starom Krymu za 40,9 %, u Feodoziji za 35,7 %, u Sudačkom rajonu za 36 %. Mnoga sela gorskog Kryma u potpunosti su izumrla.

Dakle, ukupan broj umrlih od gladi na poluotoku od 1921. do 1923. g., prema različitim procjenama, varira od 100 do 150 tisuća osoba (15 % krymskog stanovništva), od kojih su većina bili krymski Tataři. Potonje se

objašnjava time da je glad najsnažnije pogodila gorska i prigorska područja u kojima je dominantno stanovništvo bilo tatarsko, a koje je imalo minimalne površine zemlje i koje se nije bavilo uzgojem žita. Posljedice gladi osjećale su se još godinama te su konačno prebrođene tek krajem 20-ih godina XX. stoljeća.

S ukrajinskog prevela Martina Karlović

Tetjana Bykova

Teror protiv krymskotatarske inteligencije 1928. – 1930.

Represije širokih razmjera protiv krymskotatarske inteligencije (a nedugo zatim i cijelog krymskotatarskog naroda) započele su 1928. g. sudskim procesom Velija Ibrajimova. Njegovi stalni istupi kao čelnik krymskog Centralnog izvršnog komiteta protiv preseljenja Židova na poluotok i usmjerenost na zaštitu interesa krymskotatarskog stanovništva izazvali su nemire u vrhu partijskog vodstva. „Slučaj“ V. Ibrajimova preuzela je Centralna kontrolna komisija Centralnog komiteta Svesavezne komunističke partije boljševika (CK SKP(b)). Na njezin prijedlog 6. siječnja 1928. g., stvorena je komisija pod vodstvom narodnog komesara pravosuđa N. Jansona. U njezin sastav ušli su predsjednik Vrhovnog tribunala J. Peters i tužitelj Ruske SFSR N. Krylenko. Komisija je odobrila odluku o uhićenju V. Ibrajimova.

U Simferopolju se od 23. do 28. travnja 1928. g. održavao sudski proces koji je obilježio povijest Kryma. Pred sudom se našlo 16 osoba optuženih za „antisovjetske kontrarevolucionarne radnje“. Presuda suda mogla se predvidjeti: petnaestero optuženih osuđeno je na različite zatvorske kazne, a bivši čelnik Centralnog izvršnog komiteta, V. Ibrajimov, osuđen je na smrt.

Tijekom sudskog procesa V. Ibrajimova optuživali su za ubojstvo crvenog partizana Čolaka, za pokušaj ubojstva siromašnog seljaka Sejdametova te za financijske malverzacije. Slučaj su završili optužbama za „tatarsko buržoazijski nacionalizam“. Međutim, te se optužbe ne mogu smatrati stvarnim motivima na temelju kojih je tadašnjem krymskom rukovoditelju donesena smrtna

presuda. Nakon nekog vremena, 30-ih godina XX. st., V. Ibrajimov optužen je i za „sudjelovanje“ u strijeljanju članova vlade Sovjetske Republike Tauride u travnju 1918. g. u što on uopće nije bio uključen.

Dugo vremena pri ocijeni djelatnosti V. Ibrajimova služilo se stavovima nastalima tijekom 30-tih godina XX. stoljeća. Verzija priče da su on i njegovi pristaše, „iskoristivši političku sljepoću nekih radnika u Oblasnom komitetu Partije prodrli do Vijeća narodnih komesara i Centralnog izvršnog komiteta Republike Krym, da su tijekom godina provodili kontrarevolucionarne rušilačke radnje te da su otkriveni tek 1927. g.“, bila je lajtmotivom povijesnih publikacija dugi niz godina. Tek u lipnju 1990. g., odlukom predsjedništva Vrhovnog suda RSFSR-a, Veli Ibrajimov bio je rehabilitiran, što je otvorilo mogućnosti da se razmotre događaji iz 1928. g.

Danas postoji nekoliko verzija o razlozima političkog i fizičkog likvidiranja čelnika krymskog Centralnog izvršnog komiteta: V. Ibrajimov postao je žrtvom komunističkih šovinista jer se svim silama borio protiv preseljenja židovskih kolonista na krymski poluotok. Ili, razlog represije bilo je djelovanje čelnika krymskog Centralnog izvršnog komiteta u svrhu produbljivanja nove ekonomske politike (NEP-a) u uvjetima kada je centar već prešao u napad na privatni sektor.

Sveukupno vodstvo države imalo je sve osnove za okriviti V. Ibrajimova, kao i njegovo okruženje za skretanje s „generalne partijske linije“. Proces je imao javno politički karakter, iako je u osnovu optužbe bilo uvršteno dosta sumnjivih epizoda koje su k tome bile u potpunosti kriminalno orijentirane. Smrtna kazna V. Ibrajimova postala je polaznom točkom represija na Krymu. Situaciju je još više učinilo tragičnom i to što je patriot vlastite nacije V. Ibrajimov imenovao na sve vodeće položaje predstavnike krymskotatarske inteligencije koji su trebali u upravna tijela Republike Krym uvoditi najnadarenije osobe s visokom razinom obrazovanja.

U srpnju 1928. g. iz Moskve je na Krym stigla komisija CK SKP(b)-a na čelu s odgovornim instruktorom Centralnog komiteta M. Filatovom. Komisija je trebala provesti potpunu istragu partijske organizacije Krymske ASSR. Rezultate rada rukovoditelj komisije poslao je Organizacijskom birou CK SKP(b)-a. U izvješću se naznačuje kako se „negativni procesi“ u Republici Krym objašnjavaju povijesnim preduvjetima: time što su ključne položaje u

lokalnoj vladi zauzimali „bivši tatarski nacionalisti“ (uključujući i poznate kulturne djelatnike: H. Hattatova, A. Ozenbašlija, B. Čobanzadea, A. S. Ajvazova, G. Čapčakčija, V. Ibrajimova i M. Musljumova), koji su činili jezgru stranke Milliy Firqa³ i zalagali se za kulturno-nacionalnu autonomiju Kryma. Na taj način, po Filatovljevim zaključcima, sovjetska se vlast na Krymu gradila uz neposredno sudjelovanje „nacionalističkih vođa“, koji su se aktivno borili protiv nje u periodu njezina nastanka 1918. g.

Dana 1. kolovoza 1928. g. Organizacijski biro CK SKP(b)-a pod vodstvom V. Molotova razmotrio je pitanje o radu i stanju krymske partijske organizacije. Odgovorni instruktor M. Filatov po tko zna koji put naglasio je da su politiku u Krymskoj ASSR „usmjerili“ vođe Milliy Firqa, a preseljenje Židova osobno je sprječavao V. Ibrajimov i njegovi pristaše koji su pripadali „nacionalističkim intelektualcima“. Izvjestitelj je naglašavao: „kada su nacionalisti shvatili da se s vodstvom CK SKP(b)-a o pitanju židovskih kolonizacija neće postići kompromis, obratili su se inozemnom centru Milliy Firqa, koji se nalazio u Turskoj, od kojih su dobili direktivu: «Ne sprječavati doseljenje Židova».“

U odluci CK SKP(b)-a od 8. kolovoza 1928. g. „o radu krymske partijske organizacije“ Krymski oblasni komitet optužen je za „skretanje s političke linije“. Poslije toga razvio se novi val političkih represija „javnih“ sudskih procesa protiv istaknutih predstavnika nacionalnog pokreta, inteligencije te bivših članova stranke Milliy Firqa.

I dok su početkom 20-ih godina XX. stoljeća bili proganjani predstavnici takozvane tradicionalističke nacionalističke inteligencije, povezane s islamom i odgojene na prosvjetiteljskim idejama I. Gasprinskog, val represija 1928. – 1930. zahvatio je svu staru inteligenciju, sudionike revolucije i građanskog rata. Gotovo svi su bili uhićeni i represirani. Arhivski izvori svjedoče da je za vrijeme ovih represija stradalo najmanje 3500 Tatara.

Bez obzira na to što je službenim povodom za uhićenje V. Ibrajimova poslužio lažiran kriminalni slučaj, centralna vlada proglasila ga je „nacionalistom“ i inicirala kampanju za „osudu“ „buržoazijskog nacionalizma“ kao „izražavanje kontrarevolucije“. Latentnost protivljenja korjenizaciji⁴ ruskog dijela krymskog

3 Milliy Firqa – krymskotatarska nacionalna politička stranka, utemeljena tijekom Prvog svjetskog rata, aktivno je sudjelovala u stvaranju Krymske narodne republike.

4 Korjenizacija – nacionalna politika usmjerena prema neruskim autohtonim narodima Sovjetskog Saveza.

partijskog aparata, koji je bio zaražen velikodržavnim šovinizmom, sada je izišlo na vidjelo. Pod sloganom „borbe protiv buržoazijskog nacionalizma“ započelo je dosljedno ograničavanje „nekontrolirane“ politike korjenizacije koja se u Krymu provodila u obliku tatarizacije.

Nakon 1930. g. korjenizacija se već odvijala bez stare krymskotatarske inteligencije. Čak i mladi kadrovi, koji su bili odgajani po boljševičkim standardima i koji su dolazili iz obitelji lokalnih komsomolaca i istaknutih radnika, mogli su pasti pod sljedeći val represije. Tako je, čelnik krymskog Centralnog izvršnog komiteta, M. Kubajev u travnju 1931. g. bio smijenjen s položaja samo zato što je otvoreno optužio Moskvu za „velikodržavni šovinizam“ i razaranje tatarskog seljaštva.

Na početku 1930. g. borba protiv „nacionalista“ i „veliibrajimovaca“ poprimila je formu kadrovske čistke, usmjerenih na povećanje „socijalističkog sloja“ u upravljačkom lancu, odnosno porast udjela radnika i kolhoznog seljaštva. Glavna pozornost pridaje se pitanju „preodgoja“ bivših „sitnoburžujskih nacionalista“. U ožujku 1930. g. krymski Centralni izvršni komitet donio je odluku o planskom uključenju krymskih Tatara za rad u industriji. Nakon prve petoljetke udio Tatara među industrijskim radnicima porastao je s 5,3 % na 8,9 %, u industrijskoj kooperaciji s 9,2 % na 16,6 %. Ali u graditeljstvu na kraju 1932. g. Tatara je bilo tek 2,2 %, u prijevozničkoj djelatnosti 4,8 %, u kemijskoj industriji 5,4 %, u rudarstvu 6,4 %. Najviše Tatara radilo je u tiskarstvu (19 %) i industriji konzervirane hrane (25,6 %).

Međutim, takve stope proletarizacije tatarskog društva nisu odgovarale pokazateljima porasta krymske industrije. K tome, nakon što su u potpunosti sanirane posljedice rasula uzrokovanog građanskim ratom i glađu, krymska lokalna industrija stupila je u fazu prisilne industrijalizacije. Međutim, prvobitni nacionalni krymskotatarski obrti s domaćom proizvodnjom brzo su propali.

U izvješću komisije CK SKP(b)-a bilo je naznačeno da su krymska tijela vlasti i aparat u potpunosti „zagađeni“ najrazličitijim „neprijateljskim elementom“. Tako se u Narodnom komesarijatu obrazovanja na Krymu, od 22 odgovorna suradnika navodno za njih 10 otkrilo da su „opasni pripadnici Milliy Firqa“, u Narodnom komesarijatu poljoprivrede od 36 radnika – njih 20, na Glavnom sudu od 29 osoba njih 13-ero bilo je proglašeno „stranim

elementima“. Osim toga, iz tijela vlasti aktivno su se uklanjali „neprovjereni“ krymski Tataři koji su bili optuženi za „buržujski nacionalizam“.

U dva mjeseca (studeni i prosinac) 1928. g. iz sovjetskog aparata Republike Krym bilo je otpušteno 188 osoba. Većina otpuštenih, po razini vlastite (nacionalne) svijesti i obrazovanja, u potpunosti pripada (krymskoj) inteligenciji.

Godine 1929. održali su se redovni lokalni izbori. Po rezultatima tih izbora sastav krymskog Centralnog izvršnog komiteta izmijenio se za 89,5 %, predsjedništvo Centralnog izvršnog komiteta za 46,7 %, seoskih vijeća za 68,3 %, čelnika seoskih vijeća za 47,8 %. Gotovo u potpunosti je bilo smijenjeno vodstvo rajona i oblasnih komiteta SKP(b)-a. Od listopada 1928. g. do travnja 1929. g. partijska organizacija Kryma dosegla je broj od 1388 članova. Zahvaljujući tomu sastav oblasnog i rajonskih komiteta Partije prema tome izmijenio se za 75 % (oblasni komitet) i 62 % (rajonski komiteti).

Na taj način, uništenje „veliibraimovaca“, milifirkanaca“ i „buržujskih i nacionalističkih odstupanja“ te „izlječenja krymske partijske organizacije“ bilo je izvedeno čistkama širokih razmjera partijskih, sovjetskih, kooperacijskih aparata od „tuđih i slučajnih elemenata“ koje su provedene svim tijelima vlasti na poluotoku, a istodobno i primanjem novih članova u redove krymske partijske organizacije.

S ukrajinskog prevela Andreja Tominac

Tetjana Bykova

Veliki teror na Krymu 1937. – 1938.

Godine 1934. društveno-ekonomska se situacija na Krymu stabilizirala, i to se odrazilo na životni standard stanovništva. Kao rezultat toga, smanjio se broj osuđenih za „protusovjetske radnje“. Očigledno je da je opća razina represije i broj uhićenih početkom 30-ih godina XX. stoljeća bio znatno manji u odnosu na pokazatelje iz razdoblja Velikog terora koji će ubrzo uslijediti. To se razdoblje može smatrati najmirnijim u povijesti prijeratnog Kryma.

Veliki teror 1937./1938. g. pretvorio se u pravi katastrofu. Val represija zahvatio je poluotok. Godina 1937. započela je s progonima „trockista“ i „dvostrukih agenata“, odnosno progona na osnovi partijske pripadnosti. No od ljeta iste godine proganjanja su dobila nacionalno obilježje. U kolovozu 1937. g., narodni komesar unutarnjih poslova SSSR-a M. Ježov izdao je niz naloga o „razotkrivanju neprijatelja naroda“ među Poljacima, Nijemcima, Latvijcima, Rumunjima, Fincima, Bugarima, Estoncima, Makedoncima, Grcima, Irancima, Afganistancima, Kinezima. Po svojoj su prirodi to bile izravne direktive za represiranje po nacionalnoj osnovi. Na Krymu su ih počeli provoditi. U višetničkoj autonomiji bile su zastupljene gotovo sve spomenute etničke skupine. Započela su masovna uhićenja. Pritom su pripadnici NKVD-a nerijetko provodili uhićenja upravo na osnovi nacionalnosti, a tek bi kasnije „podmetali“ optužbe. Najčešće su se u dokumentima spominjale „špijunska aktivnost“ i „sabotaža“ u tvornicama ili u poljoprivredi.

Druga posebnost Velikog terora bila je velika količina skupnih sudskih procesa. Tako je na primjer 1937. g. u Džankojskom rajonu od 10 uhićenih, 8 uhićenika bilo suđeno na skupnim sudskim procesima. Izvršavajući zapovjedi vodstva, čekisti su nastojali izvještavati o „otkrivanju neprijatelja“ među svim etničkim skupinama. Znakovit u tom smislu bio je slučaj 12 Korejaca, uhićenih u prosincu 1937. g. Budući da nisu živjeli na istom mjestu, njih se „skupljalo“ po cijelome Krymu: u Feodosiji, Simferopolju, Kerču, Jevpatoriji i Sakijskom rajonu.

Općenito gledajući, u kontekstu represija treba se osvrnuti i na slučajeve stranih državljana kojih je tijekom 20-ih i 30-ih godina XX. stoljeća na Krymu bilo mnogo. Posebice se to odnosilo na krymske Tatare i Grke. Oni su i ranije bili podvrgnuti represijama, ali je kazna obično bila progon izvan granica države. Međutim, u godinama Velikog terora, sudska, a osobito izvansudska tijela, od represija nisu izuzimala ni strane državljane. Dugogodišnje zatvorske kazne i smrtne kazne dosuđivale su im se kao i sovjetskim građanima.

Val terora uništio je i značajan dio krymotatarskog naroda. Još krajem 1936. g., tijela NKVD-a krivotvorila su slučaj „grupe Samedynova“, koji su prikazali kao nacionalan, – osuđeni su bili uglavnom krymski Tatare, na čelu s glavnim rukovoditeljima: B. Čogarom, I. Tarhanom, B. Umerovom, M.

Bekirovom, T. Bojažyjevom i drugima. A. Samedynov 1930. g. obnašao je dužnost predsjednika vlade autonomije. B. Čogar i I. Tarhan bili su delegatima na XVII. zasjedanju Svesavezne komunističke partije boljševika. Sve su ih optužili za pripadnost „kontrarevolucionarnoj panturkijskoj nacionalističkoj organizaciji“ koja je, navodno, za cilj imala „rušenje sovjetske vlasti, odcjepljenje Kryma od SSSR-a i obnavljanje buržoazijskog i nacionalističkog poretka“. Također, članove „grupe Samedynova“ optuživali su za „diverzijske radnje u poljoprivredi“, „onesposobljavanje“ kombajna i traktora na tzv. mašinsko-traktorskim stanicama, „namjerno smanjenje“ uroda posebnih kultura, za „neprijateljska djelovanja u vidu postavljanja kulaka na vodeće položaje u kolhozima kako bi ih «uništili» i «povratili inokosno gospodarstvo»“.

Posebno bolne za krymotatarski narod bile su represije protiv inteligencije. Strijeljani su mnogi učitelji, pisci, slikari, skladatelji. „Organizacije“, koje su činili „neprijatelji naroda“, masovno su se „razotkrivale“ u kazalištima, novinskim redakcijama, radiostanicama, muzejima i knjižnicama, obrazovnim ustanovama. Uhićivani su i pedagozi i studenti. Na primjer, na Krymskom pedagoškom institutu, među studentima književnog fakulteta, „otkrivena“ je i uhićena „trockistička skupina“. Ravnatelj instituta H. Bekirov također je dobio 12 godina zatvora.

Međutim, kao i kod drugih naroda, represije gotovo da i nisu pogodile članove partijsko-ekonomske ili kulturne elite. Najviše su stradali obični građani koji nisu bili u Partiji. U godinama Velikog terora na poluotoku nije ostalo ni zaselka u kojem netko nije bio uhićen.

S vremenom je lavina represija uzimala sve više i više žrtava. Ubrzo su na red stigle i vojne osobe. U raznim mjestima na poluotoku „otkrivale“ su se „neprijateljske organizacije“. Tako je, na primjer, u Jevpatoriji uhićen zapovjednik brigade, V. Zahoder, voditelj obuke za usavršavanje zapovjedništva topništva. Sukladno dokumentima sudskog slučaja, bio je „aktivnim sudionikom“ „antisovjetske vojno-fašističke pobune“ M. Tuhačevskog⁵. U svojim je svjedočenjima, optuženi naveo prezimena onih koje je „uvukao u zločinačku pobunu“.

5 Tuhačevski, Mihail Nikolajevič (1893. – 1937.) – sovjetski maršal, zapovjednik u Crvenoj armiji za vrijeme građanskog rata 1918—1921.

Istražno-sudski aparat radio je punom parom. Optužbe nisu iznosila samo sudska tijela, već i tzv. „trojke“ specijalno stvorene s tim ciljem i Posebno vijeće NKVD-a SSSR-a pa čak i „dvojke“ koju je činio narodni komesar unutrašnjih poslova i tužitelj, čije je odluke teoretski mogao ukinuti samo plenum Vrhovnog suda SSSR-a. Međutim, u praksi, odluke su se smatrale konačnima.

Od ljeta 1938. g., javljaju se nove tendencije. Smanjio se broj uhićenja, istražitelji su postupno smanjili svoju prekomjernu ustrajnost u traganju za „zločinima“. Tijekom druge polovice godine bilo je samo 37 % uhićenja.

Dana 17. studenog 1938., politbiro CK SKP(b)-a potvrdio je odluku koju je donijelo Vijeće narodnih komesara CK SKP(b)-a „o uhićenjima, nadzoru tužitelja te vođenju istrage“. To je bio službeni početak kraja terora. Tužiteljstvu je dan nalog da pozornije provjerava stvarnost optužbi i odluke o uhićenjima. Tijela NKVD-a „podsjetila“ su na neophodnost pridržavanja kaznenog zakonodavstva. Veliki teror primicao se kraju.

Vjerodostojne statistike o broju žrtvi ovih represija nema. Uhićenja 1937./1938. g. dovela su gotovo do potpune smjene partijskog, državnog, narodnogospodarskog i vojnog vodstva. Zapravo, stvorila se druga elita upravljanja. Na mjesto represiranih, došla je nova generacija. Obično su to bili prilično mladi ljudi, narodnim komesarima i direktorima postajali su većinom tridesetogodišnjaci. Oni koje je već „ispravno“ odgojila sovjetska Partija i vlada.

S ukrajinskog prevela Vana Cvek

Oleksandr Lysenko

Deportacija krymskih Tatara 1944. godine

Dana 11. svibnja 1944. godine Državni komitet za obranu SSSR-a donio je odluku „O krymskim Tatarima“ kojom je detaljno opisan mehanizam deportacije autohtonog stanovništva Kryma. Kao što je to gotovo uvijek bio slučaj, naređeno je da se akcija izvrši „staljinističkim“ tempom, do 1. lipnja. Za vrijeme akcije trebalo je iseliti sve (!) Tatara s područja Kryma i naseliti ih u Uzbečku SSR.

Posebним je iseljenicima bilo dopušteno uzeti osobne stvari, odjeću, stvari za svakodnevni život, posuđe te hranu u količini do 500 kilograma po obitelji. Imovinu, građevine, dvorišne gospodarske zgrade, namještaj i okućnice trebalo je predati tijelima lokalne vlasti: svu stoku za rasplod i mliječna goveda te domaću perad preuzeo je Narodni komesarijat za mesnu i mliječnu industriju, poljoprivredne proizvode – Narodni komesarijat za opskrbu SSSR-a, konje te ostalu radnu stoku – Narodni komesarijat za poljoprivredu SSSR-a, plemenita goveda – Narodni komesarijat sovhoza SSSR-a. Prihvaćanje stoke, žita, povrća i drugih poljoprivrednih proizvoda trebalo je ostvariti na način da se u svakom naselju i za svako gospodarstvo izdaju potvrde o razmjeni. NKVD SSSR-a povjerio je Narodnom komesarijatu za poljoprivredu, Narodnom komesarijatu za mesnu i mliječnu industriju, Narodnom komesarijatu sovhoza te Narodnom komesarijatu za opskrbu SSSR-a da se do 1. srpnja, Vijeću narodnih komesara SSSR-a dostave propozicije o postupku vraćanja stoke, domaće peradi i poljoprivrednih proizvoda putem potvrda o razmjeni koje su posebni iseljenici od njih primili. Za organizaciju tog posla na poluotok je stigla posebna vladina komisija.

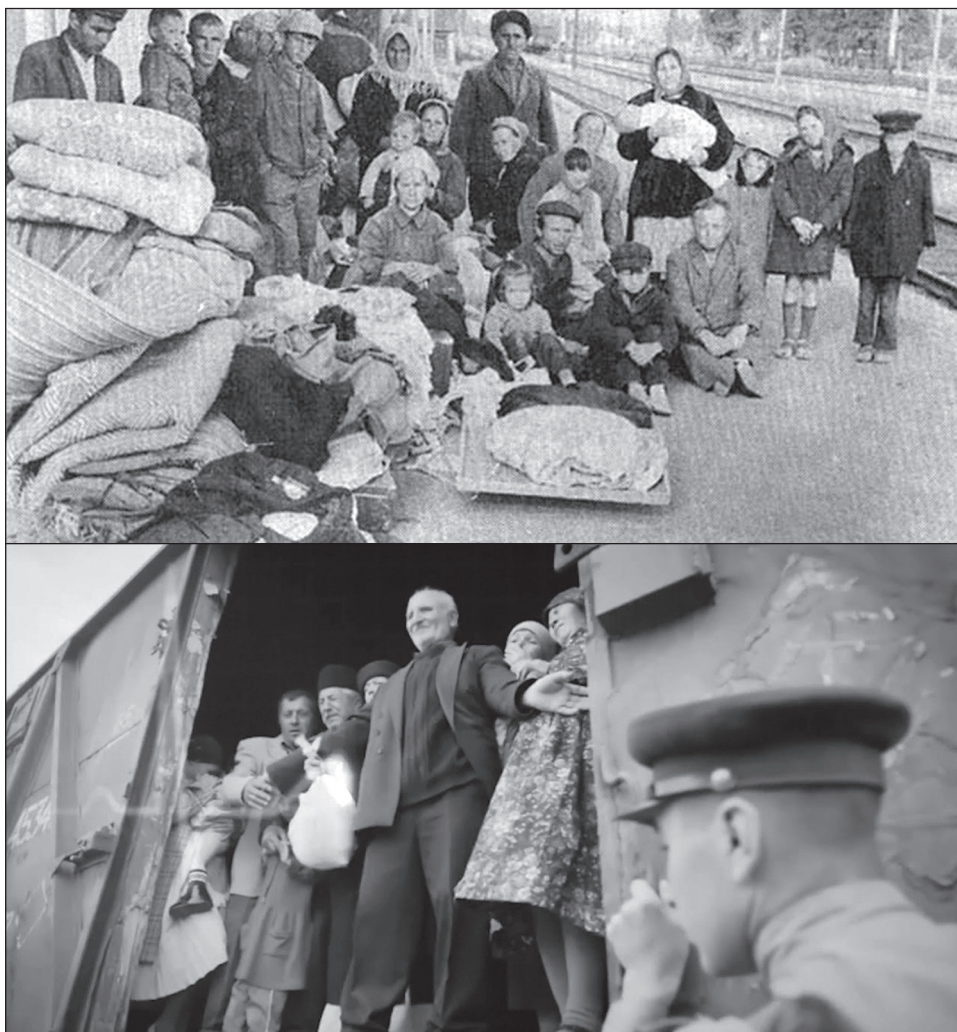
Prijevoz deportiranih osoba preuzeo je Narodni komesarijat prometa i veza SSSR-a po posebnom rasporedu. Narodni komesarijat zdravlja SSSR-a morao je dodijeliti svakom ešalonu jednog liječnika i dvije medicinske sestre s odgovarajućom zalihom lijekova te tijekom putovanja posebnim iseljenicima osigurati medicinsku skrb. Narodni komesarijat za trgovinu SSSR-a trebao je organizirati svakodnevne tople obroke i toplu vodu tijekom putovanja. Partijsko sovjetsko vodstvo Uzbečke SSR bilo je dužno prihvatiti i smjestiti u sovhoze, naselja, kolhoze, pomoćna gospodarstva, poduzeća i tvornička naselja između 140 i 160 tisuća krymskih Tatara. U svakoj oblasti Uzbečke SSR formirane su posebne komisije, a u rajonima „trojke“, kojima je povjerena odgovornost za prihvata i smještaj posebnih iseljenika, uključujući i prijevoz kolima do mjesta njihova preseljenja, dodjeljivanje privatnih parcela te pomoć u građevinskom materijalu za izgradnju stanova. Istodobno su se u područjima naseljenim posebnim iseljenicima stvarala posebna zapovjedništva NKVD-a za nadzor tog „kontingenta“.

Poljoprivredna banka bila je dužna osigurati posebnim iseljenicima kredit u iznosu do 5 tisuća rubalja po obitelji u trajanju od 7 godina za izgradnju stanova na novom mjestu. Narodni komesarijat za opskrbu SSSR-a Uzbečkoj SSR morao je predati određenu količinu brašna, zrna i povrća koja se bez naknade imala ravnomjerno raspodijeliti među posebnim iseljenicima tijekom lipnja, srpnja i kolovoza 1944. godine (na račun poljoprivrednih proizvoda i stoke koju su predali u mjestima iseljenja). Narodni komesarijat financija SSSR-a, za provođenje tih mjera, bio je dužan doznačiti 30 milijuna rubalja.

Dana 20. svibnja 1944. godine, zamjenik narodnog komesara državne sigurnosti SSSR-a, B. Kobulov, i zamjenik narodnog komesara unutarnjih poslova SSSR-a, I. Sjerov, izvijestili su L. Beriju o ishodu operacije koja je bila provedena u roku od dva dana te je završena 20. svibnja u 16:00 sati; 180 014 krymskih Tatara u 67 vlakova prevezeno je u istočne dijelove zemlje. Osim toga, rajonski vojni komesarijat Kryma mobilizirao je 6 tisuća Tatara na odsluženje vojnog roka koji su po naredbama Glavnog ureda za formiranje i kompletiranje vojske Crvene armije bili odvezeni u gradove Gurjev, Rybinsk i Kujbyšev. Prema direktivi L. Berije, 8 tisuća ljudi (od toga 5 tisuća bili su Tatari) bilo je predano na raspolaganje koncernu „Moskovougolj“. Na taj je način iz Krimске ASSR bilo deportirano ukupno 191 044 pripadnika tatarske nacionalnosti.

Za vrijeme deportacije Tatara uhićeno je 1137 osoba, tzv. „antisovjetskih elemenata“, a sveukupno je za vrijeme operacije za „kolaboraciju“ optuženo 5989 osoba. Za to je vrijeme zaplijenjeno 10 minobacača, 173 strojnice, 192 jurišne puške, 2650 puški, 46 603 komada streljiva, a u cijelom razdoblju akcije deportacije poluotočnog stanovništva raznih nacionalnosti – 49 minobacača, 622 strojnice, 724 jurišne puške, 9888 puški, 326 887 komada streljiva. Kako su u Moskvi izvještavali izvršitelji, tijekom operacije nije došlo ni do kakvih incidenata.

Deportacije su obuhvatile i predstavnike drugih etničkih skupina koje su naseljavale krymski poluotok. U skladu s odlukom Državnog komiteta za obranu od 2. lipnja 1944. godine, prisilnom iseljavanju podvrgnuti su Bugari, Grci i Armenci, a odlukom od 24. lipnja 1944. godine i lokalno stanovništvo Kryma koji su imali tursko, grčko i iransko državljanstvo te koji su posjedovali

Protjerivanje Tatara

istekle putovnice drugih država. Na temelju spomenute odluke, u Fergansku oblast deportirane su 3652 osobe (3531 grčki državljanin te 105 turskih i 16 iranskih državljana).

U trenutku dolaska u posebna naselja ukupan broj registriranih iseljenih osoba s Kryma iznosio je 228 392, od toga 224 740 osoba iseljeno je sukladno odlukama od 11. svibnja i 2. lipnja 1944. godine.

Drugi specifični kontingent posebnih iseljenika s Kryma bile su žene optužene za povezivanje s okupatorima. Najveća grupa žena bila je istodobno kažnjena upravo na Krymu. Dana 7. svibnja 1944. godine B. Kobulov i I.

Sjerov obratili su se L. Beriji tražeći dopuštenje za deportaciju s Kryma, osim drugih kontingenta i „oko 1000 prostitutki koje su živjele u odmaralištima i u gradovima crnomorskog priobalja.“ Ta je akcija realizirana, iako nije poznato u kojoj mjeri.

Već nakon smrti J. Staljina, u srpnju 1953. godine, ministar unutarnjih poslova SSSR-a, S. Kruglov, obratio se predsjedatelju Vijeća ministara SSSR-a G. Maljenkovu s molbom za razmatranje ukidanja doživotnog progonstva u posebna naselja za određene kategorije izgnanika, uključujući i žene deportirane s Kryma „zbog povezivanja s okupatorima“. Tada su taj prijedlog zanemarili. Te su žene postupno bile oslobođane od svibnja 1955., istodobno većini od njih bilo je zabranjeno prebivanje na područjima od posebne državne važnosti.

Deportacije neizmjerne mase građana bile su odobrene još u predratnim godinama, bile su jednom od najomraženijih metoda terora boljševičke državne elite protiv vlastitog naroda. S aspekta međunarodnog prava, kvalificiraju se kao zločin protiv čovječnosti. Deportacije su bile popraćene kršenjem svih građanskih prava stanovnika krymskoga poluotoka, uzrokovale su pojavu masovnog posttraumatskog sindroma te socijalno-ekonomskih posljedica koje ni danas nisu u potpunosti savladane.

S ukrajinskog prevela Andrea Zeba

Deportiranje krymskih Tatara

Stepan Vidnjans'kyj

Međunarodni značaj i aktualnost događaja Krymske konferencije 1945.

Prošlo je 70 godina, otkako se od 4. do 11. veljače 1945. g. u Livadijskoj palači na Jalti, nekadašnjoj rezidenciji ruskih careva, odvio drugi susret vođa triju velikih država – ondašnjih saveznika antihitlerovske koalicije – J. Staljina, F. Roosevelta i W. Churchilla. Jaltska (Krymska) konferencija s pravom je postala simbol novog svjetskog poretka poslije Drugog svjetskog rata, što je ušlo u povijest pod nazivom jaltsko-potsdamski sustav međunarodnih odnosa. S njome prije svega povezuju i nastanak nove naddržave – SSSR-a, koja se pretvorila u „visokoučinkovitu prekomjerno organiziranu suvremenu državu“, kako ju je definirao u vrijeme rata popularni američki tjednik „Look Magazine“. Teško je suprotstaviti se tvrdnjama sovjetske historiografije i pojedinih suvremenih autora da je „Jalta-45 postala najvećim vanjskopolitičkim uspjehom Sovjetskog Saveza koji mu je omogućio da učvrsti svoj vojni, strateški i geopolitički položaj u periodu od 1939. do 1945. godine. Zaista, Staljin u Jalti nije bio samo domaćin susreta, nego je i vladao situacijom u odnosima između Saveznika, a Roosevelt i Churchill su, prema pronicljivom opažanju ukrajinskog profesora Gliba Cvjetkova, bili „izravni potomci Argonauta“, koji su kao i antički mitski grčki junaci, tragali za „zlatnim runom“, samo ne na Kolhidi, nego na Krymu.

Dakle, Jaltska (Krymska) konferencija, kao što je naglašavao W. Churchill u svojim memoarima „Drugi svjetski rat“, trebala je dati odgovore na iznimno složena pitanja: otvoreno je bilo pitanje suradnje u poslijeratnoj Europi, zadržao se problem odnosa s praktički pobijeđenom Njemačkom, trebalo je odlučiti, kakve će mjere „Velika trojka“ ponuditi za osiguravanje budućeg mira i odgovarajućeg globalnog upravljanja. Tijesna pobjeda izazvala je prihvaćanje odmjerenih strateških rješenja.

Naravno, Churchill, Staljin i Roosevelt imali su vlastito viđenje kako riješiti navedene probleme. Američki predsjednik posebno je nastojao usmjeriti partnere prema konstruktivnim rješenjima na nedogovorena pitanja.

Poznato je da Staljin, imajući informaciju o Churchilllovim stavovima, nije dopuštao britanskom premijeru isprovocirati nesporazum između Moskve i Washingtona.

Kao rezultat Jaltske (Krymske) konferencije 13. veljače 1945. godine prihvaćeno je zajedničko priopćenje u kojemu su se njezini sudionici obvezali usklađivati svoje vojne planove s ciljem konačnog uništenja zajedničkog neprijatelja, detaljno isplaniravši vrijeme i opsege novih napada, usmjerenih na hitlerovsku Njemačku, kako bi joj zadali potpuni poraz i osigurali bezuvjetnu predaju nacističkog režima te jamstva koja će zauvijek osigurati svijet od njemačke agresije. Istovremeno su istaknuli kako im nije cilj uništiti njemački narod, nego samo iskorijeniti nacizam i militarizam.

Sve to opće je poznato, a također i to kako su provedene odluke Jaltske (Krymske) konferencije. Ipak, još je mnogo pitanja vezanih uz konferenciju u Jalti i ocjenu njezina položaja i uloge u poslijeratnoj povijesti čovječanstva na koja je potrebno dati istinite odgovore.

Na primjer, čak i u posttotalitarno vrijeme mnogi su ruski povjesničari posebno na jubilarnoj znanstvenoj konferenciji posvećenoj 50. obljetnici konferencije u Jalti, sa žarom hvalili Staljinovo diplomatsko umijeće i njegova veličanstvena dostignuća, zaboravivši pritom na to, da je u Jalti u veljači 1945. g. u biti bio potpisan zločinački trostrani ugovor, koji je na 50 dugih godina odredio sudbinu mnogih europskih naroda, koje su F. Roosevelt i W. Churchill, zbog raznih razloga predali na milost Staljinu i njegovu totalitarnom režimu. Prema riječima poznatog američkog politologa Zbigniewa Brzezinskog, konferencija u Jalti postala je glavni geopolitički čimbenik koji je uzrokovao da dio Europe potpadne pod Staljinovu političku dominaciju, a Sovjetski Savez proširi svoj utjecaj u samo srce Europe. On kvalificira Jaltsku konferenciju 1945. kao samozavaravanje, svojevrsnu povijesnu amneziju i stratešku miopiju, zato što je malotko u ono vrijeme smatrao da je fenomen totalitarizma ograničen na nacizam, a on se s punim pravom može proširiti i na komunizam. Za tu namjernu samoobmanu Zapada, želje koje su tada njime dominirale – kako najbrže pobijediti agresora, čak i u savezu s vragom – narodi su platili skupu cijenu.

Treba prvo konstatirati da je na novonastali poslijeratni „jaltski“ svjetski ustroj i podređivanje zapadnih Saveznika pretenzijama Sovjetskog Saveza

najjače utjecao isključivo vojni faktor – pobjeda Crvene armije na različitim bojištima – te posebno to što su sovjetske postrojbe početkom veljače 1945. bile 60 km udaljene od glavnog grada Trećeg Rajha, a angloameričke snage tek su pokušavale forsirati Rajnu. „Moć sovjetskog vojnog aparata, – kao što je s pravom naglašavao poznati ukrajinski povjesničar Myhajlo Kovalj, – koji je još nedavno, činilo se, zapinjao, nije izazivao više nikakvih sumnji te je prisiljavao Saveznike sve više i više uzimati u obzir SSSR i njegove velike vanjskopolitičke pretenzije.“

Istovremeno ne manje važna, ali neosporna i malo spominjana činjenica u ukrajinskoj historiografiji jest ta da je u tom času strateška vojna inicijativa već u potpunosti prešla u ruke budućih pobjednika. Japanska flota, poslije teškog poraza u bitci za Midway (lipanj 1942. g.), stajala je u matičnim lukama i bila je prisiljena čekati svoju sudbinu koju su donosili američki bombarderi. Uništivši njemačko-talijanske postrojbe na sjeveru Afrike, Saveznici su se iskrkali u Italiji i dosegli posljednje crte obrane njemačke vojske – Talijansku Socijalnu Republiku u kojoj se skrivao nekad svemoćni diktator B. Mussolini, kojeg su svrgnuli kralj Viktor Emanuel III. i maršal Badoglio. Nakon uspješnog iskrcavanja engleskih, francuskih i američkih postrojbi u Normandiji i na jugu Francuske te neuspješnog protunapada Nijemaca u području Ardenskog tjesnaca, Saveznici su se približili granicama Rajha. Na redu su bili problemi reguliranja poslijeratne sudbine Europe, odnosno Njemačke i žrtava njezine agresije.

Sada ćemo vidjeti što se dogodilo iza kulisa konferencije u Jalti. Smrtno bolestan F. Roosevelt, kojemu su liječnici kategorički savjetovali da ne putuje tako daleko, još k tome na tek oslobođeni Krym, predložio je da se okupe negdje bliže, barem na sjeveru Afrike, kamo je mogao doputovati brodom, kojim je bilo dosta nesigurno zalaziti u vode Crnog mora, prepune sovjetskih, njemačkih, bugarskih i rumunjskih mina. Međutim, Staljin, koji se panično bojao putovati izvan granica SSSR-a, kategorički je ustrajao na tome da se konferencija održi upravo na Krymu. Rooseveltu je bilo prijeko potrebno dogovoriti se sa Staljinom o zajedničkom djelovanju protiv Japana na Dalekom istoku, čak i po cijenu suvereniteta zemalja središnje i jugoistočne Europe. Otišao je na ovo iscrpljujuće, i kao što se kasnije pokazalo, za njega

posljednje putovanje s jednim ciljem: uvjeriti Staljina da što je prije moguće uđe u rat s Japanom na Dalekom istoku. To mu je bilo krajnje potrebno kako bi spasio od smrti što je više moguće američkih vojnika, primoravši Ruse da sami ratuju protiv do zuba naoružane Kwantunške vojske. Na taj su korak Roosevelta potaknuli golemi gubici Amerikanaca u vrijeme napada na udaljene otoke. K tome treba dodati da se tijekom cijele te iscrpljujuće rasprave u Jalti Roosevelt dosta loše osjećao. Možda je upravo to bio jedan od uzroka njegove popustljivosti pri ispunjenju Staljinovih teritorijalnih zahtjeva. Churchilla je nasuprot tome najviše brinulo sigurno napredovanje sovjetskih tenkova u srce Europe. Zato je još u listopadu 1944. g. posebno došao u Moskvu kako bi isposlovaio od Staljina određeni utjecaj zapadnih Saveznika u balkanskim i podunavskim državama. Na te prethodne dogovore u Jalti su zaboravili. Za svoje uključenje u sukob protiv Japana na Dalekom istoku, Staljin je zahtijevao još veću cijenu. U tom je trenutku držao sve karte u rukama. Ostavivši iza sebe najprije Varšavu koju su do temelja uništili esesovci, sovjetska se vojska spremala na Vislansko-odransku operaciju i samo što nije ušla na teritorij same Njemačke.

Ipak najizraženije je u Jalti bilo poljsko i ukrajinsko pitanje jer Staljin je zahtijevao da se priznaju zapadne granice SSSR-a, ustanovljene zločinačkim sovjetsko-njemačkim paktom o nenapadanju od 23. kolovoza 1939. g. i ugovorom o prijateljstvu i razgraničenju od 28. rujna 1939. godine. Te Staljinove zahtjeve Roosevelt i Churchill u Jalti nisu namjeravali ispuniti s obzirom na nepopustljivo stajalište poljske emigrantske vlade koja je imala svoje sjedište u Londonu. Toliko željene zapadnoukrajinske i zapadnobjeloruske zemlje, kao i Besarabiju i baltičke zemlje, Staljin je službeno dobio još u Potsdamu na posljednjem susretu trojice velikih vođa antihitlerovske koalicije, na kojem već nije bilo predsjednika SAD-a F. Roosevelta. Nakon teških i napetih pregovora na Krymu Roosevelt je poživio samo do proljeća 1945. godine, 12. travnja stalo mu je srce. Međutim nedugo prije smrti u privatnom razgovoru došao je do tužnog zaključka: „Ne možemo pregovarati sa Staljinom. Pregazio je svako obećanje koje je dao u Jalti.“ H. Truman, novi gospodar Bijele kuće, uskoro je došao do istog zaključka. Početkom 1946. g. državnom tajniku SAD-a J. Byrnesu povjerio je da vodi sljedeći krug pregovora sa Sovjetskim Savezom:

Krimska (Jaltinska) konferencija 1945.

„Dokle god Rusija ne bude oštro ukorena riječima i djelima, nazirat će se još jedan rat. Jedini jezik koji oni (Rusi – op. autora) razumiju jest: „Koliko imate divizija?“ Ne mislim da bismo se i nadalje smjeli igrati s kompromisima.“

U međuvremenu, Staljinovi tenkovi zaustavili su svoje napredovanje na liniji Berlin-Prag-Beč-Beograd-Sofija, a nakon kapitulacije Japana, ušli su još u Sjevernu Koreju i Vijetnam. Staljin je također prigrabio jug Sahalina i Kurilske otoke, proširivši svoje carstvo daleko izvan granica carstva Romanovih. Narodima zemalja, okupiranih staljinističkim režimom, bio je nametnut marionetski totalitarni režim (prisjetimo se da je u Jalti sporazumom dogovoreno provođenje slobodnih izbora u Istočnoj Europi, što je Staljin također prekršio), koji se oslanjao na bajunete sovjetske armije sve do kraja 80-ih i početka 90-ih

godina XX. stoljeća. Politički, ekonomski, socijalni i kulturni obrasci koje je usadio sovjetski režim potkopavali su političku moć demokratskih institucija, nisu dopuštali obnovu nacionalnih ekonomija, uništili su socijalnu strukturu društva, izazvavši nepopravljivu štetu nacionalnim kulturama pokorenih naroda.

S ukrajinskog preveo Matija Šaler

Viktor Danylenko

Kako se mijenjao nacionalni sastav stanovništva Kryma u drugoj polovici XX. stoljeća

Nakon što su boljševičke snage osvojile Ukrajinu i Krym, u postrevolucionarnom razdoblju novo je vodstvo nastavilo s politikom denacionalizacije i rusifikacije tih teritorija koju je provodila i carska vlada. Velike promjene u nacionalnom sastavu stanovništva Ukrajine i Kryma dogodile su se tijekom Drugog svjetskog rata. S Kryma je 15. kolovoza 1941. protjerano 61 000 Nijemaca. U 1944. godini s poluotoka su deportirani krymski Tataři, Armenci, Bugari i Grci, sveukupno 228 500 osoba. Od 18. svibnja 1993. svake se godine obilježava Dan spomena na žrtve deportacija s Kryma.

Godine 1939. na Krymu je živjelo 1 126 000 osoba, a do ljeta 1944. g. broj stanovnika pao je na 379 000 osoba. Krym nije samo znatno izgubio stanovništvo, nego je i ekonomski propao. Sjetvene površine nisu obnovljene sve do 50-ih godina XX. st. Površine voćnjaka smanjene su na 6000 hektara. U usporedbi s predratnim razdobljem, peterostruko se smanjila prodaja žita državi, dvostruko manje prodaja povrća i trostruko manje prodaja duhana.

Regija, uništena i lišena proizvodnih sredstava, trebala je hitnu pomoć, golema financijska ulaganja. Sovjetsko vodstvo tražilo je mogući izlaz iz teške situacije u kojoj se nalazila gotovo cijela država. Čak se razmatrala opcija osnivanja židovske autonomije na Krymu u zamjenu za američke kredite. No, J. Staljin odlučio je da je bolje stvoriti židovsku državu na području Palestine, a Krym obnoviti vlastitim snagama, rukama naseljenika. Većina naseljenika dolazila je

iz sljedećih oblasti: Brjanske, Kurske, Voroneške, Rostovske, Orlovske, zatim iz Krasnodarskog kraja Ruske SFSR, a također iz Vynnyčke, Žytomyrske i Kijevske oblasti Ukrajinske SSR. Međutim, organizacija preseljenja provodila se neodgovorno jer ljudima nisu bili osigurani minimalni uvjeti življenja na novom mjestu. Zbog toga je već do 1948. g. 60 % doseljenika iz prvog vala napustilo Krym.

U poslijeratnom razdoblju gospodarstvo Krymske oblasti Ruske SFSR bilo je blisko povezano s gospodarstvom Ukrajinske SSR. Željeznički prijevoz, laka, prehrambena industrija, strojogradnja, metalurgija, plinski i energetski kompleks poluotoka bili su zapravo sjedinjeni s ukrajinskim. Ukrajina je pomogla Krymu pri obnovi tvornica i postrojenja, u graditeljstvu, vodoopskrbi. Svatko tko želi može o tome pročitati u novinama „Krymska pravda“ od 17. siječnja 1954. g.

Ta pomoć dovela je do još većeg integriranja krymske i ukrajinske ekonomije. Izgrađen je Sjevernokrymski kanal i simferopoljsko i starokrymsko vodocrpilište. Tvornice metala Ukrajinske SSR dobivale su rude iz Kerča, taljivo iz Balaklavskog rudnika. Upravo su tijesne gospodarske veze Ukrajine i Kryma i njihova teritorijalna blizina potakle vodstvo gradskih skupština Simferopolja i Sevastopolja na razgovor o pripojenju Kryma Ukrajinskoj SSR. Treba obratiti pozornost na to da su predaju Kryma Ukrajini započeli upravo lokalni, u to vrijeme, ovlašteni sovjetski vođe.

Ujesen 1953. g. Krym je posjetio prvi sekretar CK KPSS-a, M. Hruščov, koji je zamijenio J. Staljina na tom položaju i nastojao reformirati ekonomiju SSSR-a, osigurati novi uzlet u razvoju. Bio je neugodno iznenađen stanjem: zapuštena, zapostavljena zemlja, malobrojno stanovništvo i sl. Nikita Hruščov smjesta se vratio u Kijev i sazvaio sastanak na kojem je iscrpno razgovarao o krymskom pitanju s vodstvom Ukrajinske SSR, uvjeravajući ih da pomognu Krymu.

Uz pridržavanje svih ustavnih normi i pravila poluotok je predan Ukrajini i 26. travnja 1954. g. službeno postaje njezinom sastavnicom. Otada su obnova i razvoj Kryma bili „glavobolja“ ukrajinskog naroda. Ali s obzirom na to da sama Ukrajina nije bila neovisna, njezino je vodstvo samo provodilo politiku Moskve. Stoga su, kao i prijašnjih godina, glavni naponi bili usmjereni na naseljavanje poluotoka. Glavni val imigranata na Krym potekao je iz gusto naseljenih oblasti

Ukrajinske SSR: Vynnyč'ke, Volynjske, Drohobyčke, Kijevske, Žytomyrske, Lavovske, Poltavske, Rivnjanske, Ternopiljske, Černigivske, Černjivečke, Hmeljnyčke. Doseljenici su razmješteni u 24 rajona Krymske oblasti. Od svih doseljenika tijekom 10 g. (1954. – 1964. g), otprilike 8 % nije ih se zadržalo.

Tijekom 60-ih i 70-ih g. XX. st. stanovništvo Kryma poraslo je za više od 40 %. Pritom je mehanički prirast nadmašivao prirodni i činio 72 % sveukupnog prirasta. Godine 1976. zaustavljene su planske, organizirane migracije radnika na Krym iz drugih oblasti, ali su se nastavile neplanirane i spontane. Ukrajinci su većinom naseljavali sjeverna poljoprivredna područja, a Rusi su većinom zauzimali južnu obalu. Bitno je napomenuti: premda su doseljenici iz Rusije u znatno većem broju napuštali Krym negoli doseljenici iz Ukrajine, brojnost Rusa na poluotoku rasla je bržim tempom. To samo znači da u ruskom dijelu nije prevladavalo radničko stanovništvo, nego umirovljeni vojni pripadnici, prebačeni u pričuvni sastav, tragači „lagodnog života“ i drugi.

Godine 1968. počeo je postupni povratak krymskih Tatara na njihovu povijesnu domovinu. Službenu dozvolu za povratak dobili su pojedinci. Kao što je već spomenuto, poluotok su najintenzivnije naseljavali Rusi. Po prvom poslijeratnom popisu stanovništva (1959. g.) oni su činili gotovo 72 %. Ukrajinaca je bilo 268 000 (22 %) od 1 200 000 ukupnog broja stanovništva. U 1989. g. ukupni broj stanovništva na Krymu iznosio je 2 430 000, od toga 1 630 000 Rusa, 626 000 Ukrajinaca, 50 000 Bjelorusa, 38 000 krymskih Tatara. Vratio se i dio deportiranih Nijemaca, Armenaca, Bugara, Grka.

Krymski popis stanovništva iz 2001. g. broji 2 024 000 stanovnika. Od njih 58 % činili su Rusi, 24 % Ukrajinci, 12 % krymski Tatari, 1,4 % Bjelorusi. Osim njih, poluotok nastanjuju Armenci, Bugari, Grci, Židovi, Nijemci i predstavnici drugih nacionalnosti. Izvan granica Kryma rođeno je 48 % stanovništva.

Krym je multietnička regija. Prije svega njegov starosjedilački narod su krymski Tatari. Danas ih ima otprilike 300 000. Turska dijaspora krymskih Tatara čini između 150 000 i 1 000 000 ljudi.

Krymski su Tatari narod koji je povijesno nastao na tom teritoriju. To je njihova povijesna zemlja, njihova domovina. Stoga su oni su prvi koji imaju prirodno pravo na vlastitu državnost. I to mora priznati cijeli svijet, pa tako i Rusija.

Krym - svesovjetska banja

Današnja suvremena Rusija nasljednica je boljševičke države koja je još daleke 1917. g. usvojila dva važna dokumenta: „Deklaraciju o pravima naroda Rusije“ i poziv „Radničkoj klasi, muslimanima Rusije i Istoka“, koja su potpisali V. Lenjin i J. Staljin. U potonjem se spominju i „krymski Tatari“, kojima se jamči pravo „da grade svoj nacionalni život slobodno i neometano“. Neka stoga barem nakon sto godina krymski Tatari dobiju mogućnost da ostvare svoje prirodno pravo.

S ukrajinskog preveo Pavle Ljubić

Stanislav Kuljčyc'kyj

Zašto je nastao mit o „carskom poklonu“

Nikite Hruščova?

Za vrijeme aneksije Kryma ukrajinski su televizijski kanali sa svih strana rasvjetljivali događaje na poluotoku. U sjećanje se urezao lik intelektualke koja je nervozno i s puno emocija vikala televizijskom novinaru: „Ne želim biti

hruščovski poklon!“ Iz toga pak možemo zaključiti kako na ponašanje ljudi vrlo često utječu povijesni mitovi. Ukrajina je Krym izgubila na dugo vrijeme jer dva desetljeća na njega nije obraćala pozornost.

Odredba Predsjedništva Vrhovnog sovjeta SSSR-a od 19. veljače i zakon od 26. travnja 1954. g. o predaji Krymske oblasti u sastav Ukrajinske SSR posljedica su niza razloga, prvenstveno ekonomskih i ideoloških. O tome koji je od njih važniji, a koji je odigrao sporednu ulogu, može se raspravljati. U svakom slučaju, teza o „carskom poklonu“ Nikite Hruščova Ukrajini usmjerava razgovor u potpuno drugačijem smjeru. Objektivni razlozi, kojima se vodila državna vlast, rezultat su rasprava. U prvi se plan, ipak, ističe upravo volja prvog sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza, koji je, tako reći, davao naredbe onako kako je htio i nikako drugačije.

U biti, volja koju su iskazali komunistički vođe bila je dovoljna kako bi sovjetski parlament usvajao zakonodavne akte koji su im bili potrebni. Nakon što je Nikita Hruščov postao jednim od takvih vođa, uvijek je od sovjetskog partijskog vodstva uspijevao dobiti pristanak za ostvarivanje reformi koje je smatrao neophodnima. Pod pritiskom ovog energičnog reformatora, na partijskim su se kongresima i plenumima CK KPSS-a podržavale čak i takve inovacije koje su uistinu škodile interesima vladajuće političke nomenklature. Narav komunističke države bila je takva da je osoba na samom vrhu vladajuće piramide, Partiji, zemlji i državi mogla nametnuti svoju volju.

No, u koncepciji „carskog poklona“ nalazi se skriveni podtekst, zahvaljujući kojemu je ona i nastala. Hruščov nije uspio u onome što je uspjelo njegovu prethodniku Staljinu, ignorirati volju i interese političke nomenklature i pritom ostati nekažnjen zato što nije ni htio, a ni mogao koristiti masovne represije kao metodu državnog upravljanja. Zbog toga su ga njegovi najbliži suradnici tajnim dogovorom uspjeli svrgnuti s vlasti. Prvog sekretara CK-a optužili su za voluntarizam i ukinuli one reforme s kojima se nomenklatura nije slagala. Zašto onda ne bismo posumnjali i u predaju Kryma?

Prvi obrisi koncepcije „carskog poklona“ pojavili su se već u drugoj polovici 50-ih godina XX. stoljeća. Moskovska sovjetska partijska nomenklatura bila je nezadovoljna time što se Hruščov oslanjao prvenstveno na ukrajinske kadrove i u sastav predsjedništva CK KPSS-a uveo gotovo polovicu ljudi s kojima je uspješno surađivao tijekom desetogodišnjeg boravka u Kijevu. „Ljubomora“

prema Ukrajini te pokušaji prikazivanja Hruščova kao svojevrsnog „utjecajnog agenta“ Ukrajinske SSR u Moskvi, već je tada postala očita. Međutim, takvo nezadovoljstvo bilo je klanske naravi. Moskovski vladajući klan predaju „svesaveznog lječilišta“ Ukrajini nije smatrao teritorijalnim gubitkom. Mediji su tu akciju tumačili kao jedan od živopisnih dokaza „vječnog prijateljstva“ dvaju „bratskih“ naroda.

Nakon 1991. g. predaja Kryma Ukrajini počela je označavati odvajanje tog teritorija od Rusije. Tumačenje odredbe od 19. veljače i zakona od 26. travnja 1954. kao izraz „voluntarizma“ N. Hruščova u tim je uvjetima davalo moralno pravo da se zahtijeva povratak poluotoka, usprkos svima očiglednom nedostatku pravne osnove.

U postsovjetskoj ruskoj historiografiji takvo je tumačenje bilo najraširenije, praktički službeno, ali ne i cjelovito. Proanalizirat ćemo kako se taj događaj opisivao u kolektivnoj monografiji „Politička povijest: Rusija – SSSR – Ruska Federacija“ koja je objavljena u Moskvi 1996. g.: „U jeku kampanje o osvajanju neobrađene zemlje na istoku države, nekako je tiho odjeknula odredba stara tjedan dana, objavljena 27. veljače 1954., kojom se potvrđivala odluka predsjedništava parlamenata Ruske SFSR i Ukrajinske SSR o predaji Kryma iz ruske jurisdikcije pod ukrajinsku jurisdikciju, kao svojevrsan «poklon» povodom 300. obljetnice «ponovnog ujedinjenja» Ukrajine i Rusije.“

U oko upada stavljanje pod navodnike ključnih riječi: „poklon“ i „ponovno ujedinjenje“. Navodnici signaliziraju da se autori ironično odnose prema sadržaju koji je uvriježen u oba pojma. Ako su navodnici u sintagmi „ponovno ujedinjenje“ označavali javno udaljavanje od sovjetskog ideologema (koje je uostalom bilo potpuno razumljivo u godini kad je izašla ta monografija) onda su ti isti navodnici u riječi „poklon“ već ukazivali na udaljavanje od ideologema koji je nastao u postsovjetskoj Rusiji. Odredba od 19. veljače 1954. g. nije u sebi sadržavala nikakve veze s obljetnicom Perejaslavskog sabora te je bila objavljena tek tjedan dana nakon potpisivanja, kao što su autori monografije korektno naznačili.

„Konceptija poklona“ preživjela je i za sebe kritičnu 1999. godinu kada je na snagu stupio ukrajinsko-ruski dogovor o međusobnom priznanju postojećih državnih granica. U prvome kvartalu 2004. godine, kada se obilježavala

350. obljetnica Perejaslavskog sabora i 50. godišnjica ulaska Kryma u sastav Ukrajine, ta je koncepcija postala popularna u ruskim medijima.

Između ostalog, poznati novinar A. Druzenko, koji je 2004. g. za prvi broj „Literaturne gazete“ pripremio materijal pod nazivom „Izgubljeno bratstvo“, pisao je: „Dobro se sjećam u kakvim se razmjerima slavila 300. obljetnica tog povijesnog događaja... Na taj je datum predan i velikodušan poklon Nikite Hruščova: baš u godini 300. godišnjice, sastavu Ukrajine predan je Krym.“ Iz teksta članka moglo se iščitati da se zajedno s gubitkom bratstva, izgubio i teritorij.

Nisam imao prilike čitati u ukrajinskim medijima nostalgične žalopojke u vezi s time što je Ukrajina izgubila Pridnjestrovlje za što je također bio zaslužan N. Hruščov. Međutim, jednostavno je poražavajuće u kolikoj mjeri ukrajinsko društvo nije upoznato s problematikom tog teritorija, uključujući i državne službenike koji su ovlaštene za izdavanje ukrajinskog državljanstva. Ukrajinski instituti za povijest Nacionalne akademije znanosti Ukrajine neprestano su primorani izdavati potvrde da su svi koji su rođeni na lijevoj obali Dnjestra do 1940. godine ukrajinski državljani po rođenju. S druge strane, nostalgične žalopojke povodom gubitkom Kryma bile su raširene u ruskim medijima.

Kakva je bila reakcija ukrajinskih novinara i povjesničara na „koncepciju poklona“ koja je vladala u ruskim i nekim ukrajinskim ruskojezičnim izdanjima? Oni su potpuno opravdano ukazivali na to da ta kampanja nema ništa zajedničko s realnom stvarnošću. Godine 1954. N. Hruščov ništa nije mogao pokloniti osobno. Tada još nije bio taj Hruščov koji je ostavio trag u našem sjećanju.

Uistinu, 1954. godine Hruščov je bio jedan od devetorice članova Prezidija CK KPSS-a koji je stupio na vlast nakon smrti J. Staljina. Desetog, odnosno Lavrentija Beriju koji je, oslanjajući se na tijela državne sigurnosti smjesta htio postati vođom, ta je devetorica uništila još 1953. godine.

Prezidij je bio naziv vladajućeg tijela CK-a u vremenu između XIX. i XXIII. kongresa KPSS-a. Prije i nakon toga imao je drugi, među laicima poznatiji naziv – politbiro CK-a. Postavši prvim sekretarom CK-a u rujnu 1953., N. Hruščov zauzimao je podosta bitan položaj u kolektivnom vodstvu gdje su se pitanja razrješavala većinskim brojem glasova. Podjednako utjecajan

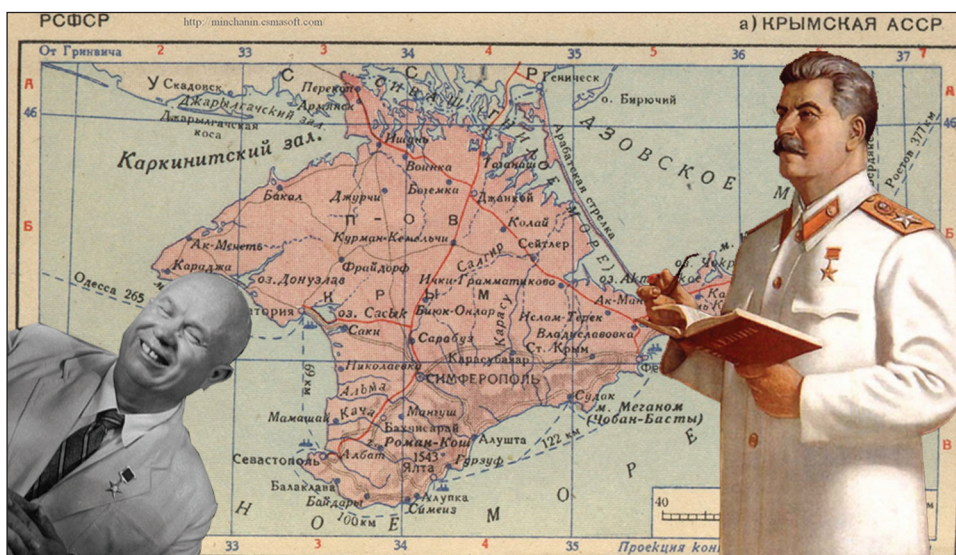
u sovjetskom partijskom aparatu i među stanovništvom države bio je i Georgij Maljenkov koji je kontrolirao vladu. Velika je većina sovjetskih ljudi iz vremena svoga djetinjstva K. Vorošilova i V. Molotova smatrala vođama drugog plana (nakon J. Staljina). Obojica su 1954. imala tridesetogodišnji staž u politbirou CK-a.

Tek se od srpnja 1957. godine – odnosno nakon poraza tzv. antipartijske skupine, kada je iz Prezidija CK-a uklonjena petorica protivnika prvog sekretara i uvedena osmorica njegovih pristaša – N. Hruščova može smatrati „vođom“ u sovjetskom partijskom razumijevanju toga termina. Premda N. Hruščov do 1957. g. nije imao potpune ovlasti, to ga nije spriječilo da preuzme inicijativu u raznim sferama državne djelatnosti. Upravo mu je likvidacija GULAG-a i ostvarivanje aktivne socijalne politike osigurala pobjedu nad protivnicima u Prezidiju CK-a. Predaju Kryma u sastav Ukrajinske SSR, što je također njegova inicijativa, prihvatilo je kolektivno vodstvo KPSS-a koje je postojalo od 1953. do 1957. godine. Koji su razlozi nagnali druge članove Prezidija CK-a da podrže N. Hruščova?

U literaturi postsovjetskog vremena, ubrajajući i popularnu, potpuno opravdano se naglašavaju ekonomski aspekti takve odluke. Međutim, Ukrajinci su već navikli na tu situaciju koja je nastala 1991. g. te zato u sovjetsku stvarnost prenose suvremene realije. Jedan od pristaša ekonomske koncepcije pripajanja Kryma Ukrajini nedavno je potpuno uvjeren napisao: „Čak i prebivajuću u sastavu Ruske SFSR, Krymska se oblast zadržavala u ekonomskom prostoru Ukrajine.“ Što je tu ispravno, a što neispravno?

Ispravno je to da je Krymom, kao objektom upravljanja, lakše upravljati iz Kijeva, a ne iz Moskve. U ekonomskom životu, teritorij je objektivni čimbenik. Znanstveno utemeljena rajonizacija, koja uzima u obzir taj čimbenik, pozitivno utječe na ciljano raspoređivanje proizvodnih snaga i povećavanje efektivnosti proizvodnje.

Neispravno je upravo to shvaćanje „ekonomskog prostora“ kada se radi o sovjetskom partijskom sustavu vladavine. Još je u godinama prvih petoljetki izgrađen tzv. jedinstveni narodnogospodarski kompleks s oštro centraliziranom vlašću. Velika su poduzeća, neovisno od republike u kojoj su bila smještena, bila podređena ministarstvima i resorima u Moskvi. U takvom sustavu nije mogao postojati odvojen „ekonomski prostor“ Ukrajine ili Rusije. Upravo

Hruščov i Staljin – srodne igre s Ukrajinom

je iz tog razloga predaja Kryma Ukrajinskoj SSR bila nemoguća za Moskvu 1921. g. kada je na poluotoku nastala teritorijalna autonomija u sastavu Ruske Federacije. U to vrijeme još nije postojala centralizirana uprava narodnim gospodarstvom.

Godine 1954. predaja poluotoka postala je moguća. Krym je uvjetno potpao pod vlast Kijeva isto kao što se tome subcentru podređivala cijela Ukrajina. To se može prikazati na primjeru krymskih obrazovnih ustanova. Kada se Akademija znanosti Ukrajinke SSR informirala u predsjedništvu Akademije znanosti SSSR-a koje ustanove prelaze pod njezinu ovlast, ispostavilo se da gotovo sva materijalna osnova znanosti ostaje u rukama Moskve. Tek je 1961. godine Akademija znanosti Ukrajinke SSR dobila Sevastopoljsku biološku stanicu, kasnije pretvorenu u Institut za istraživanje južnih mora O. Kovalevskog, a također i Morski hidrofizički institut. Znanstveni objekti svjetske razine, između ostalih i Botanički vrt u Nikiti i Krymski astronomski opservatorij ostali su pod upravom Moskve do 1991. godine.

U polemičkom žaru neki su publicisti objašnjavali predaju Kryma Ukrajini samo kao „oštru ekonomsku potrebu“ te su nijekali postojanje ideološke komponente u tome činu, pozivajući se na jedini argument kako u dokumentima o predaji nema spomena 300. obljetnice Perejaslavskog sabora kojoj je, navodno, taj „poklon“ bio posvećen.

**ВЕДОМОСТИ
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК**

9 марта 1954 г. № 4 (798) Год издания 17-й

**УКАЗ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
О передаче Крымской области из состава РСФСР
в состав УССР**

Учитывая общность экономики, территориальную близость и тесные хозяйственные и культурные связи между Крымской областью и Украинской ССР, Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик постановляет:

Утвердить совместное представление Президиума Верховного Совета РСФСР и Президиума Верховного Совета УССР о передаче Крымской области из состава Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в состав Украинской Советской Социалистической Республики.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР **К. ВОРОШИЛОВ.**
Секретарь Президиума Верховного Совета СССР **Н. ПЕГОВ.**

Москва, Кремль. 19 февраля 1954 г.

Odluka vlade u Moskvi o pripajanju Kryma Ukrajini

Tako je. Spomena nema. Međutim, to nije značilo da inicijatori spomenutih zakonskih akata nisu htjeli iskoristiti mijenjanje granica u korist Ukrajine u propagandne svrhe.

Poznato je da se 1944. godine N. Hruščov obratio J. Staljinu s prijedlogom obilježavanja 290. obljetnice Perejaslavskog sabora. Staljin se složio da se utemelji vojno odličje Bogdana Hmeljnyc'kog, ali inicijativu da se obilježi obljetnica nije podržao. Nakon njegove smrti, N. Hruščovu više nitko nije mogao priječiti da skrene pozornost sovjetskog naroda na „ponovno ujedinjenje“ dvaju naroda iz 1654. godine. Tim više što se približavala prava, 300. obljetnica Perejaslavskog sabora. Propagandistička kampanja počela se spremati odmah nakon uhićenja L. Berije. Na srpanjskom (1953.) plenumu CK KPSS-a, na kojem se razmatrao njegov slučaj, nastupio je prvi sekretar

Lavovskog oblasnog komiteta KP Ukrajine, Z. Serdjuk. Govornik je unatoč dramatičnome govoru o tome kako su ga pratili „lubjanski maršal“ i njegovi pristaše u Ukrajinskoj SSR, uspio naći mjesto i za sljedeću izjavu: „Pred nama je povijesni događaj, tristota godišnjica ponovnog ujedinjenja dvaju velikih naroda, ruskog i ukrajinskog.“ Tada je do obljetnice preostalo pola godine.

Vrijedi obratiti pozornost na to kako je Z. Serdjuk sebi dopustio da ukrajinski narod nazove: velikim! Dopustio si je jer mu je to bilo dopušteno. Ranije u komunističkom novogovoru nije postojalo takvo izražavanje (tek možda u najkritičnijem periodu rata protiv nacističke Njemačke). Nasljednici J. Staljina shvaćali su da im zaustavljanjem masovnih represija ostaje samo jedna mogućnosti da ukrajinski narod zadrže u granicama sovjetskog imperija: uvjeriti ga u to koliko mu je dobro „pod zvijezdom sovjetske vlasti“. Gubitkom terorističkog čimbenika, koji je „željezom i krvlju“ učvrstio jedinstvo višenacionalne države, višekratno je porasla važnost propagandističkog čimbenika.

Istočni su mudraci govorili: koliko god puta ponovili riječ „halva“, u ustima nećete osjetiti slatkoću. Imajući to u vidu, N. Hruščov predložio je predaju Kryma Ukrajini i potrudio se pretvoriti ekonomski usmjeren pothvat u zaslađujući propagandni paketić: starija sestra predaje mlađoj djelić sebe.

U Lenjinovo i Staljinovo vrijeme „starija sestra“ s velikom se ljubomorom odnosila prema razmjerima „mlađe“ te je zato ponekad oduzimala teritorij s većinskim ukrajinskim stanovništvom u svoju korist ili u korist Bjelorusije i Moldavije. Ukrajina je teritorijalno rasla isključivo na račun vlastitih etničkih zemalja koje su bile u granicama drugih država. Etnička pripadnost tih područja ukrajinskome narodu u takvim je slučajevima bila dovoljnim razlogom za teritorijalno širenje SSSR-a na račun susjednih država.

Godine 1954. prvi i zadnji put Ukrajina je svoj teritorij povećala na račun Rusije. U odluci Prezidija Vrhovnog sovjeta o predaji Kryma bila je prisutna samo ekonomska isplativost: „Zajedništvo ekonomike, teritorijalna blizina i uske gospodarske i kulturne veze.“ Nikakvih drugih argumenata, kako se može razumjeti, u tekstu toga dokumenta nije moglo biti. Međutim, propagandisti su iskoristili to što su se slični argumenti uzimali u obzir u odnosima između saveznih republika.

Iz toga se razloga kampanja obilježavanja 300. obljetnice Perejaslavskog sabora, koja se trebala obilježiti samo jedan dan – 18. siječnja 1954. g., razvukla na punih šest mjeseci. Vrhunac tog propagandnog šoua bio je povezan s usvajanjem zakona Vrhovnog sovjeta SSSR-a od 26. travnja 1954. o predaji Kryma Ukrajinskoj SSR.

S ukrajinskog prevela Sanja Sabljak

Kanal iz Dnjepra u Krym

Larysa Jakubova

Što je Ukrajina poduzela ne bi li ispravila povijesnu nepravdu nad potlačenim narodima?

U posljednje vrijeme mogu se čuti dosta glasne optužbe kako Ukrajina nije posvetila dovoljno pozornosti rješavanju socijalno-ekonomskih i etnokulturnih problema krymskog poluotoka. Naravno da se u svakom pitanju nađe mjesta za konstruktivnu kritiku. Međutim, treba postaviti i drugo pitanje: „A koja je vlada u rješavanju problema povratničkih naroda učinila više nego Ukrajina?” Ukrajina je na sebe preuzela obvezu nad nepravедno potlačenim narodima, posebno Nijemcima, koji su 1941. godine bili deportirani (u siječnju 1992. godine ukrajinski je predsjednik dao načelni pristanak njemačkom društvu „Preporod” (*ukr. Vidrodžennja*) za ostvarenje programa preseljenja deportiranih Nijemaca) te Bugarima, Armencima, Grcima i krymskim Nijemcima koji su bili deportirani 1944.

Prema „Deklaraciji kojom se represivni postupci nad nasilno preseljenim narodima proglašavaju nezakonitima i zločinačkima te kojom se osiguravaju njihova prava“, krymski Oblasni izvršni odbor prihvatio je odluku o dodjeli 8400 zemljišnih čestica krymskim Tatarima. Time je otpočeo loše kontroliran proces povratka desetaka tisuća predstavnika nacionalnih zajednica u povijesnu domovinu pri čemu se otpočetak nije radilo o povratku pojedinačnih socijalnih grupa, nego o povratku cijeloga naroda. Dana 1. siječnja 1998. godine u Autonomnu Republiku Krym na mjesto stalnog prebivališta preseljeno je 262 800 potomaka deportiranih naroda iz 1944. godine. Prema podacima glavne uprave ukrajinskog Ministarstva unutarnjih poslova radi se o 259 000 krymskih Tatara te 3800 pripadnika Armenaca, Bugara, Grka i Nijemaca. U tijeku je povratak krymskotatarskog naroda. U sastavu stanovništva AR Krym njihov udio iznosi 12,1 % i u usporedbi s 1989. godinom narastao je 6,4 puta. Izvan granica Ukrajine ostalo je između 220 000 do 250 000 potencijalnih povratnika. Susreće se i termin „sezonski Tataři” pod kojim se misli na one Tataře koji dolaze na Krym za vrijeme sezone gradnje, ali su državljani drugih država. Približno 127 000 krymskih Tatara na Krymu nije imalo ukrajinsko državljanstvo, ostajući državljanima Uzbekistana, Tadžikistana,

Ruske Federacije. Upravo je to bila prepreka u naturalizaciji povratnika u Ukrajini. Od 117 000 radno sposobnih krymskih Tatara, 74 500 (63,5 %) ima posao, u Uzbekistanu su predstavnici ove nacionalne zajednice pripadali visokokvalificiranoj radnoj snazi.

Međusobni odnosi zajednice i države nisu bili jednostavni jer su socijalno-ekonomski uvjeti naturalizacije povratnika te njihove prilagodbe novim okolnostima života ostali konstantno složeni. Krymskotatarski nacionalni pokret postao je važan čimbenik unutarnjopolitičke situacije s obzirom na to da je zajednica dosljedno istupala da im se priznaju isključiva prava u etnopolitičkom životu Ukrajine. Na prvom Kurultaju⁶ krymskotatarskog naroda (29. lipnja 1991. godine) postavljen je zadatak ostvarenja prava na slobodno nacionalno-državno samoopredjeljenje na svojem nacionalnom teritoriju. Nakon rehabilitacije nacionalne manjine i početka masovnog povratka, to je geslo, kao krajnji cilj političke borbe, bilo povučeno, međutim njegov potencijalan sukob ostao je dovoljno snažan čimbenik. On prije svega potječe iz visoke političke aktivnosti zajednice, niza nereguliranih problema povratnika i prisutnosti rupa u ukrajinskom zakonodavstvu što je dovelo do razlika u tumačenju određenih regulatornih odredbi. Međutim, krymski su Tataři prepoznati kao autohtoni narod koji se smatra oblikom nacionalne manjine koja zahtijeva posebne pravne mehanizme za realizaciju svojih prava. Njegov poseban status i odnosi s državom određuju se specijalnim zakonima te normama međunarodnog prava, koje omogućuju da se zadovolje nacionalne ambicije krymskih Tatara, ne narušavajući pritom teritorijalni integritet Ukrajine. Takav pristup rješavanju problema dobio je podršku zajednice. Narodna skupština krymskotatarskog naroda (Kurultaj) 1996. g. povjerila je Medžlisu da se bori kako bi se krymskotatarski narod priznao autohtonim, a Krym, u sastavu Ukrajine, postao nacionalno-teritorijalna autonomija na osnovi neotuđivog prava krymskotatarskog naroda na samoodređenje. Karakter razrješavanja krymskotatarskog problema tijekom godina balansirao je na granici njegova političkog rješenja ili ga je ograničavao u nacionalno-kulturni okvir, odnosno krymskotatarski narod definirao se čas kao nacija, čas kao nacionalna manjina.

6 Kurultaj – naziv za politički i vojni zbor, odnosno skupštinu koja se okupljala oko nekadašnjih mongolskih ili turskih vladara, ovdje predstavničko tijelo krymskotatarskog naroda.

Povratak Tatara na Krym

U posljednjih dvadeset godina na teritoriju Autonomne Republike Krym niknulo je približno 300 manjih okruga s većinskim krymskotatarskim stanovništvom. Danas oni čine 13 % populacije poluotoka. Što je Ukrajina poduzela kako bi ispravila povijesnu nepravdu nad potlačenim narodima? U 14 škola predaje se krymskotatarski jezik. U Alušti je otvoren prvi kulturni centar u kojem se bilo tko može upoznati s kulturom autohtonog naroda Kryma, saznati nešto o tradiciji naroda, a također ima mogućnost učiti krymskotatarski jezik. U perspektivi, planiraju se otvoriti slični kulturni centri po cijelom Krymu.

Uz sve poteškoće koje su pratile povratnike, posebice krymske Tatara, treba istaknuti da su uvjeti njihova povratka bili povoljniji u usporedbi s jednakim procesima u Rusiji i u socijalno-ekonomskom i u etnokulturnom, a još više u društveno-političkom pogledu. Tijekom protekla dva desetljeća ukrajinske su vlade krymskotatarsku zajednicu smatrale ravnopravnim (iako poprilično problematičnim) političkim partnerom. Upravo stoga su se, u granicama sustava nacionalne samouprave, postupno oblikovali elementi krymskotatarske državnosti. Stvorena je vertikala tatarske samouprave (Medžlis – okružni medžlisi – seoski medžlisi), koja osigurava visok stupanj političke mobilnosti zajednice i daje joj mogućnost da se na razini gradske i središnje vlasti bori za značajne ustupke i prednosti u korist svoje zajednice. Medžlis je demokratski

oblikovano nacionalno zastupničko tijelo. Svaki se pet godina saziva Kurultaj, koji čini 250 izaslanika. Oni biraju 33 predstavnika koji formiraju Medžlis. Medžlis zatim donosi odluku u ime cijelog krymskotatarskog naroda, definira smjer etnokulturnog razvoja i konsolidira narod oko društvenopolitičkih zadataka.

Dana 20. ožujka 2014. godine ukrajinski je parlament priznao krymskotatarski narod autohtonim narodom Ukrajine, pri čemu je za spomenutu izjavu glasalo 283 zastupnika. „Ukrajina jamči očuvanje i razvoj etničkog, kulturnog, jezičnog i religijskog identiteta krymskotatarskog naroda kao autohtonog naroda i svih nacionalnih manjina Ukrajine“, – stoji u izjavi. „Ukrajina jamči očuvanje i provođenje neotuđivog prava krymskotatarskog naroda na samoopredjeljenje u sastavu suverene i neovisne države Ukrajine.“ Uz to, Ukrajina priznaje Medžlis krymskotatarskog naroda, izvršno tijelo Kurultaja krymskotatarskog naroda kao punopravno tijelo krymskotatarskog naroda. Parlament također ističe svoju podršku Deklaraciji UN-a o pravima autohtonih naroda.

S ukrajinskog prevela Ana Grbavac

Stepan Vidnjans'kyj, Andrij Martynov

Ruska aneksija Kryma 2014.

Nakon raspada SSSR-a „krymska nostalgija“ bila je vidljiva pojava u masovnoj ruskoj svijesti. Pritom je iste osjećaje dijelila većina političke elite Ukrajini susjedne države, čak i kad se ta ideja nije otvoreno deklarirala. Ekonomski, politički, ideologijski, geopolitički, vojno-strateški čimbenici, Rusiji su bili važni za aneksiju Kryma.

Ekonomska računica aneksije poluotoka vidljiva je u procesu provođenja specijalne operacije. Prije „referenduma“ 16. ožujka 2014. g. ruski financijeri nisu računali dobitke i gubitke od te afere. Neospornom štetom za Carinsku uniju⁷ može se smatrati to što Ukrajina nije postala njezinom članicom, što

⁷ Carinska unija Armenije, Bjelorusije, Kazahstana, Kirgistana i Rusije.

jedva da adekvatno kompenzira prisvajanje Kryma. Taj korak bio je povod za uvođenje ekonomskih sankcija protiv osoba iz ruskog političkog i poslovnog establišmenta bliskih Vladimiru Putinu. Istovremeno uvođenje sankcija rezultiralo je nizom tužbi protiv Rusije vezano uz norme Svjetske trgovinske organizacije (WTO). Zaustavljanje članstva Rusije u WTO-u označit će praktički povratak ruske ekonomije u stanje autarhije.

Bez obzira na negativne tendencije globalnih kriznih uvjeta, u ekonomskom smislu Krym može postati važnim turističkim centrom. Tu ideju aktivno propagiraju ruski masovni mediji pod kontrolom Kremlja. Međutim, realizacija takvog zadatka teško da je moguća bez opsežnih inozemnih investicija koje neće doći bez priznanja legitimne pripadnosti Kryma Rusiji. Poseban krug ekonomskih problema, koji je izazvala aneksija poluotoka, stvara sukobe oko imovine između Ukrajine, ukrajinskih poslovnih subjekata i privatnih osoba koji su pretrpjeli gubitak uslijed jednostrane revizije statusa Kryma.

Zasigurno će se pozicija ruskih odvjetnika na međunarodnim arbitražnim sudovima s gledišta ekonomskih sukoba temeljiti na okolnosti „force majeure“. Jasnu argumentaciju ukrajinskih pretenzija tek predstoji razraditi.

U političkom smislu, predsjednik Rusije Vladimir Putin aneksijom Krima ojačao je svoju vlast. Njegov osobni ugled u ožujku i travnju 2014. g. srušio je sve sociološke rekorde, počevši s pokazateljima od ožujka 2000. g. Prema mišljenju većine Rusa, odluka o ruskom ultimatumu o krymskom pitanju potvrdila je status Ruske Federacije kao jednog od polova sile u sadašnjem multipolarnom sustavu međunarodnih odnosa. Ne obazirući se na Zapad, Rusija je konfrontacijskim djelovanjem dala primjer ostalim antizapadno orijentiranim državama.

Ubrzani proces pripajanja Kryma Ruskoj Federaciji testirao je vladajući sustav „kontrolirane demokracije“ u Rusiji. Vertikala predsjedničke vlasti na prvi je pogled potvrdila svoju učinkovitost u kriznim uvjetima. Slično tome, ruski stručnjaci ocjenjuju i rad državne propagande koja je uopće osigurala masovnu podršku ruske javnosti na djelovanje svoje vlasti na Krymu. Također, politički interesi Kremlja bili su povezani s čistkom opozicijskog političkog polja u Rusiji koje se nadalo konsolidaciji i organizaciji novih prosvjeda protiv autoritarnosti. Ali krymski presedan omogućio je skretanje pozornosti

ruske javnosti s ekonomskih problema na raspuhivanje patriotizma. Takvo raspoloženje omogućilo je Vladimiru Putinu da oko sebe ojača rusku političku i poslovnu elitu. Međutim, ostaje otvoreno pitanje, koliko će dugo to trajati pod pritiskom vanjskih ekonomskih sankcija.

Također, odvajanje Kryma od Ukrajine osiguralo je Kremlju rješenje nekoliko političkih ciljeva vezanih uz Ukrajinu. Prije svega, uspio je posijati kaos u državnoj strukturi Ukrajine koja je ionako bila destabilizirana revolucijskim i lustracijskim događajima. Krym je trebao imati ulogu okidača za realizaciju domino efekta na jugoistočnom području Ukrajine, koje bi, nakon što Kijev izgubi vlast, osiguralo Rusiji pouzdanu kopnenu povezanost s poluotokom. Rusija je taj zadatak nastojala riješiti do predsjedničkih izbora u Ukrajini, odnosno do 25. svibnja 2014. g.

U procesu aneksije Kryma važnu je ideološku ulogu odigrala imperijska samosvijest Rusa zahvaljujući kojoj Rusi sebe smatraju državotvornom nacijom, čiji predstavnici sjede na visokim statusnim položajima u državnom menadžmentu, prije svega u vojsci i sličnim sigurnosnim strukturama; kao i uvjerenje da se ruski identitet temelji na posebnom euroazijskom sociokulturnom i etnopolitičkom jedinstvu građana Rusije. Istovremeno, bit suvremenog ruskog nacionalizma jest vraćanje na politiku izolacionizma i antizapadnjaštva. Budući da Rusija ne može živjeti bez unutarnjih i vanjskih neprijatelja, iz toga proizlazi strategija „neprijateljskog okruženja“, jer za državnu propagandu uvijek je važno imati konkretnog, a ne samo apstraktnog suparnika. Ali najvažnija razlika između sadašnjeg ruskog nacionalizma i drugih nacionalističkih državnih ustroja i ideologija leži u tome što on ne sadrži planove moderniziranog razvitka države.

Ruski državni nacionalizam zapravo je putinovski mobilizacijski projekt jer „energetsko rusko carstvo“ nije sposobno samostalno modernizirati ekonomiju, ali može postojati, ako će se oslanjati na tamne strane ruskog nacionalizma.

U ideološkom smislu krymska kriza omogućila je da se govori o „zaštiti sunarodnjaka“ izvan granica, sve do njihova samoodređenja u korist pripajanja Rusiji. Na Krym se gleda kao na izlog takozvanog ruskog svijeta.

U geopolitičkom planu Krym je središte Euroazije, ali je slaba, pogranična (priobalna) zona. Uspostavivši kontrolu nad poluotokom, Rusija se vraća carskoj tradiciji „vječne“ borbe za crnomorske tjesnace, koje kontroliraju snage

„Daljnje postojanje jedinstvene Ukrajine jest nedopustivo. Taj teritorij mora biti podijeljen na nekoliko pojasa, sukladno nizu geopolitičkih i etnokulturnih realnosti.“ To je prije svega istočna Ukrajina s „pravoslavnim maloruskim stanovništvom“ koja je kulturno, etnički, povijesno, religijski bliska Rusiji. Ona može biti samostalna regija u savezu s Moskvom. Zanimljivo je kako je još 1997. g. Aleksandr Dugin predlagao da se Krymu da „poseban status koji bi mu osigurao maksimalnu autonomiju uz izravnu stratešku kontrolu Moskve, ali uzimajući u obzir socijalno-ekonomske interese Ukrajine i etnokulturne zahtjeve krymskih Tatara.“ Naznačena koncepcija zapravo je i realizirana u novom „ustavu“ Kryma, koji je proglašen 11. travnja 2014. g. Istovremeno Aleksandr Dugin ustvrđuje kako „jednostavna integracija Moskve i Kijeva nije moguća i da ne pridonosi stabilnosti geopolitičkog sustava, čak i ako se dogodi usprkos svim objektivnim preprekama“ stoga se „Moskva mora aktivno uključiti u reorganizaciju ukrajinskog prostora.“

Krym ima važno značenje u vojno-strateškom pogledu. Ne samo zbog Crnomorske flote koja će se sada ponovno naoružati. Rusija planira na Krymu proširiti zračnu luku za strategijsko bombardersko zrakoplovstvo, što bi trebalo neutralizirati „opasnost“ od europskog sustava proturaketne obrane. Ni jezično ni nacionalno pitanje, zapravo, na taj način nije bilo pravim razlogom agresije. Bila je to samo geopolitička odluka u slučaju da se Ukrajina definitivno okrene na stranu NATO-a. Međutim, izgledi za članstvo Ukrajine u toj organizaciji rezultat su trostranih dijaloga: između društva, vlasti i Sjevernoatlantskog saveza.

Uzimajući u obzir povijesne, strateške i energetske čimbenike, Ukrajina ima ključno mjesto u istočnoeuropskoj regiji. Rusija se i dalje smatra geopolitičkim konkurentom Zapadu. Aktualizira se geopolitičko značenje baltičko-crnomorsko-kaspijskog prostora koji u globalnom smislu spaja baltički, sredozemni, crnomorski i kaspijski prostor. Događaji u Ukrajini od kraja 2013. do početka 2014. g. možemo promatrati kao širenje geopolitičkih granica Europe na istok s ciljem preobrazbe trenutnog režima „kontrolirane demokracije“ u Rusiji ne bi li se promijenio njezin trenutni politički i ekonomski ustroj. Rusku stranu ne zadovoljava scenarij takvog razvoja događaja. Nakon svega, u geopolitici prevladava racionalnost, pojačana velikim političkim, vojnim i informacijskim resursima.

Riječ je o razmještanju dodatnih vojnih jedinica na teritoriju Kryma, koji u napetosti mogu zadržati potencijalne regionalne suparnike i osigurati Rusiji vojnu prisutnost ne samo u crnomorskoj regiji, već i u pravcu Bliskog istoka, jer od 2011. do 2014. g. ruska Crnomorska flota odigrala je istaknutu ulogu u sirijskoj krizi. Neposrednim rezultatom krymske krize bila je odluka NATO-a o povećanju vojnih izdataka. Na horizontu se pojavila opasnost od utrke u nuklearnom naoružanju.

S ukrajinskoga prevela Timea Svoboda

Stepan Vidnjans'kyj, Andrij Martynov

Kako je krymska kriza (veljača/ožujak 2014.) utjecala na europsku i globalnu sigurnost

Troma reakcija svjetske zajednice na rusku agresiju nad Gruzijom u kolovozu 2008. g. omogućila je agresiju nad Ukrajinom 2014. godine. Nažalost, tužan primjer Kryma također nije znatno promijenio situaciju s paraliziranim mehanizmima kolektivne sigurnosti u Europi. Tek su 5. ožujka 2014. u Parizu održani pregovori između američkog državnog tajnika Johna Kerryja, britanskog ministra vanjskih poslova Williama Haguea i ministra vanjskih poslova Ukrajine Andrija Deščycje. Rusija je pozvana da se uključi u konzultacije o jamstvu sigurnosti u Ukrajini. Strane su odlučile uključiti međunarodne promatrače da prate vojnu aktivnost Rusije. Međutim, ruska strana nije čak dopustila inspektorima OESS-a da stupe na teritorij Kryma. Kao rezultat toga, ova međunarodna institucija izgubila je i formalni utjecaj na Rusiju u okviru ukrajinskog pitanja.

Ruske operacije prema Ukrajini otkrile su nedostatke suvremenog sigurnosnog sustava – i u Europi i općenito u svijetu. Jedna suverena država jednostavno je okupirala dio druge suverene države, a sve institucije kolektivne sigurnosti na to su reagirale tromo. Ako jedna država potpisnica (Budimpeštanski memorandum, 1994.) krši suverenitet i teritorijalnu cjelovitost Ukrajine, a druge potpisnice ne mogu ju zaštititi, onda to predstavlja prijetnju ne samo

našoj državi nego i cijelom međunarodnom sustavu. Svjetska zajednica po tko zna koji put uvjerala se da same norme međunarodnog prava ne mogu zaustaviti agresiju. Sigurnosni mehanizam, na koji se Ukrajina oslanjala, posebno Budimpeštanski memorandum, bio je potpuno neučinkovit. Rusko nepridržavanje odredbi ovog dokumenta pokazalo je da se bez modernog oružja i odgovarajućeg financiranja vojske nije moguće samostalno braniti u današnjem kompleksnom svijetu.

Rusko vodstvo gotovo da je službeno okvalificiralo promjenu vlasti u Kijevu kao zadiranje u svoje područje interesa, a radikalna reakcije Kremlja smatra se direktnom prijetnjom koju demokratske promjene u Ukrajini čine režimu „demokrate”. Dakle, „anšlus” Kryma ne samo da se čini preventivnom akcijom koja je usmjerena na sprečavanje djelovanja ruskih „zapadnjaka”, već i pokušajem da se pozornost ruskih građana s ekonomskih problema skrene na šovinističke slogane „okupljanja ruskih zemalja”. Zato su čečenski izaslanici krymskim Tatarima uporno preporučivali da se „povežu s ruskim muslimanima” i da ne bojkotiraju ozloglašeni „referendum”. Većina krymskih Tatara ne krije da se ne vide u sastavu Ruske Federacije, ali njihov stav, kao i položaj ukrajinskih patriota na Krymu, nelegitimne lokalne vlasti ne namjeravaju uzeti u obzir. Zasad nije do kraja jasno jesu li očekivane prednosti od potpune kontrole nad Kerčkim tjesnacem i izbacivanje ukrajinskih i američkih tvrtki iz procesa vađenja energenata u epikontinentalnom pojasu krymskog poluotoka dovoljna kompenzacija Gazpromu za ekonomsku destrukciju ukrajinskog plinskog transportnog sustava kojeg je izazvala faktična obustava isporuke ruskog plina europskim potrošačima.

Budući da je u krymsko pitanje Vladimir Putin ušao s puno rizika, čini se da je svjesno odlučio riskirati i zatvoriti oči na moguće unutarnjopolitičke rizike i prijetnje međunarodnom izolacijom. Rusko društvo, unatoč iznimnim naporima državne propagandne mašinerije, dvosmisleno percipira „krymski anšlus”. Pristaše ruskih ultranacionalista predbacuju Vladimiru Putinu odricanje od dosljedne „zaštite Rusa u samoj Rusiji”. Ovo je važan signal jer ne treba zaboraviti na niz nedavnih međuetničkih sukoba u toj zemlji koji su se dogodili u mnogim naseljenim mjestima, od Kondopoge do moskovskog rajona Birjuljovo.

Vrlo je vjerojatno da „pravni sprint“ u procesu zauzimanja Kryma neće ići u korist jačanju temelja izgradnje legitimnosti same Ruske Federacije. Na površini se nalaze predviđene nesuglasice oko dodatne financijske potpore poluotoku u situaciji kada pomoć iz federativnog proračuna potražuju subjekti Ruske Federacije koji joj pripadaju od usvajanja Ustava iz 1993. godine. Posebno u slučaju pogoršanja odnosa između Rusije i Europske unije, ne može se isključiti mogućnost separatizma u Kalinjingradskoj oblasti, gdje odavno razmatraju mogućnost stvaranja baltičke republike.

Ništa manje rizika za Rusiju ne nosi ni opasna situacija koja se stvara oko Kryma na međunarodnoj sceni. Čak i saveznici Vladimira Putina u Carinskoj uniji, predsjednik Republike Bjelorusije Aleksandar Lukašenko i čelnik Republike Kazahstana Nursultan Nazarbajev, nisu pokazali posebno odobravanje prema izglednoj ruskoj aneksiji Kryma jer to za posljedicu ima izolaciju tih ruskih saveznika na Zapadu i nosi dodatan rizik neovisnosti Bjelorusije i Kazahstana, kao i neizvjesnu budućnost Carinske unije.

Neke su se razlike pojavile u stajalištu SAD-a i Europske unije prema krymskom problemu. Naravno, diplomati iz Washingtona i Bruxellesa solidarizirali su se s ukrajinskim položajem u vezi s nezakonitosti „referenduskog“ rješenja krymskog pitanja. Međutim, kada je riječ o politici stjecanja moći, mogu se vidjeti različita mišljenja na pojedina pitanja. Očiti primjer toga jest Njemačka koja zasad ne podržava ideju o ograničavanju kontakata s ruskim Gazpromom. Prijedlog SAD-a da se zamijeni ruski plin s američkim škriljcem nije izazvala poseban interes u Berlinu, osobito jer se to sagledava kao želja za preraspodjelom moći na plinskom tržištu Europske unije. Nespremnost da se odreknu ruskog oligarhijskog kapitala u Cityju, javila se i u vladajućim krugovima u Londonu. Pariz isto nije želio zaustaviti veliki ugovor za izgradnju modernih nosača helikoptera tipa „Mistral“ za Rusiju.

Jasno je da, u uvjetima kriznih tendencija u eurozoni, vodeće države EU-a, možda jedino s izuzetkom Poljske, nisu spremne prihvaćati odluke o ekonomskim sankcijama protiv Rusije jer će se to neizbježno, kao bumerang, odraziti i na gospodarstvo same Europske unije. Umjesto toga, takav razvoj događaja stvara bolje financijsko-političke uvjete za SAD. U slučaju izbijanja oružanog sukoba u središnjoj Europi, kao što se već dogodilo 1999. godine na

Kosovu, odljev kapitala iz Europe bit će usmjeren prema SAD-u, koji upravo treba dodatne resurse za rješavanje vlastitih problema proračunskog manjka.

U takvim okolnostima, najveći vojnopolitički pritisak na Kremlj čini Washington. Obećavaju se češća provođenja obuka snaga NATO-a u Crnom moru i na kopnu, na području Poljske i baltičkih zemalja. Jačanje vojnopolitičkih pritiska izaziva zabrinutost jer igra s oružjem, kao što je pokazalo i iskustvo početka Prvog svjetskog rata i razvoj događaja u vrijeme Karipske krize 1962. godine, nikada neće biti adekvatna zamjena diplomatskim naporima bez čije primjene izglednijim postaje nastanak novog „hladnog rata“ između Rusije i Zapada zbog Ukrajine. Teško da bi takvu cijenu u potpunosti prihvatili narodi svih država. Povijest čovječanstva ne zna za takav rat koji na dan kad je izbio nije bio iznimno popularan. Druga je stvar što kraj rata ponovno zahtijeva diplomatske napore. Dakle, nije li bolje pregovarati prije nego što stvar preuzme vojska, a mirna vremena ponovno postanu međuratno razdoblje?

UN je također pokazao već uobičajenu nesposobnost da djeluje kao stvarni jamac mira i sigurnosti u svijetu. Dosada se Rusija nije navodila kao potencijalni neprijatelj u strateško vojnopolitičkim dokumentima Ukrajine. Proglasivši za vrijeme Viktora Janukovyča neutralni status, Ukrajina je, premda to nije željela, upala u geopolitičku zamku, našla se u „sivoj zoni“ između dva vojnopolitička saveza: NATO-a i Organizacije dogovora o zajedničkoj sigurnosti na čelu s Ruskom Federacijom. Krymska kriza ponovno je aktualizirala pitanje spremnosti Ukrajine za članstvo u NATO-u; jer to su učinkovita jamstva sigurnosti, korak do članstva u EU, jamstvo sigurnosti inozemnih investicija, ali s druge strane, to su i unutarnjopolitički rizici u jugoistočnim regijama, veliki izdaci za obranu i modernizaciju oružanih snaga Ukrajine, daljnje konfrontiranje i zaoštavanje odnosa s Rusijom.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe 10. ožujka 2014. usvojila je rezoluciju u kojoj je pozvala potpisnike Budimpeštanskog memoranduma iz 1994. godine i druge europske države da razmotre mogućnost realnih sporazuma koji bi jamčili neovisnost, suverenitet i teritorijalnu cjelovitost Ukrajine. Međutim, to su opet samo jamstva sigurnosti na papiru, koje malo vrijede bez stvarnih djelovanja u vojnopolitičkim i diplomatskim sferama.

S ukrajinskog prevela Anamaria Havidčić

Stepan Vidnjans'kyj, Andrij Matrynov

Kako su se formirale pozicije UN-a, OESS-a, Europske unije, Vijeća Europe, ZND-a, NATO-a vezano uz problem Kryma

Međunarodne organizacije dosta su se aktivno uključile u diplomatske napore čija je svrha bila rješavanje spora oko ukrajinsko-ruskih odnosa. Druga stvar je što su konkretni utjecaji takvih napora za sada minimalni.

Uzimajući u obzir ulogu Rusije kao stalne članice Vijeća sigurnosti UN-a, Ujedinjeni narodi pokazali su se nemoćnima. To su potvrdile i rasprave oko krymskog pitanja na devet (!) izvanrednih sjednica Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, koje su se održale između 28. veljače i 15. ožujka 2014. g., kada je Rusija stavila veto na nacrt rezolucije koju je predložila ukrajinska strana. Dana 13. ožujka 2014. g. pred Vijećem sigurnosti UN-a, ukrajinski premijer A. Jacenjuk održao je govor kojim je osudio rusku vojnu intervenciju na Krymu. Nakon toga ukrajinski Nacionalni odbor za UNESCO poslao je prijedlog zaštite objekata svjetske kulturne baštine na poluotoku. Dana 20. ožujka 2014. g. na redovnoj sjednici Vijeća sigurnosti UN-a vezano uz Krym, pomoćnik glavnog tajnika UN-a za ljudska prava, Ivan Šimonović, pozvao je na provođenje međunarodne istrage pucnjave koja se dogodila 20. veljače na Majdanu u Kijevu kad je poginulo gotovo 100 ljudi. Dana 21. travnja 2014. g. iz Moskve u Kijev u posredničku misiju stigao je glavni tajnik UN-a, Ban Ki Moon. Rat na Krymu uspio se izbjeći.

Dana 27. ožujka 2014. g. na posebnoj sjednici Opće skupštine UN-a, rusku agresiju na Krymu osudilo je 100 zemalja, s druge strane podržalo ju je 11 (Rusija, Bjelorusija, Zimbabve, Venezuela, Sirija, Bolivija, Armenija, Sjeverna Koreja, Kuba, Nikaragva, Sudan), osim toga, 58 zemalja ostalo je suzdržano, uključujući i Kinu. Na primjer, Zimbabve je glasovao protiv ukrajinskog nacrta rezolucije jer je svojevremeno ukrajinska delegacija podržala sankcije protiv te države zbog kršenja ljudskih prava. Slična je pozicija bila i u slučaju Kube, vezano uz ukidanje američkih sankcija protiv kojih Ukrajina u posljednje vrijeme nije glasovala na sjednicama Opće skupštine UN-a.

Naposljetku, odluka Opće skupštine UN-a ima čisto političko značenje i ne obavezuje rusku stranu da je provede.

Kriza na Krymu negativno je utjecala na učinkovitost napora koje ulaže Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS). OESS službeno je osnovao posebno izaslanstvo koje prati krizno stanje ukrajinsko-ruskih odnosa. Međutim, budući da OESS odluke donosi konsenzualno, uzimajući u obzir, naravno, negirajuće stajalište Rusije, donošenje odluka u OESS-u onemogućeno je. Jedino se pozitivnim, u slučaju konstruktivne odluke o reformiranju OESS-a, moglo smatrati hipotetsko preispitivanje postupka donošenja odluka pod pritiskom ukrajinske strane.

Kao odgovor na aneksiju Kryma, Europska unija stopirala je niz projekata, no Rusiji nisu nametnute veće sankcije. Europska unija smatrala je da politički zahtjevi moraju biti razmotreni na miran način, izravnim ukrajinsko-ruskim pregovorima. Dana 13. ožujka 2014. g. na samitu EU-a donesena je odluka o davanju kredita Ukrajini u iznosu od 11 milijardi eura, za poticanje političkih i ekonomskih reformi koje Ukrajinu trebaju pretvoriti u jaku, neovisnu, suvremenu državu. Europska komisija, kao izvršno tijelo EU-a, osnovala je grupu za potporu Ukrajini koja će joj pomoći u provođenju reformi. U administrativnom smislu, spomenuta grupa uključena je u Glavnu upravu Europske komisije za razvoj i suradnju. Dana 21. Ožujka u Bruxellesu je potpisan politički dio sporazuma o pridruživanju Ukrajine Europskoj uniji, dok je potpisivanje ekonomske komponente odgođeno za jesen 2014. g.

Vijeće Europe, koje se smatra demokratskom savješću Europe, pozvalo je na ukrajinsko-ruski dijalog. Ali ono se pokazalo nesposobnim braniti ukrajinska prava, izražavajući umjesto toga samo zabrinutost, preporuke i molbe. Najzad, 10. travnja 2014. g. Rusiji je oduzeto pravo glasa u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Europe (PSVE), čime se otvorilo pitanje o samoinicijativnom povlačenju Rusije iz Vijeća Europe. Rezolucijom br. 13482 Parlamentarne skupštine Vijeća Europe ustanovljeno je: „S obzirom na činjenicu da ni pitanje odcjepljenja ni pitanje integriranja s Ruskom Federacijom nije dominiralo u dnevnoj politici krymskog stanovništva prije ruske vojne intervencije, Skupština smatra da je pokret za odcjepljenje i integriranje s Ruskom Federacijom inicirala i izazvala ruska vlast pomoću vojne intervencije.” PSVE je istaknuo: nijedan od

argumenata koji je iskoristila Rusija ne može opravdati njezine postupke na Krymu. Odredbe navedene rezolucije konstatirale su nezakonitost provedbe takozvanog referendumu na poluotoku 16. ožujka 2014. g., odnosno da daljnja nezakonita aneksija Kryma nema nikakav legitimitet.

Zajednica neovisnih država (ZND), kao i u slučaju drugih teritorijalnih sukoba na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza, službeno ni na koji način nije reagirala na aneksiju Kryma, posebice je ignorirala apel Vrhovne rade Ukrajine upućen izvršnom tajniku ZND-a S. Lebedjevu da sazove izvanrednu sjednicu Vijeća ministara vanjskih poslova u Kijevu 2. ožujka 2014. g. To je posvjedočilo da će unatoč prekidi kontakata Ukrajine s tom organizacijom, ZND postojati sve dok to bude odgovaralo geopolitičkim interesima Rusije.

Sjevernoatlantski savez (NATO) prekinuo je suradnju s Rusijom te je pojačao suradnju s Ukrajinom. NATO postupke Rusije na Krymu smatra činom agresije. Američki konzervativci zahtijevali su od predsjednika SAD-a B. Obame stroži pristup prema Rusiji. On bi to trebao razmotriti s obzirom na prijevremene izbore za Kongres i Senat u listopadu 2014. g. i približavanje predsjedničke utrke 2015. g.

Dakle, izuzevši ZND, iz sasvim razumljivih razloga, druge međunarodne organizacije nisu prihvatile rusku aneksiju Kryma, nego su podržale teritorijalni integritet Ukrajine. Naravno, svaka od tih organizacija u tom kontekstu djelovala je u okviru odredbi iz vlastitog statuta i u skladu s interesima svojih država članica. Ruska diplomacija nada se da će s vremenom izaći iz diplomatske izolacije kamo ju je odvela aneksija Kryma.

S ukrajinskog prevela Marija Anđelić

Recenzenti

Ivo Banac, povjesničar, književnik i političar, predavao je na Sveučilištu Yale u New Havenu, Connecticut, djelovao je kao redoviti profesor povijesti na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti gdje je bio na čelu Instituta za jugoistočnu Europu. Od 1990. dopisni član HAZU-a. Od 2008. bio je redoviti profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor je niza monografija, brojnih publikacija, dobitnik nagrada i odlikovanja.

Đuro Vidmarović, književni kritičar, pjesnik, prevoditelj, povjesničar. Bio je politički dužnosnik i diplomat, izvanredni i opunomoćeni veleposlanik RH u Ukrajini. Od 2017. predsjednik je Društva hrvatskih književnika. Autor niza knjiga, priređenih zbornika i antologija. Posebice je zaslužen u afirmiranju, proučavanju hrvatsko-ukrajinskih veza i odnosa, prezentiranju povijesti i sadašnjosti Ukrajine, dobitnik državnih odlikovanja.

Priređivač

Jevgenij Paščenko, ukrajinski i hrvatski filolog slavist, doktor filoloških i povijesnih znanosti, redoviti profesor na Katedri za ukrajinski jezik i književnost Odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor niza monografija, priređenih zbornika iz povijesti i kulture Ukrajine te ukrajinsko-hrvatskih veza. Dobitnik državnih odlikovanja u Ukrajini i Hrvatskoj.

Prevoditelji

Studenti prevoditeljsko-kulturološkog smjera sveučilišnoga diplomskog studija ukrajinskog jezika i književnosti: **Andelić Marija, Brezak Martina, Cvek Vana, Đuretić Lucija, Grbavac Ana, Havidić Anamaria, Karlović Martina, Ljubić Pavle, Mašić Tena, Predojević Dora, Sabljak Sanja, Svoboda Timea, Šaler Matija, Širić Maja, Tominac Andreja, Vladimir Ana, Zeba Andrea.**

Sažetak

Knjiga predstavlja sljedeći korak u projektu *Put kroz Ukrajinu*, ostvaren prevođenjem znanstvenih djela ukrajinskih autora. Poslije zapadne Ukrajine prikazana je južna regija – poluotok Krim. Dan je panoramski pregled osnovnih etapa povijesti, etničkog razvoja, političkih događaja u regiji. Prikaz je ostvaren prijevodom poglavlja iz knjige *Povijest Krima u pitanjima i odgovorima*, koju je objavio Institut za povijest Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Povijest Krima pruža dinamičnu sliku događaja, koloritan etnički mozaik – od prvih etnosa na području Ukrajine do brojnih migracijskih procesa, preplitanja različitih religija, vjera. Krim je bio svojevrsnom projekcijom povijesti Ukrajine. To je lokacija na koju su pristizale brojne etničke skupine, među prvima su nomadi iranske govorne zajednice. Iz Krima je došlo do prodiranja antičke kulture i civilizacije na prostor Ukrajine. Srednjovjekovna je Ukrajina preko Krima primila kršćanstvo iz Bizanta i zatim ga proširila na susjedne istočnoslavenske narode. Na Krimu su se ukorijenili ostaci Zlatne Horde koja je srušila srednjovjekovnu ukrajinsku državost Rus'. Preko Krima su ostvarivani ratni pohodi ukrajinskog kozaštva protiv Osmanlija. Poluotok je predstavljao cilj proširenja Ruskog Carstva prema Crnome moru i koloniziranja Ukrajine. S padom carizma na Krimu su se odvijali događaji karakteristični za sovjetski režim – represije, glad stanovništva, etničke čistke, socijalistički mitologemi o bratstvu i slično. Knjiga rasvjetljava mit o „poklanjanju“ Krima Ukrajini. Suvremeni događaji, ruska aneksija Krima reflektira politiku neoimperijalizma i geostrateške manevre osvajača. Za hrvatsku javnost Krim predstavlja niz zanimljivih činjenica – skitski tragovi ornamenta, sličnog hrvatskom grbu; mogući prototip pisma glagoljice, sve do suvremenih posezanja na teritorij neovisne Ukrajine.

Резюме

Книга становить наступний крок у реалізації проекту *Шлях по Україні*, що здійснюється перекладом наукових праць українських авторів хорватською мовою, бібліотеки *Ucrainiana Croatica*, започаткованої при кафедрі української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету. Переклади виконують студенти україністики у межах культурологічно-перекладацького курсу дипломного навчання. В основі книги, названої «Крим в історії», переклади окремих текстів з видання Інституту історії НАН України: *Історія Криму в запитаннях та відповідях*. Київ, “Наукова думка” НАН України, 2015. Вибраним текстам передусе вступна стаття упорядника, попередньо підготовлена і опублікована на замовлення редакції часопису «Hrvatska revija», органу авторитетної установи Matica Hrvatska. Зазначена публікація засвідчувала інтерес хорватської громадськості до теми Криму, що спонукало до потреби підготувати книгу. Вона становить перший хорватською мовою панорамний показ Криму – історичного, етнічного, політичного. В історичному плані окремі аспекти можуть мати особливий інтерес для хорватського реципієнта, зокрема, стінопис гробниці в Неаполі Скіфському, орнаментака якого перегукується з символікою хорватської геральдики; скіфо-слов'янські взаємини у виникненні етноніма хорват, припущення про можливу роль «сарматських знаків» з Криму у виникненні глаголиці. Анексія Криму 2014 року має аналогії у війні пост югославського періоду з територіальними претензіями та інше. Доступ до досліджень українських вчених шляхом інтернетних публікацій дає можливість ознайомлювати з українською наукою за межами України, зокрема в Хорватії.

Summary

The book represents the next step in the *Road through Ukraine* project, realised through translations of scientific works by Ukrainian authors. After presenting western Ukraine, a southern region is presented – the Crimean peninsula. The book provides a panoramic overview of the main stages of history, ethnic development, and political events in the region. They are presented in translations of chapters from the book *History of Crimea in Questions and Answers*, published by the Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine. The history of Crimea provides a dynamic picture of events, a colourful ethnic mosaic – from the first ethnic groups in the territory of Ukraine to numerous migration processes, intertwining of different religions. Crimea was a kind of projection of the history of Ukraine. It is a location where many ethnic groups arrived; nomads of the Iranian speech community were among the first. From Crimea the antiquity culture and civilization penetrated into the territory of Ukraine. Medieval Ukraine received Christianity from Byzantium through Crimea and then spread it to neighbouring East Slavic peoples. In the Crimea, the remains of the Golden Horde that overthrew the medieval Ukrainian state of Rus' took root. Through Crimea, the Ukrainian Cossacks' wars against the Ottomans took place. The peninsula was the goal of expanding the Russian Empire towards the Black Sea and colonizing Ukraine. With the fall of Tsarism, events characteristic of the Soviet regime took place in Crimea – repression, famine, ethnic cleansing, socialist mythologems about the fraternity, etc. The book exposes the myth of transferring Crimea as a “gift” to Ukraine. Contemporary events, the Russia's annexation of Crimea, reflect the politics of neo-imperialism and the geostrategic manoeuvres of the conqueror. For the Croatian public, Crimea presents a number of interesting facts – from Scythian remains of an ornament similar to the Croatian coat of arms, a possible prototype of the Glagolitic script, to the modern encroachment on the territory of independent Ukraine.

Prevedena poglavlja iz knjige

Історія Криму в запитаннях та відповідях. Київ, Науково-виробниче підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2015.

Яким чином особливості фізичної географії Криму впливали на його історичний розвиток? (Олександр Одрін)

Чи можна стверджувати, що історія України починається з Криму? (Олександр Галенко)

Які історичні назви мав Кримський півострів? (Олександр Галенко)

Якими мовами розмовляло й писало населення на Кримському півострові? (Олександр Галенко)

Які сучасні етноси утворилися на Кримському півострові? (Лариса Якубова)

Чи можна стверджувати, що історія України починається з Криму? (Олександр Галенко)

Які історичні назви мав Кримський півострів? (Олександр Галенко)

Якими мовами розмовляло й писало населення на Кримському півострові? (Олександр Галенко)

Які держави існували на території Кримського півострова у давнину? (Олександр Головко)

Чому, попри вигідне географічне положення на перехресті цивілізацій, у Криму існувало мало самостійних та економічно потужних держав? (Олександр Галенко)

Які сучасні етноси утворилися на Кримському півострові? (Лариса Якубова)

Коли між українськими козаками і кримськими татарами було підписано першу союзну угоду? (Тарас Чухліб)

Відколи Росія почала завойовувати Крим? (Олександр Галенко)

Які причини та найближчі наслідки мала депортація греків із Кримського ханату 1778 р . ? (Павло Усенко)

Як відбувалася адміністративна інкорпорація Криму до Російської імперії? (Тетяна Бикова)

Хто став власником найбільш родючих земель півострова? (Тетяна Бикова)

Як в Ахтіярській затоці постав Севастополь? (Павло Усенко)

Яким був етнодемографічний склад населення Криму в 1917—1921 рр.?

(Володимир Устименко)

Чи багато кому відомо, що в 1918 р. Крим міг стати частиною Німецької імперії з ініціативи місцевого населення? (Лариса Якубова)

Як вирішувалося кримське питання в ході українсько-російських мирних переговорів 1918 р. ? (Олексій Лупандін)

За яких обставин було створено Кримську Соціалістичну Радянську Республіку? (Олег Бажан)

Якими були наслідки червоного терору в Криму 1920—1921 рр. ?

(Владислав Верстюк)

Що спричинило голод 1921—1923 рр. у Криму? (Тетяна Бикова)

Як здійснювався терор проти кримськотатарської інтелігенції у 1928—1930 рр. ? (Тетяна Бикова)

Як здійснювався Великий терор у Криму в 1937—1938 рр. ? (Тетяна Бикова)

Як депортували кримських татар у 1944 р. ? (Олександр Лисенко)

У чому полягають міжнародне значення та актуальність уроків Кримської конференції 1945 р. ? (Степан Віднянський)

Як змінювався національний склад населення Криму у другій половині ХХ ст. ? (Віктор Даниленко)

Чому виник міф про «царський подарунок» Микити Хрущова? (Станіслав Кульчицький)

Що зробила Україна у справі відновлення історичної справедливості щодо репресованих народів? (Лариса Якубова)

Які інтереси переслідувала Російська Федерація, анексувавши Автономну Республіку Крим? (Степан Віднянський, Андрій Мартинов)

Як кримська криза лютого — березня 2014 р. вплинула на європейську та глобальну безпеку? (Степан Віднянський, Андрій Мартинов)

Як формувалися позиції ООН, ОБСЄ, Європейського Союзу, Ради Європи, СНД, НАТО щодо кримської проблеми? (Степан Віднянський, Андрій Мартинов)

Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Knjižnica Ucrainiana Croatica

1. *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932-1933. Голодомор / Gladomor.* Uredio: dr. Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2008.

2. o. Ivan Barščevski, Olja Barščevski, Željko Peh. *Jubilej 100. godišnjice osnivanja grkokatoličkih župa Sibirj, Gornji Andrijevc, Slavonski Brod. 1908–2008.* Sibirj–Slavonski Brod, 2009.

3. Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe.* Split: Književni krug, 2010.

4. Jevgenij Paščenko. *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine.* Zagreb, 2010.

5. Jevgenij Paščenko. *Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija.* Zagreb, 2010.

6. *Hrvatska ševčenkiana.* Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2011.

7. Bogdan Igor Antonyč. *Most iznad vremena.* Pjesme. Prepjev s ukrajinskoga Dubravka Dorotić Sesar. Ur. Jevgenij Paščenko i dr. Zagreb, 2011.

8. Marija Matios. *Slatka Darica.* Drama u tri života. S ukrajinskoga prevela Dijana Dill. Zagreb, 2011.

9. Volodymyr Galyk. *Ivan Franko i hrvatska kulturna baština.* Zagreb, 2012.

10. *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet.* Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2013.

Drugo, ponovljeno izdanje: *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet.* Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Novi Sad, 2017.

11. *Ukrajinski Karpati. Etnogeneza-arheologija-etnologija*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014.
12. *Ukrajinska Galicija* (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2015.
13. Roman Lubkivs'kyj. *Zemlja preobražaja*. Izbor Josip Ralašić. Preveli s ukrajinskoga Josip Ralašić, Zrinka Suk, Iva Dejanović, Kristina Barać. Ilustracije Nada Žiljak. Zagreb, 2015.
14. *Prikarpataska Galicija* (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb, 2017.
15. *Bukovina. Буковина* (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017.
16. Mykola Kužutjak. *Kamena svetišta ukrajinskih Karpata* (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2018.
17. *Українське село на Східному фронті 1914-18. у фотографіях хорватських військових*. Публікація, упорядкування проф. Євгена Пащенко. *Ukrajinsko selo na Istočnom bojištu na fotografijama hrvatskih vojnika*. Publikacija, priređivanje prof. Jevgenija Paščenko. Zagreb – Львів, 2018.
18. Jevgenij Paščenko. *Tragom hrvatskih domobrana. Istočno bojište 1914. – 1918*. Zagreb, 2018.
19. Kšištof Vjernicki. *Ukrajina. Glazbeno putovanje*. Tekst čita Jevgenij Paščenko. Zagreb – Ljviv, 2019.
20. *Istočna Ukrajina. Donbas* (prijevodi s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Udruga Hrvatsko – ukrajinska suradnja, 2019.

*

Jevgenij Paščenko. *Hrvatski grobovi 1914-1918. Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016.

Jevgenij Paščenko. *Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije*. Biblioteka Historia. Knjiga 2. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Taras Ševčenko. *Izabrane pjesme*. Prevela s ukrajinskoga Antica Menac. Bilješke i komentari Rajisa Trostinska. Izbor pjesama i pogovor Jevgenij Paščenko. Zagreb: Matica hrvatska, 2014.

Evgen Paščenko. *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*. Zagreb: Meditor, 1999.

Евгений Пащенко. *Владимир Назор и фольклоризм в хорватской литературе*. Киев: Институт искусствоведения, фольклора и этнографии Академии наук Украины, Наукова думка, 1983.